ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 10—11
1934
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

4-ий рік видання.

ЗМІСТ

10—11 (43—44) числа за жовтень—листопад 1934 р.:

ПЕРЕДПЛАТА ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл., піврічно 8 зл., чвертьрічно 4 зл. Окреме число 1·50 зл.

ЗА КОРДОНОМ: Річно 3 доляри, — Окреме число 0·30 дол.
В Чехословаччині: Річно 2.50 дол., піврічно 1·30 дол., чвертьрічно 0·70 дол.
В Румунії: Річно 500 леїв, піврічно 275 леїв, чвертьрічно 150 леїв.

Видає Видавн. Кооп. „Мета“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/ІІ. ТЕЛ. 94-56

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“ ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78.

Г. Костельник.

Джерело на високій горі.

На високій горі під каменистим верхом тече вода. Джерельце. Мабуть ще не було людей на землі, а воно так само текло, як сьогодні тече. Люди далеко на долах, дні й ночі чергуються, нікого з людей нема при джерельці, а воно тече. Щасливі, що дістануться до нього! Його вода — ще з-перед прокляття землі задля людських гріхів. Тече наче від самого Бога — з його пивниць. Чиста, якась легка, приємна, студена. Боже творво без скази. Радість для тіла й душі. Пахощі косодеревини в ній укриті; вічна зима, замкнена в каменистих нетрях, дихає в ній, у тій воді з того джерельця на високій горі під каменистим верхом.

О, Божа водо, ані знести тебе, ані спустити на доли, бо ти вже тоді не „ти"! Самій людині треба до тебе дістатися, побороти всі труднощі, щоб тебе пити без скази, просто з божих рук.

*

Ти й сама сходиш на доли та переходиш різні леговища, болота й гнилі, і заражуєшся їхньою нечистю... Це для непоорушних і невибагливих мас. Правда перемішана з болотом і гниллю могучих на землі. І як ще вони собі це хвалять! За краще й не знають. А вибранцям, що зморені труднощами ходу на висоту, що тебе заслужили, ти даєш себе пити чисту, без скази — з печаттю божого походження.

О, божа водо, ані тебе знести, ані спустити на доли, бо ти вже тоді не „ти"!

Вино.

Розпущене золото іскриться в чарках. Вино, що „звеселить серце чоловіка".

Сам Бог сотворив його — не нараз і просто, як діти уявляють собі всяке сотворення, але так, щоб вино мало свою дивну історію, як усяке боже творво.

Весна й літо всміхаються в ньому, зелень і квас виноградного листя змішалися в ньому з ніжними пахощами дрібного виноградного квіття та гіяцинту і з солодощами спілих ягідок. А жар сонця вилискується в ньому, проміння сонця приняло

в ньому пливкий стан, згусло й непропаще живе. Але хто вміє побачити й розкрити ці твої тайни? Не така твоя краса, як павина, що сама бє в очі та тим уже й вечерпується. Але така твоя краса, як краса людини, яку треба щойно шукати, щоб її побачити й зрозуміти; а коли її підглянеш, то вона не має кінця, бо за тілесною красою ще скривається духова — без дна. Коні й діти не розуміються на ній і не є вона для кожного, бо пристрасні спалюються на ній, як нетля на лямпі.

Таке і ти: коні й діти не розуміються на тобі і не для кожного ти, бо пристрасні спалюються на тобі, як нетля на лямпі. Тай з роками поступаєш у внутрішньому багацтві, як людина: збираєш у собі ті сили, що хочуть говорити і мають що говорити.

Гей, товариші! Розбудилося життя, що скрите в вині — хоче говорити!

Говоріть і співайте!

Наче пструги.

Сидять, кожний під своїм каменем, бережуться перед небезпекою й чигають на добич.

Пструги в гірській ріці.

Годину я йшов берегом ріки, закидав вудку, а пструги не ймалися. Деякі я побачив, що вихилилися з-під каменя, запримітили вудку, запримітили мене, й не тикали примани. А інші певне пізнали вже по руху примани, що це засідка на них.

Аж нараз один пстружисько з середини ріки кинувся на приману, наче вистрілене гарматне стрільно. Не замітив гачків у рибці-примані, не замітив нене. Як би був замітив, не був би ткнув примани.

З тріюмфом вертався я до дому — з трьома великими пстругами. Таких того літа ніхто з моїх знайомих не зловив. Три години ходив я по мокрому каміни і над рікою (тоді росив дощ), перескакував з каменя на камінь. А перед самою хатою в тій хвилині, коли я собі подумав „ось матиму чим похвалитися", я поховзнувся, впав на гострий камінь, продер одежу і протяв собі коліно широко й глибоко. За марний тріюмф заплатив я знищенням одежі і власною кровю...

Чи не такі пригоди витворили між людьми переконання, яке старинні погани скваліфікували як „завись богів", а Св. Письмо висказує його словами: „Бог противиться гордим"...?

Ах, у тумані пливе кожна людина, котра не запримітила, що ми, люди, наче пструги в гірській ріці: нас ловить вища скрита сила на приману, на яку кидаються наші необережні думки й почування. Недармо навчив нас Спаситель молитися:

„І не введи нас во іскушеніє".

М. Й. Єленська)*

Перед розводом*).

(Правдивий випадок).

Артур Тарвід висів з варшавського поїзду на малій зупинці між Барановичами і кордоном. Ранок був прегарний, ясний, соняшний. Легонька мряка сповивала обрій. Берези зачинали жовтіти, а клени червоніти. Черстве, чисте, холоднаве повітря розкішною свіжістю овіяло мужчину, що був змучений цілонічною їздою. Надбіг хлопчина і взяв від нього валізку.

— Чи є коні з Маринок?

— Є, пане дідич.

Зупинився на хвилину, щоби закурити цигарку. Усміхнувся і привітливо кивнув головою у відповідь на поклін візника, і всів до повозу. Рушили чвалом.

— Що діється в дома, Прогоре? — спитав. Чи майстри скінчили печі?

— Скінчили в четвер, пане дідич. Роблять тепер в броварі, якраз в акцизній кімнаті.

По хвилі візник знову зачав розмову.

— Пані графиня приїхали вчора раннім поїздом, пане дідич.

— Графиня Ірена?

— Так є.

— „Псякрев"! — вихопилось Тарвідові, одначе так тихо, що візник того не зачув. Та вістка зіпсула йому відразу настрій. З'іритованим рухом кинув на шлях тільки що запалену цигарку.

„Псякрев"! — повторив. — Чорти наднесли! Будуть знову ради, намови, мольби. Вона одна ще не приїзджала. Могла заощадити собі того труду. Думав я, що розумніша. Оце приємність щойно. Треба буде бути привітливим, сердечним, вдавати, що я захоплений її приїздом. А, хай то всі чорти!

З пересердям затиснув капелюх, занурився глибше в сидження, ноги обтулив щільніше плахтою, немов би йому нагло стало холодніше і запалив другу цигарку. На молодім, вродливім обличчі зарисувалася нехіть і нетерпеливість. Хотів крикнути на візника, щоб підганяв коні, але згадав, що нема чого так дуже спішитися назустріч немилій розмові і здержався.

Не мав ще тридцятки літ. Темний брунет, середнього росту, дуже смаглявий, очі мав чорні, з дуже довгими віями. Його уста дещо на мужчину замалі, але дуже гарно зарисовані, вічно сміялися. Одначе тепер виднів на них ґримас невдоволення.

---

*) М. Й. Єленська це польська католицька письменниця, що недавно видала дуже цікаву й цінну збірку оповідань: „Szatan zwyciężony", opowiadania prawdziwe, Poznań, 1934, 16°, 160 ст., nakładem Archidiecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej. — Це оповідання, що в оригіналі має наголовок „W ostatniej godzinie", вибираємо якраз з тієї збірки. Ред.

Ненадійний приїзд пані Ірени, старшої від нього 4 роки сестри, що проживала аж в Галичині, був йому очевидно неприємний. Недавно ще був би нею щиро тішився, але від кількох тижнів його звязки зріднею були більше як напружені.

Ах, досить мав тих розмов, тих переконувань, тих намов. Від коли, тому три місяці, сказав, що розійдеться з жінкою і хоче женитися з гарною панною Матою Цедронською, ціла його рідня нічого не занедбала, щоби вплинути на нього і відвести від наміру. А рідню мав численну: двох братів і три сестри, всі старші від нього. Всі вони, крім наймолодшої Іренки — тієї якраз, що про її приїзд звістив йому перед хвилиною візник — були у нього по черзі, розмовляли, переконували, заклинали, небо і землю порушали, щоби тому перешкодити. Тільки Іренка не могла приїхати, бо саме в тім часі вродилася їй донечка, але засипувала його листами. Волів листи, як приїзд. На листи можна було просто не відповідати. То ж викручувався і втікав, як лиш міг. Відповідав родині мовчанкою, жартом, обуренням — чим врешті міг і вмів. Чи ж могли встоятися якінебудь аргументи перед побідним чаром Мати? Вона заслонила йому собою цілий світ, огорнула його думки, уяву, змисли, серце, все... Від першої хвилини, коли пізнав її тієї зими на лещетарських змаганнях в Закопанім, почув потяг до неї, і розпочався між ними відразу флірт, такий легкий, розкішний, сезоновий флірт, що їх тисячі навязується і розвязується без дальших консеквенцій. Поглибилось те залицяння на весняних перегонах в Варшаві, а дозріло остаточно на Гелю, де зустрілися в липні. Літо було виїмково гаряче і погідне; цілими годинами можна було вигріватися на теплім піску в легких купелевих костюмах. Там, лежачи при ній в сонці, дійшов одного дня до переконання, що без неї жити не варта, що все інше треба радше посвятити, як її виречися. Була така чудова! Ціла в контрастах: контрастом було золоте, коротке, з природи кучеряве волосся, і чорні, тонкі, прекрасно нарисовані брови; контрастом пристрасть погляду темних глибоких очей і веселість розсміяних уст; контрастом мягкість укладу тіла в спочинку і його нервова пруживість в русі; контрастом врешті тверезий розсудок думки і слів з розливним дещо розмріянням почувань. І з тим побідним чаром сестри і брати Артура хотіли боротись аргументами релігії, обовязку, загальної опінії. Справді! І думали, що їх слова хоч на хвилину встояться перед тамтим образом? О, наївні! Говорили про обовязок, про панування над собою тоді, коли на сам спомин про Мату кров кипінням вдаряла йому до голови, а серце приспішувало свій живчик. Коли хтось є старий, дуже старий, знемощілий, коли застигаюча вже кров повільно кружить в жилах, це може що іншого. Але він має аджеж ціле життя перед собою, ціле життя! Таке довге, щасливе, розкішне життя з Матою! Не гадає псувати собі того життя якимись мертвими, перестарілими теоріями про відповідальність. Відповідається тільки за щастя! Тільки!

Іще з Гелю написав до жінки, що старається за розвід.

Зробив зрештою все дуже порядно. Їй і її двом малим синкам залишав добре загосподаровану посілість на Поліссю, а сам переносився до другого двора в Новгородщині. Зробив вже саме гіпотечний запис майна. Чого ще можна було від нього домагатись? Аджеж Мати не відречеться! О ні!

Пощо та Іренка приїзджала?! Посваритися з нею не хоче, З цілої рідні вона була йому завжди найближча і віком і вдачею. Зрештою є занадто добре вихований, щоб з жінкою сваритися. Але треба буде привітливо слухати нудної балачки, треба буде „вдавати приємного“, треба буде вязатися, а він того так не любить...

Зідхнув і випростувався, бо вїзджали вже в браму. З приємністю ствердив поступ робіт в городі й перед домом. За місяць, коли приїде сюди з Матою, все буде вже готове й гарне.

Іренка стояла на ґанку, чекаючи на нього. Вискочив з брички, рухом повним ґалянтерії підніс її руку до уст, але вона другу руку закинула йому на шию і міцно стиснула, дещо нервово.

— Як то гарно, що ти приїхала Іренко! Але чому завчасу не повідомила мене? Був би приспішив свій поворот, а так мусіло тобі бути дуже нудно і невигідно?

— Навмисне не повідомила я — відповіла, знижаючи дещо голос з огляду на присутність слуги. — Побоювалась я, щоб ти не виїхав, аби зо мною не стрінутись, так як це зробив ти з Юрком.

Артур розсміявся без тіни заклопотання.

-— Бідний Юрко! Ще мені того не забув?

— Ні! — відказала поважно. — А я воліла не наражувати себе на те саме.

— А то чому? Моя дорога! Але чого ж тут стоїмо? Позволиш, що піду обмитися і переодягнутися. Опісля з'їмо обід і покажу тобі зміни, що їх я тут поробив. Сподіюся, що даш на них свою апробату. Побачиш лазничку. То вершок комфорту.

— Ні, Туню. Опісля порозмовляємо.

— Згідно з наказом, пані! Але чи не можна би відложити тієї розмови дещо на пізніше. На вечір наприклад? При лямпі ліпший настрій до розмови. Могли б ми навіть запалити ватран.

— Ні. Вечірним поїздом мушу виїхати.

— Так скоро, Іренко? То скандал приїздити на так коротко — а в душі додав: — Порозмовляємо! Що за мила перспектива! Щастя, що то вже остання „розмова“!

II.

Кілька годин згодом, по вчаснім обіді, Артур з сестрою перейшли до гостинної кімнати, що її велике венецьке вікно, навстіж тоді отверте, виходило на город. На обличчю пані Ірени пробивалась втома. З темними кружками під очима вдивлялась в брата, хотячи з його обличчя збагнути його думки. Можна було гадати, що то вона вертала з подорожі і цілу ніч провела

в вагоні. На Артурі, відсвіженім, обголенім, перебранім в ясний тенісовий одяг, не можна було пізнати втоми. Обід з'їв з апетитом і був тепер в досконалім гуморі. Його очі сміялися, а уста не замикалися. Докоряв сестрі, що не оглянула дому й городу в часі його неприсутности.

Ірена перервала йому, скоро лише двері замкнулися за слугою.

— Отже Туню? — спитала.

— Отже що, Іренко? — відповів запитом, вдаючи, що не розуміє, про що їй йде. — Отже може схочеш оглянути тепер зо мною дім? Вір мені, що варта. Велике стінне дзеркало до сальону купив я принагідно, а лазничка є останнім словом елєганції й вигоди. Ходи!

Порушилася нетерпеливо.

— Не вдавай, Туню. Знаєш досконало, про що мені йде і про що питаюся. Їздив ти до Варшави?

— До Варшави, опісля до Вильна і знову до Варшави. Тому так довго забарився. Але зате все залагодив. Буде добре.

Похилилася нагло наперед і зложила руки. Її обличчя зарумяніло, очі блиснули.

— О Туню, Туню! Буде добре? Зірвав ти? Вертаєш до Ядзі?

— Іренко успокійся! Яка ти страшно нервова є тепер! Ця розмова томить тебе і розстроює. Краще її залишити. Вір мені, що вона нічого не змінить. Краще ходім до городу. Глянь, як гарно!

— Артур!

— Но, як „Артур", то вже дуже зле. То вже знак, що моя пані сестра направду гніватись зачинає. Не дивись так на мене, Іра. Добре, вже добре, все тобі скажу, не буду викручуватись. Хочеш знати, чи я зірвав з Матою? Чи вертаю до Ядзі? Ні. Не зірвав я і не зірву, і до Ядзі не верну. Точка. Немає тут про що більше говорити.

— То ж що залагодив ти в Варшаві? Що є „добре"?

— Було на хвилю зле, але направив я і є добре. Знаєш певне, що розводова справа завела?

— Ні, не знала я. Не відповів ти мені на два останні листи.

— Чи ж то може бути? Дуже мені прикро! Завжди маю так мало часу! — Замовк на хвилину. Хотів запалити цигарку, але запальничка затялася. Потряс нею кілька разів, а закуривши, дбайливо замкнув її і сховав до кешені в камізельці. Іренка нервово затискала руки в ожиданню. Артур затягнувся цигаркою, перехиляючи дещо взад голову, а потім порушив рукою, щоб розвіяти дим.

— Вибач, може тобі перешкоджає моє курення?

— Ні, ні. Говори скоро. Розводова справа?

— Завела зовсім. То є безлична брехня, що можна там все зробити грішми. Нічого не вдіяв я. Фантастично домагаються певних доказів, а тих очевидно не маю. Тож кинув я все і поїхав до Вильна.

— Чому до Вильна?

— Бо ніщо іншого, бачиш, не залишалося мені, як змінити релігію, а там є дуже порядний суперінтендент, що влекшує перехід на протестантизм. То щось подібно, як у нас епископ. Поговорив я з ним, лишив папері, поробив всі вступні кроки, а він мене за кілька днів повідомить, коли зможуть мене формально приняти. Він дуже порядний чоловік і дуже привітливий. Сейчас потім повінчаюся з Матою. Маю надію, що буде ще тут гарно. А з Вильна вернув знову до Варшави, щоби купити радіо, бо там можна його дістати на кращих умовинах. Вибрав я чудово, шість-лямпове, з голосником. Побачиш, який тут буде культурний закуток!

Дивилась на нього майже з перестрахом. Впали їй руки супроти тієї безмежної легкодушности, з якою говорив одним душком про радієвий апарат і про зміну віри. Можна знайти арґументи, що порушили б скалу на дорозі, але як усунути гору перелетного піску. Може входячи в його атмосферу?...

— Чи призадумався ти над тим, як на твоїм життю — ах, тільки зовнішне, товариське життя маю очевидно на думці — відібється зміна релігії? Скільки дверей замкне вона тобі?

Розсміявся свобідно і стряс попіл з цигарки.

— Скільки це мені замкне дверей? Моя дитино, звідки ти приїзджаєш? Чи спадаєш просто з місяця? Минули вже часи, коли в таких випадках висилалося нумероване повідомлення, щоби знати, хто його вишле. Не турбуйся нашим товариським становищем. Можу тобі заручити, що воно ані трошки не потерпить.

Прикусила трохи уста. Признала йому в дусі слушність.

— В кожному разі потерплять відносини з родиною.

— Ах, не вір тому! Спершу певне всі будете трохи бокувати, але не схочете бути для мене гіршими від чужих. І подумай лише, яке було би положення, якщо б ми в світі зустрічалися і не виталися? Абсурд. Знаєш добре, що ані Андрій, ані Юрко того не зроблять. Зофія також ні. Про Мілю взагалі немає мови. А ти хіба не схочеш бути суворішою від них? Ти не видержала б довго. Знаю тебе.

Замовкла. Знову признала йому слушність.

— А Ядзя? — спитала по хвилині, знижаючи дещо голос. — Чи тобі її не жаль? Аджеж було вам так добре!

— Ах, Ядзя! — зідхнув. — Так, досконало нам було. Дотикаєш найболючішої струни. Ніколи не забуду тих кілька літ щастя з Ядзею! Буду їй завсіди за них вдячний. Але що ж пораджу на те, що не кохаю вже її, а кохаю Мату? Того не можу змінити. Забезпечив я їй вповні прожиток, а до виховання хлопців не буду втручатись зовсім. Нічого більше не можна від мене вимагати.

— Одначе це кривда для неї. Маєш супроти неї обовязки.

— А чи супроти Мати не маю обовязків? Памятай, що скомпромітувалася для мене. Мав би я вклонитися їй і сказати:

„допобачення“? Подумай, Іренко! Не говорю вже про нашу любов, але чи порядний чоловік так поступає?

— На мою думку кривдиш її ще більше як Ядзю.

— Кривджу її? Чому? Ручу тобі, що буде зо мною дуже щаслива!

— Може, а одначе...

— Одначе що?

Не відповіла відразу. Дещо нервово пересунула вазу, що стояла перед нею на столі. Артур приглядався їй з усміхом, ожидаючи відповіди.

— Одначе що? — повторив питання.

— Одначе те, що задумуєте вчинити, є злом, і ти її до того доводиш.

Перехилився взад, колишучись на легкім тростиновім кріслі.

— Що ти називаєш злом? — спитав.

— Те, що Пан Біг забороняє.

— Ого! Пан Біг! — повторив протяжно. — Це вже останній аргумент.

Звернулася до нього дуже живо.

— Аджеж не перестав ти вірити в Бога? — закликала.

— Ні, Іренко. Успокійся. Не перестав. Але це зовсім що іншого. Бог Богом, а життя життям. Це інша катеґорія, інша шуфлядка, якщо волиш. Розумію досконало, що маєш на думці. Бог на розвід не позволяє, наш слюб для католицької Церкви буде неважний, зміна віри є гріхом і т. д. і т. д. Правда?

— Так. То ж чому це робиш, якщо розумієш?

— Бо це є життя. Це трудно, цього не змінимо. Пан Біг мусить до цього застосуватися. Є цілий ряд таких життєвих конечностей: розвід, поєдинок, економічна конкуренція, визиск слабших сильнішими. Це все життєві конечності. На це ані ми нічого не порадимо, ані Бог. А життя до нас належить.

— А що в такім разі належить до Бога?

Розсміявся знову.

— На які шляхи зійшла наша розмова! Дуже трудне питання дала ти, а я ніколи не мав замилування до теольоґії. То ж не знаю, що тобі відповісти. Певне, що до Бога належить все. Але таке загальникове „все“. Без входження в подробиці. Без входження передовсім в ділянку життя. Те, що є поза життям, те що іншого. То ж не бійся за мене, Іренко. Перед смертю погоджуся з Богом. Зроблю все, що буде треба і буду в порядку. Коли буду старцем, думаю, що не буде це для мене навіть так дуже важке. Але тепер? О, ні!

— А чи ти певний, що Бог дасть тобі час на те?

— Очевидно! Якщо правда, як говорять, що Бог є добрий, то мусить мені дати час. Це належить до його ролі, так як до моєї ролі належить скористати з того часу. В останній годині звернуся до Нього і зроблю, що мені слід.

— Туню! — шепнула — здається мені, що це сатана говорить твоїми устами!

— Сатана? — Що за думка, Іренко! Чому? Що ж злого говорю? Повторяю тобі, що в останній годині зроблю все потрібне. Можу тобі навіть обіцяти, що під кінець життя минатиму пущі й пустелі, де не має церков і священиків. А якщо Пан Біг про мене дбає — в що зрештою не сумніваюся — то мені річ улекшить, а не утруднить.

Замовкла знеохочена. Він колисався дальше з головою взад відкиненою, привітливий, усміхнений.

— Здається, що я непотрібно приїзджала — зідхнула встаючи.

III.

Тиждень згодом пополудні Артур Тарвід вертав поволі кінно з поблизького містечка.

Сподівався того дня листа з Вильна з зазивом і сам поїхав на почту. Не завівся. Зазив прийшов, а крім того мав довгий лист від Мати.

Їхав тепер кроком домів високим, обсадженим деревами насипом шляху. Читав лист і усміх вдоволення не сходив йому з уст. Віжки пустив свобідно і не стягнув їх тоді навіть, коли почув за собою сигнал остороги самоходової трубки.

Його кляч була спокійна і ніколи не боялася самоходів. То ж спрямував її тільки на сам беріг шляху, але не перестав читати листа і навіть очей з нього не підвів.

Нагло зовсім несподівано з дерева, що під ним якраз переїзджав, впала під самі ноги коня вивірка, перестрашена мабуть якимсь хижаком, перевернулася кілька разів в бігу і помчала вздовж шляху. Кляч раптом підзелась і, заки вспів стягнути віжки, скочила на середину дороги. Впала на секунду на передні ноги і Тарвід побачив ось-ось перед собою сірі боки автобусу. Кляч вдруге кинулась в бік, земля під нею обсунулась — кінь і їздець, перевертаючись один через другого, скотилися з високого насипу на поле.

Кінь зірвався відразу. Хвилину стояв, ноги йому дрижали, опісля витягнув шию і помчав галопом до дому. Стремена літали над сідлом, туман куряви підносився з-під ніг. Їздець залишився нерухомо, з дивно підвиненими під себе ногами. Вітер ніс по шляху відірвані чвертки листа.

IV.

Артур Тарвід очуняв з враження, що безконечно довго летів в якусь безодню, аж врешті діткнув нагло дна. Почуття такого діткнення і полученого з ним потрясення було прикре, але не болюче. Нічого його не боліло. Відчував лише таку дивну отяжілість, що цілком не міг рушитися. З чималим зусиллям отворив очі і глянув довкруги себе, одначе не порушуючи головою. Лежав в своїй спальні, але чому його ліжко висунули на середину? Чув за собою притишені голоси. В першій хвилині

не міг відріжнити ні їх значіння, ні говорених слів, і знову примкнув очі. Притомність вертала йому звільна і почав розуміти сенс слів.

— Чи телєграми вже вислані? — питав незнаний голос.

— Вислані, пане доктор, — відказав другуй голос, добре знаний, голос старого економа Клімашевського. Але чому такий закатарений і ніс собі що хвилини витирає? А той перший, то є таки доктор? Пощо його тут?

З трудностями починає собі пригадувати, що з ним сталося. Остання хвилина, що добре памятає, то сірі боки автобусу, що виростали нагло перед ним, розпучливий скок коня, опісля якийсь шалений, неправдоподібний біль, і ніщо, тільки темнота. Мусів певне зімліти, знайшли його і привезли. Одначе його не болить нічого, а сонність минає звільна. Має навіть тепер дивно виострені змисли. Чує не лише голоси, але кожний рух мужчин, що стоять за ним, знає, що вони при вікні і що вікно відчинене, чує дуже легкий шум дерев в городі, на стіні перед собою бачить тіни галуз і плями світла, що свобідно порушаються. Голоси відзиваються знову, притишені, але виразні.

— Якщо телєграма до пана Андрія прийде перед четвертою і застане його дома, то він може тут бути завтра рано, в 7-ій; він перший зо всіх — обчисляє півголосом Клімашевський. Вислав я депешу експрес і з оплаченим післанцем. Але якщо не виїхав сейчас, то буде тут щойно вечором, одночасно з панею Іреною.

— Властиво невелику це робить різницю. На час прибути в жаднім разі не може, а з похороном і так треба ждати на приїзд цілої родини.

З чиїм же похороном? Про що вони говорять?

— Пане доктор, чи не можна спровадити священика? — говорить ще тихше Клімашевський.

Доктор не відповідає відразу; видно надумується, і голос його стає непевний.

— Не знаю добре умовин, то ж не відомо мені, чи хотів би... Чув я... може то зрештою пльотки... що розводиться? Що змінив релігію?

Отже це про нього мова? Про нього?

— Ще не змінив — відповідає Клімашевський — але мав це зробити. Це не пльотка.

— Бачите. Отже може не схотів би. А крім того, може це зашкодило б йому і приспішило кінець... Зворушення... Ні, краще ні.

Клімашевський втирає собі ніс.

— Чи ви все думаєте, що нема жадної надії? Адже ще жиє, хоч непритомний, а думали ми, що вмре вже там на місці. Є такий молодий, стільки має сил!

Доктор робить нетерпеливий рух рукою. Тарвід відчуває це радше, як чує.

— Якжеж ви хочете, щоб була надія! Обі ноги зломані,

грудна кліть надмяжджена, внутрішні ушкодження величезні. Не міг я їх навіть добре прослідити, бо це приспішилоб тільки смерть. Це чудо, що ще жиє, і що кінь відразу його не вбив.

— Так, Богу дякувати, стільки має сил... — повторяє знову Клімашевський.

— Не знаю, чи так дуже можна говорити „Богу дякувати". Якщо б був убитий на місці, не терпів би; а тепер, ті дві, чи три години життя, що їх має перед собою, можуть бути страшними, якщо поверне притомність. Встрикнення морфіни вбило б відразу, то ж не маю права його робити.

Дві чи три години? Які вони смішні. Адже ж він за три дні їде до Вильна зміняти релігію, а за три тижні, як лиш дім буде готовий, подружиться з Матою!

Хоче їм те крикнути, отвирає уста, пробує підвестись... Той самий страшний, неправдоподібний біль проникає його цілого. Замість крику тільки стогін добувається з його горла, голова опадає, заки вспів її добре підвести, в устах чує смак крови, мліє знову.

Коли вертає до притомности, доктор похилився над ним. З другої сторони стоїть Клімашевський. Вливають йому щось до уст лижочкою, обмивають обличчя.

— Не рушайтеся й нічого не говоріть — говорить доктор, бачучи його отворені очі.

— Зашкодили б ви собі. Треба трохи спокійно перележати, щоби скорше видужати.

Скорше видужати? Адже ж перед хвилиною говорив: дві, три години життя! Отже тепер говорить неправду? Але Таврід йому не перечить. Все, щоб лише не викликати того страшного болю! Намагається не тільки не рушатися, але навіть не віддихати. Примикає очі і мовчить. Доктор сідає при нім і тримає його за живчик.

Дві, три години... Дві, три години...

Стільки річей?... Яких?...

Мав женитися з Матою.

Пробує відтворити перед собою її образ і на хвилину це йому вдається. Бачить перед собою її темні розмріяні очі й усміхнені уста. Але на вид тієї постати вже не бється скорше його серце, не вдаряє кров до голови. По хвилині образ блідне, віддаляється, розпливається в повітрю.

Отже це зближається смерть. Дивна річ; не може рушитись, не пробує навіть того зробити. По тім проймаючім перед хвилиною болю наступила цілковита неміч. Життя втікає з нього, а проте його думки так ясно, так виразно пливуть, тільки устами виповісти їх не може. Його тіло вмирає, а він ніколи так виразно не відчував життя. Не життя мязнів і нервів, — життя зовсім іншого і стократь певнішого й більше індивідуального, життя, що його тільки заслоняли йому ті мязно-нервові чин-

ності. Чує одночасно, як потапає в якесь превелике істніння, що огортає його зо всіх сторін, але не пожирає. Він залишається собою, таким собою, яким ніколи ще не був. Все, що не є сутньо ним, що було тільки його зовнішною формою, є для нього тепер перешкодою, щоб получитися зовсім з тим Буттям, з тим єдиним Життям, до якого тяжить цілим своїм єством, що звільняється від доцьогочасних вязів. Ще нічого не бачить. Очі має замкнені на зовнішний світ, що його залишає, а внутрішний ще йому не отворився. Але знає, що є там перед ним Хтось, що панує над всім, що є не тільки живий і могучий, але є самим Життям, і Могучістю, і Любовю, і Красою... Як він міг кружляти коло того життєдайного Буття і так мало, так зовсім не звертати на Нього уваги?! Даваги себе відірвати від Нього такими дрібничками? Бо тепер бачить, що то були дрібнички, що був дитиною, яка ховзається по тоненькій кризі леду, покриваючій бездонну глибінь. Та глибінь притягає його тепер щораз сильніше, щораз нагальніше. Супроти сили, що його туди пориває, все інше є нічим. Навіть той біль, що проникав його перед хвилиною... Єдиним болем є той, що його від тієї глибини, від того світла, від того жару віддалює...

Дві, три години...

Що він говорив недавно Іренці про Бога?

Памятає: — В останній годині зроблю, що мені слід... Якщо Пан Біг про мене дбає, то дасть мені потрібний час...

Так. Памятає. Визвав Бога і Бог визов приняв .. Бог дотримує...

Він також мусить дотримати... Зробить, що йому слід... Звернутися до Бога виразно, зовсім, не лише думкою і серцем, але волею й життям — принаймні тією рештою життя, що йому ще залишилася...

Дві, три години... Священик мешкає в віддалі трьох кільометрів... Треба його спровадити, хоч би це мало спричинити знову той страшний біль, що на його спомин робиться йому слабо. Треба, хоч би це мало „приспішити кінець“ і ще скоротити короткі й так хвилини його життя...

Пробує говорити. Не може.

Краплі зимного поту виступають йому на чоло. Доктор похиляється над ним.

— Чи вас що болить? — питає з неспокоєм. Прошу нічого не говорити, жадного руху. Ставитиму питання. З вашого обличчя зрозумію відповідь. Хочете пити?

Очима перечить.

Треба зробити більше зусилля, щоби зрозуміли.

То заболить... То може вбити...

То ніщо. Треба.

— Клімашевський! — шепче врешті тихо, майже нечутно.

— Я є, пане дідич — заплакане обличчя економа похиляється з другої сторони над умираючим.

Його уста порушаються з величезними труднощами, а шепіт

є такий тихий, що майже не можна почути. Клімашевський похиляється ще нижче.

— Священика... Скорше...

— — — — — — — — — — —

Священик прибув в пів години з Найсвятішими Тайнами.

Тарвід стратив потім знову притомність і вже до кінця вона не повернула. Помер перед вечором.

У Самчук.

За пралісками.

(Уривок з II. частини „Волинь").

Коли весна вдарила і, мов вогку дергу, зняла снігову накривку землі, одного дня учителька улаштувала прогульку до лісу за пралісками.

Уже не всі ходили до школи, але ті, що були, пішли до лісу дуже радо. Через попівський город, сад, поле вийшли на зруб. За зрубом ліс, у лісі невеличкі яри, де літом ростуть малини та суниці. Далі угорська долина й озеро.

У лісі майже сухо. Прибите снігом листя вкрило землю тонкою сірою плінкою. Через неї проверчують впертими носиками дірки праліски, що весело та завдавакувато, мов розвіяний пух, біліють на сонці. Брость на гіллях дерев нагадує окапки воскових свічок і пахне соком. Берези гойдають косами — піднімають та спускають довгі фаї, ніби дівки при купанню.

Школярі скоро розсипалися і змішалися зі стовбурами дерев, кущами ліщини та пташачим співом.

Володько подався просто на узлісся над Угорщину. Коли приложити до чола долоню, звідсіль видно ціле плесо озера, що жахкотить зливою проміню.

Під ногами було досить квіток, але рвати їх не хотілося. Зійшов на край лісу, оглянувся — сам. Так. Він сам. Побачив поблизу дубового пеньочка, що його, здавалось, навмисне поставили тут, щоб на ньому присісти. І Володько присів. Чому, дійсно, йому не присісти. А присівши, голову по звичці руками підпер і задумався.

Згадав Василя. Він вже в полоні. Це знають всі. Дістали від нього подвійну зі зворотньою адресою листівку. Писав: „жів, здоров, чего і вам від Господа Бога желаю". Просив посилку. Володько не раз — багато, дуже багато разів згадував свого доброго Василя.

У великій задумі Володько не почув, що хтось коло нього з-заду стоїть. Почув сміх і оглянувся — Ганка. Сидорчукова. Вона ходить до першої групи. Досить висока, струнка. Рівний, гарний, дещо покрапаний ластовиннячком, носик. Сині розумні очі, русяві довгі коси. В руках у неї великий пучок пралісок.

— А ти ж що тут робиш? Володьку! Де твої праліски? Що скажуть „госпожа“ учителька?

Володько схопився і від несподіванки не знав, що відповісти. Винувато дивився на свої порожні руки і ніби дивувався, що вони таки дійсно порожні...

— А де ж ти нарвала стільки? — нарешті вирвалось у нього щось подібне на запит.

— Там! — тикнула рукою на пригірок Ганка. — Там їх стільки, що Господи! Я занесу учительці...

— Учительці? А я бач не маю... Я шукав, а не знайшов. Ні. Я то знайшов. Були якісь під ногами, але я, Ганко, хотів гарних, великих, отаких як оця твоя, назбирати. Йшов, йшов і ось зайшов... Там озеро.

Ганка глянула в долину і кивнула головою. Маленьке пасьмичко волосся має від вітру над її очима.

— Умгу! — сказала вона.—А хоч, то я дам тобі цю квітку? Може назбираєш ще таких... Ти ж знаєш цю долину?

— Ще б ні. Ми дві літі тут з угорщанами билися. А знаєш, ті чорти здорово „деруться“...

При цьому показав шрамик на чолі. — Бачиш? Це від каміня. Як мазнув зволоч... Але й я його цільнув... Аж підскочив і сів. Ха-ха-ха! Як сніп звалився їй-богу!.. Ми пасли, знаєш, отам... Там за лісом. Там наші поля. Я, німий і Хведько з Ільком. На нас напало... Ну... Зо дванадцятеро... О, так. Зо дванадцятеро напевно було. На німого троє, на мене троє... А Хведько що? А я як почав... Ах, коли б ти тільки бачили!.. Ех, як почав їх мастити. Але до них на поміч підбігло ще і один як цільнув камінчиком. Так просто й поставив мені отут печатку.

— А боліло? — запитала Ганка, широко дивлячись на нього.

— Еееєт! — махнув він рукою. — Ми ще не так билися. Ми в осени порішили віддячити їм. Як піймали у двох з німим одного постолячника. Я мав отаку довгу „піку“ з вільхи... Збив на цорупалок. Кровю вмив його...

— Ого! — похитнула головою Ганка.

Цю останню історію Володько видумав. Навіть не видумав. Щось подібне оповідав йому Трохимів Антін. Але нащо і чому він бреше? Він зловив себе на брехні і виразно почервонів. Одначе в той саме мент сам повірив у свою брехню.

Ганка витягнула зі свого пучка ту найбільшу, на яку Володько вказав, квітку.

— Ну, то хочеш цю, чи може цю?

Володько подивився байдуже. — Все одно, яку... Але тільки одну? Що я з нею буду робити?

— Назбіраєш ще! — майже викрикнула Ганка. — От який ти ледачий... — і засміялася. Володько зауважив також її зуби. Рівні і білі. Узута вона у великі, з широкими холявами, чоботи.

— Тобі, Ганко, треба, щоб купили черевики... — зненацька сказав він.

Вона кинула погляд на свої чоботи. — Хто мені купить? Тата забрали і може вбють, а дід не хочуть. Кажуть, грошей нема. Але чекай. Побачиш, які я матиму черевики в літі...

Далі Володько оповідає, як він з німим минулої весни на отих-он дубах шулічі кубла видерав, як дерся на височезне дерево, а шуліки хижі птахи. Як злетить на людину, очі може виклювати. А що ж... Але він не дурний з голими руками лізти. Він узяв собі в німого ремінного нагая, за пояс застромив ножа — тесака і тоді підлазь, коли хоч.

Або яке нещастя трапилося з Хведотом. Вони ж ходили по лісі шукати доброї берези на сік. У дерманських лісах нема беріз, а на чуже — не то, щоб боялися... Не хотіли мати клопоту. Ну його... Так він і каже: „Німий! А попробуй но, зроби зарубину в клені. З клена також добрий сік".

Німий рубає, розмахав сокирою і саме як на то-те підлазить Хвидот. Німий розмахнув узад сокиру і як пальосне Хвидота... Просто в зуби...

— Ах! — скрикує Ганка. — І не зарубав?

— Не зарубав, бо на щастя не попав лезом. Обухом мазнув... Геть чисто губи розмягчив...

Далі Володько згадує кілька геройських випадків з війни з угорщанами. Скрізь Володько герой, скрізь хоробрий, скрізь перший.

Але Ганка вірить. Чому б їй дійсно не вірити, коли вона в зимі сама бачила, як Володько Фонові Гарбузі морду побив. А Фон же на цілу голову вищий від Володька, має пятнадцять літ і ходить другий рік у третю групу. Бо Гарбуза не мав права. Карпів батько Шабелян Фанасько їхав до Гершка січку різати. Кулі на санях звязані старими посторонками. Один кінець посторонка з петелькою теліпався з-заду. Зі школи йшли школярі і почали чіплятися до саней. Назар, молодший брат Фона, якось попав ногою в петельку. Шабелян нагнав коні, петелька зашморгнулася на нозі, шарпнула і Назар мав приємність проїхатися від Польонової хати аж до магазину на власній сіданці. Коли б ще дорога рівна, то сяк-так. А то груда замерзла... Кричав як скажений...

А Фон — халєра підбіг до Володька. — То, каже, ти його пхнув і він попав ногою у петельку. — Брешеш! Я його не пхав! Він сам, шалапут дурний, вліз в петельку. — Нє! То ти! Я бачив. То ти! Хоч, щоб я тобі наклав? — І замахнувся на Володька. А Володько як підскочить і як мазне Фона. З одного боку, з другого! А Антон, який любив такі видовиська, на ціле горло репетує: — бий! бий! бий Гарбузу! — Ну й було сміху.

Це ж Ганка на власні очі бачила.

Але ж, Боже! Сонце не стоїть на небі. Володьку! Вже час до школи.

Бігли під гору, як могли. Душно. Обличчя розбарвились на рожево. Сині очі такі ж, як і небо. Піт на чолі, на носі. Фуу! Скільки не втерай рукавом, сочиться, мов з розсохлої бочівки.

Прибігли до школи. Увійшли разом. Очі всіх дітей направлені на Володька і Ганку. Учителька серед кляси стоїть і сміється. Вона щойно роздала дітям старі часописи, пуделка з пасти та коробки з туток, як нагороду за квітки. Всі раді, всі вдоволені.

На кожній лавиці велитенські барвисті паперові шмати з картинками війни, реклямами годинників, музичних інструментів, книжок, зубної пасти, кольонської води...

А Володько з Ганкою стоять коло порога й учителька навіть не каже їм сідати на місце. Ганка так засоромлена, що зовсім забула за свої квітки. Володько руки спустив, у лівиці кашкета мне, обличчя палає, очі бігають по стелі, по святих вітхозавітних картинах на стінах, по помості...

— Ааа! Ну, мої мандрівники! Де це ви так забарилися? Ми вже тут радимося, щоб карету за вами післати.

— Ха-ха-ха! — регоче дітвора.

— А ондео Антон впевняє, що наш Володик почав зальотами займатись. Каже, що батько ніби на Трійцю женити його збірається...

— Ха-ха-ха! — регоче дітвора.

Володько ще такого сорому не переживав. Ганка вже реве. Він тільки тупцяє на місці.

— Ну, ну! Сідайте вже, прошу ласкаво, на місце, але за спізнення не дістанете нічого.

Володько пішов і мовчки сів. Уста його суворо і вперто затиснуті. Часом по них ледь помітно пробігає здригання. Але зуби так міцно заціпнуті, що не лиш то плачем, а навіть колом не розважив би їх. Ганка замовкла також, лиш час від часу зхлипувала.

По лавицях розложені коробки, пуделка, старі часописи, квітки, брудні дитячі руки. Учительчин голос бадьоро лунає і в його переливах повстають образи далекої карпатської війни, де в снігах, скелях, проваллях кладуть свої білі кості наші брати, наші батьки. Дитячі обличчя горять полумям великої весни і великої уяви-війни. Очі світяться жаріючими іскорками життя, страху, здивовання і бажання.

Але що у Володьковій душі творилося, того не розкаже він ніколи, нікому... У ті гарматні буревійні дні родилася у ньому тайна. Присмак сліз, барва сорому, тремтіння соняшного проміню, який проник у найтемніше місце його я, зродили й визвали на кін життьового помосту велику тайну тайн — незрівнану з нічим в красі та силі.

Наталя Королева.

1313*).

III Вогник.

„Дитя! Ох цить!... Що вдіяно тобі“?
В. Ґете.

— І, як глянула на небо — Господи, тай тільки! Забула й про клопіт свій тяжкий з донькою і, що знов з козами тими клятими прикрість, от, покарав Господь! — і про все на світі забула! Так і обімліла, батечку!

Фрау Тільде зіпяла руки й захитала головою. Але зараз же, міняючи голос з тремтячого драматичними нотами, защебетала звичайним, мовляв, „щоденним“:

— Цю сорочку, пане фізикусе, як хочете... а більше вже прати не можна! Розлізеться вся в руках. Латала-латала, мало очі мені, вибачайте, не повилазили. — Розклала й потрусила сорочкою перед знудженим обличчям старого алхеміка. І додала, як мати, ще потішає дитину, котра нашкодила, не маючи лихого заміру:

— Ну, якось ще раз переносите. Нічого!

Зручно знову склала й відложила до принесеної чистої білизни. Потім драматизуючи, повідала урочисто далі:

— Стовби!.. Стовби по цілому небу! Від півночі аж до заходу. Та чорні, як з диму. От, коли не в хаті згадуючи, піч, буває, чадить. А з-поза них — вогонь палаючий... Так і ба, так і вибухає. Ой, матінко, ой батечку! Червоний та блискучий. Ну, одно слово: горить! Горить, пів-неба горить, все вогонь охопив... було ж це саме по перших півнях, саме стільки часу, скільки треба, щоб проказати пять „отченашів“ та дві „вірує“.

— Мабуть горіло десь, — більше з чемности відозвався алхемік. Він знав: Фрау Тільде швидше відмовиться від заробітку, як від можливости поговорити з „розумною людиною“.

— Не горіло! Ні-ні-ні-ні! — покрутила головою прачка. Нічогісенько ніде не горіло від минулої Святої Тройці — най Бог милує! Й поблизу не горіло! Таки б же я знала. Хвала Господеві: не в лісі живу, а між людей обертаюся!

Вона пробігла очима по хаті. Зробила кілька обережних кроків й легенько доторкнулася до талару старого фізикуса. Колись та його одежина була обшита лисячим футром, але вже давно від пухнатого смішку залишилась сама блискуча, аж до чорного витерта, шкіра. Місцями була й пропалена, як і сам талар.

— Пане фізикусе! Що я вам скажу? — Фрау Тільде понизила голос аж до шепотіння. — Перекажіть свойому учневі чи

---

*) Початок гл. чч. 6—7 і 8—9.

то фамулосові, тому... Конрадові з Кельна: хай мандрує кудись далі. І що-швидше, тим ліпше! Бо, най Бог боронить, щоб біди не вийшло якої.

Алхемік здивовано подивився на прачку. Дивився, не моргаючи обпаленими біля горна повіками, без вій.

— Що це ви, справді, Фрау Тільде? Хіба ж не ви самі?...

— То ж то бо й є, пане фізикусе, саме тому, що я сама за нього вас прохала, до вас його припровадила й за нього ручилася. Ніде правди діти, відрікатися не стану: як мати рідна за тим сиротою увесь час побивалася! Бо ж таки добрий це хлопець, добрий. Не як інші хлопці його віку. Та ж не раз і не два ми з вами ж таки й про те міркували, шо цей „Конрад з Кельну" — такий Конрад, як і я, та й Кельну того так само, як і я, й на макове зерно не бачив. Та все те було б стільки, як би ж сьогодні я такого не наслухалась, що аж вуха мені повяли й серце в рурочку скрутилося! Як би не так поспішала, то все б вам до слова переказала. Та ж праці в мене, аж голова обертом йде. Сказано: самітній, роботящій удовиці й кількома словами з розумною людиною нема коли...

Нахилилась щільно до самого вуха алхеміка й защебетала дрібно й швидко, немов сухим листям під швидкими кроками зашустіло:

— Цілий світ вже це знає. З пів року шукає грізний пан з Анклітцена свого єдиного сина. Видко ж тільки, що люди Анклітценові більш молодого пана люблять, як старого слухають. У дивний бо спосіб вони паничика пошукують: все більш про погрози старого лицаря говорять. Все розповідають про те, як має він сина покарати, а про самого неслухняного втікача й за вухом їм не свербить. Так би й десять літ шукали. Так от, кажуть, пан з Анклітцена велику нагороду вибубнював тому, хто бодай хоч схованку сина покаже. Звісно, коли й у Господа нашого серед 12-х зрадник один за срібні грошики знайшовся, то що вже людині грішній на вірність людську покладатися, та ще ж особливо, коли золотими дукатами нагороду обіцяно?! Панське бо золото кожному за жидівські срібняки принадніше!... А до нас же сьогодні самі невідомі, чужі люди насували: вояки ті вільні, що нової служби та нових панів шукають. От же, й поміркуйте самі... — і раптом перервала сама себе:

— Ось тут застібки нові вам до штанів, вибачайте на цім слові, попришивала... Ах, ти ж, спокусо ти пекельна! — вхопила себе за голову. — Ну ж, подумайте тільки: не з того ж боку понашивала!

Була дуже схвильована, журилася. І голос її вгасав аж до тужного зідхання.

— Останні, ой, останні часи надходять! Гірше вже ніколи на цій грішній землі не було. Та й не буде! Кажу ж вам: не буде! Подумати тільки: батько рідний, пан то багатир от такий — сина одинака, мов злочинця, оцінює, мало не з собаками шукає! Як на розбійника збройних людей розсилає! Що того

гріха, того душогубства на світі!? Жити страшно!... Як би ви почули, що заїзжі купці розповідали... Тільки ж сонечко он вже до землиці припадає! Часу нема на балачки, а то б таки й ви почули. Господи... Матінко Божа, Заступнице наша! Від замку до замку — казали — їдеш та оглядаєшся. Лицарі! ...Ну, та вже добре... А що вже нам, дрібоньким людям? — Кожен на босу ногу радо наступить. Чи не так?..

От, хоча б і її — Фрау Тільде взяти: ніяк сусідам своїм не догодить. Поки ходила до церкви божої щоденно, сичали сусідки, що з молоду нагрішила, а тепер замолює, бо, мовляв, знає, де хвіст у чорта! Як трапилось,що пропустила дві неділі та між ними одно свято, — майже відьмою ославили. Дітям на неї, беззахистну вдовицю, набріхують. Вже швидко псів почнуть нацьковувати, ось побачите! А тут ще ці кози, бодай їх той Нічний Цап задавив!

— Які ще там кози? — перепинив потік балакучости праччиної цілком вже виснажений фізикус.

— Та хіба ж таки ви ще не знаєте? Цілий же світ про це говорить! Катерини сусідки моєї, Ґюнтерки ті кози. Гадюка вона: три кози має, а вони й кішки драної не варті. Не молоко, а так, тфу-тьфу! — гидь одна те, що вона від тих кіз продає. І сорому нема!

Фрау Тільде обтерла рукою губи: дуже бо кортіло плюнути як слід, посеред хати.

— Так ота, вибачайте на сім слові, паскуда скрізь на мене набріхує: мовляв, зачарувала я їй тих кіз! А я ж, дійсно, як на гріх, тієї ночи виходила з хати. А вона й цокоче, що я, мовляв, виходила серед ночі чари напускати на її шолудивих кіз! Було це саме на ті вогнені стовпи, що я вам коротко розповідала. А тут ще й гуска моя — я її що-правда замість собаки тримаю— на цілу вулицю ґерготу наробила, як я з хати вийшла.

Фрау Тільде засміялася:

— Це моя Колюмба-голубонька вигадала: замість пса гуску тримати. І їстть менше, й несеться, й гармідеру повнісенький двір счинить наша „швацлізе“, як тільки хтось за клямку хвіртки рукою діткнеться!

Однак, фізикус, не усміхнувся. Загорнувся в свій облізлий талар, ніби холодом на нього потягло, — й поважно промовив:

— Фрау Тільде, бережіться. Вірте мені: нема ніякої радости, коли вас пічнуть підозрівати в чарах.

Прачка підперлася в боки й навіть образилась.

— Хіба ж я що, або що? Хто таке може на мене сказати? Хто?

Алхемік знизав плечима:

— Хто? Самі ви необачна. Хоч би й з ожиною тією, що Конрад вас виплутав. Хто про це скрізь розповідав: Конрад, чи я, чи Локі? — Ви ж самі. Та ж ви самі, здорові, знаєте, що по теперішніх часах такі речі не надаються до жартів!

— Що оживною відьом ловлять? Пхе!,.. Та хіба ж я від тієї ожини відьмою зробилася? Слово одно...

— Слово, пані, слово — велика річ!... Слово одно може...

Але в цій хвилі прожогом відчинились двері й, перервавши розмову, що ставала неприємною, в хату скочив Локі. Гавкнув на прачку, ніби привітався, обнюхав спідницю, панчохи й плигнув до алхеміка, вимахуючи хвостом та черкаючи ним по свіжій білизні.

— Геть, старий грішнику! — зеверещала фрау Тільде, — всю білизну перемаже, потвора!

Але Локі не зважав на ню.

— Посоромся, Локі, — спокійно й тихо промовив алхемік, — йди собі, ну, хоч до горну. Ляж там, приятелю, й почекай.

Пес подивився на старого мудрими очима й слухняно ліг на визначене місце.

— Та ж він чисто кожне ваше слово розуміє! — плеснула руками прачка.

— Ну, певне! Ми ж бо вже давненько поприятелювали. Правда, Локі? Пес підніс голову й двічі лагідно гавкнув, немов сказав: — Прав-да!

— От, кажете про ту ожину, пане фізикусе, — почала ущіпливо фрау Тільде, а що ж — ви гадаєте — моя сусідка сказала б, коли б почула, як ви по приятельському з собакою, вибачайте на цім слові, говорите, а він вам відповідає?

Алхемік добродушно усміхнувся!

— Фрау Тільде, що я з бісом знаюся, — кому ж це невідомо? Не дурно ж бо в мене з коміну дим раз-у-раз виходить!

Прачка засоромилась. Але фізикус споважнів і продовжував:

— Але велика є ріжниця, бо ж суд Святої Церкви вже моєю лабораторією цікавився й від всяких підозрень мене „на всяк час життя“ усправедливив.

Однак, як і ви знаєте, люди й досі мене „печеним чортом“ звуть, хоча й добре — знають, що я діяволом не був і не буду та й червоного жару не їв і не їстиму. Але киньмо про це. Я вас не хотів ні уразити, ні дратувати. Ліпше про вашу доньку Колюмбу поговорімо.

Фрау Тільде підвела побожно очі до стелі:

— І вдень, і вночі все думаю: чи не краще було б їй за кляшторними мурами? — і засипала, як горохом: — Така вона тендитна, така слабесенька! Як її в цім грубім світі залишити? Ще й до того самі ж пан-фізикус говорять, що розумна вона...

— Та ж повторю вам ще раз: ліпшого учня ніколи я не мав, але...

— Ну, от! Самі ж говорите!... Не за шевця ж чи різника її давати? Чоловік її вдень і вночі, як жито молотитиме! Хіба ж воно, бідне може важку працю робити?... Та й те, чого тільки фрау Тільде сама не перетерпіла, щоби тій своїй єдиній дитині дати. А все ж таки, посагу слушного для неї не прибула. Надії на людей ліпших — одурюють. То ж одна їй дорога — до

кляштору. Най буде невістою Господньою і замість посагу принесе свою вченість.

— Що ж, це діло добре! Така, як Колюмба, — потвердив фізикус — може високо і в кляшторі стати. І логіку, і діялектику, як чоловік, розуміє. Ще може тільки зарано трохи? Може ще серце само заговорить?

Прачка захвилювалась, аж сльози їй заблищали на очах:

— Ех, пане наш золотий! У нас дрібоньких не на те серце в тілі привішено, щоб з любощів боліло! Кохання — для панів вигадка, як ті турніри та пири. Нас дівчат вбогих беруть, щоб ми хати замітали, білизну прали та свиням їсти варили. Ми ж бо, самі знаєте, заміж йдемо, щоб нас хтось годував, у хаті тримав та... лаяв або й бив! До смерти. Саме ж на таку довічну служницю моєї Колюмби й шкода!

Фрау Тільде витерла очі і злякано мало не заголосила:

— Ой, спокуса ж Єрусалимська! Дивіться — бо: вже майже й сонечко зайшло. От, я забалакалась, ой, забалакалася ж! Та ж замість грошей за оправу білизни у вашої милости попрошу трохи якогось ліку от тим треклятим Ґюнтерчиним козам. Най вже така пекельна баба не дорікає та сорому не робить! Самі ж бо її знаєте: що слово скаже — мов у пятку шпигне!

Алхемик усміхнувся:

— Та чого ж вам, фрау Тільде, в мене розуму позичати? Ви ж бо й самі на ліках тямите.

Але, не чекаючи на відповідь, котра могла знов затягтися на години, швиденько встав і підійшов до полиць з рядками глиняних глечичків, слоїків, деревляних скриньок з написами на пергаментових наліпках.

— Зараз приправлю. Не дояться й не жеруть, а все пють?

— Не дояться, не жеруть, а все пють, — повторила прачка. Говорить, що я їхнє молоко з свого столу в своїй хаті видоюю, а замість серця їм губки в груди повкладала, бодай її саму трясця напала! От же, каже, скоро та губка води подостатку насмокчеться, тоді всі кози їй і виздихають.

— Так гаразд. Я зараз, — уривчасто відказав фізикус, відважуючи якогось ліку на вагу курячого яйця. — Маєте свячену вербу вдома?

Фрау Тільде мовчки кивнула головою: знала, що коли фізикус приправляє ліки, — не можна з ним говорити, щоб не помилився. Власне, вона була певна, що не в небезпеці помилки була справа, а в тім, що чужі розмови перешкоджали чарівним наговорам, без яких найліпші ліки нічого не були варті.

Саме тих „таємних слів“ і не знала фрау Тільде, хоч ліків може знала більше за самого алхеміка. А все ж таки мала славу „природньої лікарки“, славу, як говорив соборний канонік, „більш небезпечну та ближчу до смерти, як слава вояків“.

Само собою, що свячену вербу вона мала в чималій кількості. Алхемік порадив спалити і попіл додавати до ліку. Все разом — розмішати в кількості води, рівній кількості молока,

що тепер дають кози за одне доїння. Воду ж набрати з криниці увечері й лишити на цілу ніч стояти в хаті, де ніхто не спить.

—На другий день напоїти кіз саме, як задзвонять „на Анґелюс“. Крім того, нехай дає моркву та якнайбільше лучного, солодкого сіна.

Прачка, нарешті, вийшла, коли вже надворі почало поночіти.

Алхемік якийсь час пристояв біля вікна, потім підійшов до горну. Підніс з підлоги ручний міх і почав роздимати пригаслий було вогонь. Старий міх свистів, видаючи час-від-часу несподіваний, своєрідний згук: ніби його душила гикавка. Коли ж розгорівся вогонь, фізикус підкинув дрібних дрів і шпурнув міх з такою силою, що аж пес, котрий спокійно дрімав у кутку, підплигнув на місці.

Видко було, що старий хвилюється, але хоче опанувати собою. Нарешті, він замкнув двері, якими вийшла фрау Тільде. Ще постояв трохи, провірив ключа й засунув на засов. І тільки тоді відчинив двері в сусідній покій. Відчинив нечутно й затримався на порозі, дивлючись на Константина, що сидів перед великим столом і швидко щось креслив та надписував. Раз-у-раз юнак заглядав у якусь велику книгу. Цілі гори тих книг лежали на його столі й на лавці біля столу.

Константин мав на собі темний одяг мандрівного учня-схоласта. Облипистий каптур вирізаного фестонами капулета — широкого коміра пелярини — з каптуром — був відкинений на рамена. Темний плащ та кесет-гаманець лежали на краю столу. Відчувши на собі уважний погляд, Константин підвів голову.

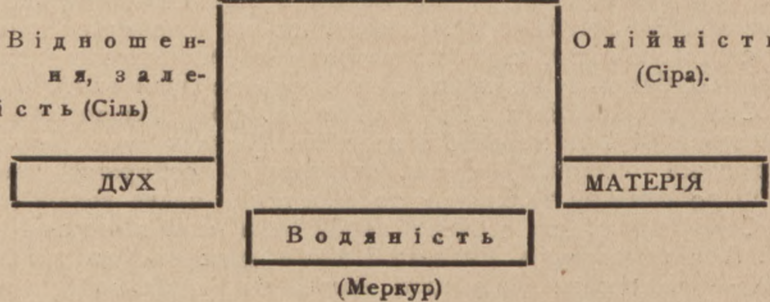
Очі його враз заграли, а обличчя радісно усміхнулось:

— Учителю! От, добре, що ви прийшли. Дивіться: здається, я таки знайшов формулу!

Захоплений хвилюючою працею, він встав і почав жваво висвітлювати алхемікові:

— Коли станемо на тому, що водяність — це є меркур, олійність — сіра, то їхні відношення одно до одного є сіль. Відношення ж підставимо залежністю. І от, дивіться, що тоді буде! Отримуємо формулу...

Константин підніс в гору аркушик перґаменту. На ньому чорним і червоним було викреслене.

От, лиш це мене заплутує, — хвилювався Константин. — Збиває мене сіль. Цього не може бути, я відчуваю, знаю внутрішнім чуттям, що тут мусить бути не сіль, а сальпетер. Але довести це логічно, формулою — як вже бюся, й все — без наслідків.

Очі йому блищали, рухи були рвучкі. Всі речі довкола — не існували для нього й вся увага, всі духові сили були скупчені на загадковій формулі.

— Коли підставити сальпетер, — сам себе перепинив Константин, — все тоді збивається на конструкцію патера Ґроота з Кельна. А це ж не те, чого шукаємо!

— Дай спокій Альбертові з Кельна, — поклав йому на плече руку фізикус і лагідно додав: — Досить вже клопоту маю й з Конрадом з Кельна. — Намагався говорити спокійно, щоб не занадто нервувати учня, якого щиро полюбив за його пильність і запальність. — Конраде, тобі загрожує небезпека.

Константин відразу не зрозумів:

— Гадаєте, коли візьму замість соли сальпетер? Та я й сам думаю, учителю...

Алхемік легенько потрусив його за плече:

— Відкинь на хвильку формули й конструкції. Тут справа не наукова: лицар Анклітцен завзято шукає свого сина-одинака. Загрожує вбити, як впіймає, хоча б і загинув його рід. Так подумай ліпше про це, як про сальпетер.

— А-а! — протяг юнак, трохи збліднувши, знудженим і байдужим голосом. Потім знизав плечима, але промовчав.

— Ну, що ж ти на це скажеш?

— Нічого! Яке мені до того діло? — трохи повернувшись у затінок, відказав учень.

— Юначе! А чи не годі вже цієї гри? Я вже давно знаю, хто в мене переховується й вишукує формули. Але ж тепер знають про це й інші. І коли лицар Анклітцен загрожує перевернути й небо, й пекло, коли призначає предателеві жмені дукатів, — мусить хвилюватись не лише мандрівний схоласт, Конрад з Кельна, але ж і той, у кого він ховається, і навіть безсловесний пес Локі.

Константин спробував повернути справу на жарт:

— Так виженіть Локі, учителю!

— Константине! Я говорю цілком поважно: треба рятуватись і то — негайно!

Учень, хоч і не чув ще такого голосу в свого учителя, все ж таки не хотів відразу здаватись:

— Та чого ж ви так певні, що я Анклітцен?

Оба хвильку подивились мовчки один на одного. Потім алхемік відступив до дверей, що залишив був відчиненими, натис на деревяну планку біля полиці з книжками. Важка полиця легко й без шуму відсунулась й відслонила невеличку, але утульну кімнатку. В ній у зручному фотелю з шкіряними, витертими вже подушками, сидів чоловік. Він сперся на руку в глибокій задум-

ливості й не поворухнувся. Непочатий пугар вина стояв біля нього на дерев'яній таці, а на глиняній тарелі лежали овочі.

За хвильку чоловік підніс голову й глянув на алхеміка та його учня.

— Лекерле! — радісно вигукнув Константин й кинувся до нього.

На перший погляд важко було пізнати шашка із „замку на Шпичаку" в цій простій темній одежі мисливця, що наче навмисне підкреслювала його струнку, звинну постать та вдумливий вираз енергійного, смуглявого обличчя з темно-сірими, соколячими очима.

Фізикус посміхався:

— Ой, цей мисливець добре пильнує сліду, по якому йде! — й про себе додав у думці: „й не прогавить наміченої здобичі"...

. . . .

Помало пригасало бирюзове небо. Вимотавшись з аметистової хмарки, затремтіла перша зірка й стала побіч з рогатим, мов скибочка запашної дині, місяцем. За хвилю затріпотіли інші зірочки, а молодий місяченко, немов засоромившись, відійшов на-бік від першої, злотистої красуні й почав ховатись за гори. Вже зовсім він зник за лісами, хмари затягли все небо, надійшла пізня година, — а в маленькім покою фізикуса за столом сиділи три постаті. Печені вивірки, приправлені на „індійських корінях", що могли б спокусити й неголодного й були дуже парадною гостиною, стояли на столі непочаті. Тільки помітно зменчилося в глечику вина.

Константин не підносив голови. Очі були пригаслі, тьмяні, й це надавало йому оспалого, недужого вигляду. Здавалось, що він враз постарів на десять літ.

— Ну, так і буде, — промовив утомлено, — вирушу перед ранком. Не підведу Вас, Domine Magister. Подамся до Кельну, чи до ...Франкфурту. Мені однаково. А може тепер вже до Нейштадту?

Лекерле запротестував:

— Тепер не може бути й думки. Стережіться кожного погляду, киненого на вас не тільки з підозренням, а навіть і з надто великою цікавістю.

Константин підвівся, випроставсь.

— Щиро дякую вам обом. І за науку вашу, й за вашу ласкавість. Константин Анклітцен, мабуть знайде колись спосіб належно вам віддячити за Конрада з Кельку. Тобі ж, Лекерле, простяг він руку панкові, — не забуду ніколи...

— Не забудете, знаю! — перепинив його шашек, цілком спокійно, — бо ж я, як би призабули нагодою, то я нагадаю.

І, бачучи напів-нерозуміючий, напів-здивований Константинів погляд, він усміхнувся. Усміх дивно зпотворив, як і завжди, коли Лекерле сміявся, — його мудре, вдумливе обличчя, надаючи йому якоїсь жабячої гримаси,

— Шашек щойно доти може існувати, коли на його кожне речення звертається увагу. Старе призвичаєння, — пояснив він.

Одначе фізикус відчув якийсь несмак в цім діялозі: його зачепили й шашкові фрази, і той його огидний усміх, котрий він побачив поперше. „Бувають же менти, коли й блазневі блазневські вибрики не служать" — помислив він з терпкістю й глибоко зідхнув.

Лекерле почав прощатись: на дворі було темно, треба було використати зручний мент вийти з хати непоміченим.

. . . .

Константин пустив перед себе Локі й замкнув двері. Пес, безмежно щасливо пищав, немов присвистував, й намагався конче лизнути юнака в лице. Але господар був дуже схвильований:

— Вернувся, злочинець! — говорив учень, ніби виправдуючись. — Я певен, що він лише вивів Лекерле за браму й враз чкурнув назад. Ну, що ж тепер з ним? Він же прозрадить вас швидче, як це зробив би я! — Константин взяв пса за вуха й, дивлючись йому просто в очі, проказав: — Ну, камраде, підемо в світи удвох — і край.

— Нерозважно!

Константин зірвався й поперше в домі алхеміка вибухнув „Анклітценовським" гнівом.

— Чи розважно чи нерозважно, це мені байдуже! — зойкнув він. — Але труїти вірного приятеля, бодай і пса, лицар собі не дозволить! Це може робити страхополох шашек, якому дозволено всякі підлоти...

Замовк. Пристояв і опанував собою. — Мене дивує, вчителю, як можете ви з вашим добрим серцем, що любите й жалієте кожну тварину, пристати на ту низьку шашкову раду — отруїти Локі?!

Алхемік дивився без образи, лише з зацікавленням:

— Pax amice! Тварин я, дійсно, дуже люблю, бо знаю, що мої з-поміж них „друзі" — друзі щирі й безкористні. Але я не проти того, щоб знищити тварину, котра шкодить чи загрожує людині. Бо ж на мою думку — й наймиліша тварина не рівноцінна людині, тим більше...

Хтось застукав у браму.

Константин встиг ухопити й стиснути руками псячу пащу. Локі тихо гикнув, ніби подавився, але не гавкнув. Тим часом фізикус швидко підійшов до вікна й схилився над „шпиком" — системою маленьких люстер, припевнених до віконних рамок в ґорі й долині. Світло ліхтаря, розсвіченого перед „Божою Мукою" на другому боці вулиці темняво освітлювало жіночу постать, загорнену плащем. Алхемік враз пізнав:

— Колюмба!

Й почав натягати свій облізлий талар.

— Я відчиню, попередив його Константин. — Тихо, Локі, ні згуку!

На дворі не було зовсім темно, бо хмари вже розійшлись і все небо засіялось блискучими, немов умитими зорями, якими вони звичайно бувають на провесні. Властиво, ще весна не почалась. Дерева стояли голі з почервонілими й набряклими, як померзлі пальці, бруньками. Подихав вогкий вітрець, розбуджуючи своїми рвучкими шумами якусь тривогу. Здавалось, що налітаючи, він штовхав не тільки в плечі, але й в серце. І серце тремтіло й зчулювалось під тими мягкими ударами, немов чогось сподіваючись, очікуючи в тривозі й легкому смутку.

Константин відчинив вузенькі дверцята, вирізані у важкій брамі. Загорнена в гнідий плащ, мов чернеча постать, нагнулась під хвірточку й просковзнула в двір сухорлява Колюмбина постать.

— Не замикай, — промовила, говорючи йому „ти", як камрадові-учневі одного вчителя. — Я лише по вогник. Вгасло у нас. — Витягла з-під хустки горнятко.

Лице її, бліде й ніжне, мов вирізане з прозорого каменю, освітлювало блимаюче мерехтіння вуличної ліхтарні-лампади, що кидала свої проміння через невисокий мур оселі. Фіялові очі сумно-благаючи дивились на юнака. Хотілось їй сказати інші слова, але не було сили.

Константин йшов обіч, тримаючи за ошийок Локі. Біля криниці дівчина затрималась.

— І ще щось...

— Що?

— Не смійся: я прийшла попращатись. І... попередити тебе, Конраде...

При слові „попередити" Константин затремтів. Глянув на Колюмбу й помітив, що вона аж труситься, така схвильована. Була цілком бліда, тільки очі, як глибокі криниці, відблискували синім вогником. Колюмба потягла загортку, що зсунулась їй з плеча. Хотіла загорнутись щільніше, але не змогла.

— Та нехай!.. Я знала з дитячих літ, що маю йти до кляштору, — почала уривчасто, бо я... не для життя. Але мати раптом приспішила день. Хоче, щоб я завтра ранком їхала звідси... Щось трапилось. Щось від мене вкривають страшне, несподіване.

Загортка цілком зсунулась з неї й впала на цямрину криниці. Константин мовчки підніс її й, обгорнувши нею дівчину, притис її до себе. Лише на мить одну. Але відчув, як вся вона довірливо притулилась до нього й віддано, ніби злилася з ним. Й, припавши до його грудей, тихо заплакала, здригаючись плечима.

Відчув, що його раптом захоплює несподіваний вихор. Непереможно потягло до неї, такої безпомічної й милої, хотілось викликати на бій ту ворожу волю, що стає впоперек його й її шляху. Але він зробив зусилля і відступився.

— Ах, Конраде! Що ж діється? Я чула дещо... Люди гомонять. Тобі треба тікати. Може тому й мене мати вигонить? Боїться...

Вона замовкла. Очі-братки дивились благаючо й пронизливо уважно.

„Стережіться кожного уважного погляду“ — майнули в Константиновій голові шашкові слова. Хто знає, може ця екзальтована, хоч і привабна дівчина, сама не хотячи, підведе його?!

— Пусте! — враз вгамував себе. — Ходи!

Колюмба спустила голову й пересохлим горлом проказала:

— То ж дай вогника. — І додала твердіше: — І запамятай: що б не трапилось, як би не склались наші життєві шляхи, — Колюмба завжди стоятиме при тобі!

Він знов неймовірно захвилювався й вхопив її за руку. Палкі слова вже майже вирвались з його уст, бо ж, зрештою, треба було сказати багато-багато, — але їх кликав алхемік. А за хвилину вже сам старий випроваджував Колюмбу. Бо ж на соборній вежі почало вибивати девяту годину, коли зачиняли міську браму й „гасич“ ходив від дому до дому, пильнуючи, щоб з комінів не йшов дим і щоб всюди пригасили світло. В цю пору не годилося молодій дівчині опинитись на вулиці без провожатого й здибатись з проходячим дозорцем „нахтвахе“.

Фізикус вже хотів, щоб ця ніч швидше минала. А вона, як навмисне, була довгою винятково, немов кожна година роздвоювалась чи поділялась ще на більшу кількість.

Ні старий, ні юнак не спробували прилягти. Міркували все про одно й під ранок прийшли до несподіваного відкриття.

— Але ж, як це могло статись, що ти на це й не згадав? — кілька разів перепитував алхемік. — Та ж це зовсім все змінює!

Минуло саме десять день перед цим, як наступило Константинове повноліття. Тепер він вільно, без батькового дозволу може розпоряджатися собою й скласти чернечі шлюби.

— Знаєш, що? — говорив алхемік. — Ось моя нова думка: не тікай ти з Фрейбургу, а йди до францішканців, тут же під самим містом. Нікому й в голову не впаде шукати тебе так близько. А хоч би... то ж не спалить пан з Анклітцена праведного кляштору. Патер же Герхард-Гвардіян, не лише людина безмежно добра, але ж і сам вчений, і мудрий чоловік. Він дасть тобі повну змогу працювати, може й сам поможе відкрити якісь ширші обрії.

Константин захопився. Та ж хіба це поперше йому про кляштор думати? І раптом перед його очима став у повний зріст таємний „Чернець-вартівець“. Стояв, манив очима й чекав нетерпляче. Майнув — і зник. Але поміг вирішити негайно й безповоротно це питання.

Старий фізикус по свойому зрозумів хвилину несподіваного Константинового закамяніння. І старече серце розмякло. Він почав умовляти юнака, щоб ліпше трохи ще поміркував, розважив раніш, як зложить обітниці.

— Та про що ж розважувати? — здивувався Константин. — Що ж мене звязує з цим світом?

— А—ні... Колюмба? — не дивлючись на учня, запитав фізикус вже без обиняків?

Константин спалахнув:

— Праччина дочка не може стати перешкодою на шляху Анклітцена, — зірвалось з його уст несподівано образливе слово, аж старий похилив голову.

Його обличчя посмутніло, а в безвійних очах відбивався сум.

Алхемік видався Константинові зовсім іншим, як він звик на нього дивитися. — От тобі й „печений чорт" — пробігла досадна думка в голові, але в голос Константин сказав: — Колюмба — дівчина екзальтована й з надто буйною уявою і сама про себе вона справедливо говорить, що вона — не для життя. Вона взагалі живе більш фантазією, як реальною дійсністю. Що може бути спільного між нами?

— Мій молодий друже! — похитав головою старий вчений, — кохання, як віра; воно має своїх добрих парохіян, мучеників і єретиків. Правда твоя: вам двом не порозумітись, бо ти — „єретик" в коханні, вона ж — „блаженна діва".

— Domine Magister! — усміхнувся здивований Константин, — та ви ж Мінезингер! Вам треба лютню, не лише реторти й міх...

— Не спіши глузувати. Бо ж у вченого серце повинно бути, як лютня, задумливо й меланхолійно промовив фізикус. — Все серце своє повинен він вложити в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любовю нести на вівтар людства. Без любови, юний мій друже, нічого не варта ані науки, ані все життя!...

М. Демкович Добрянський.

Макіявель і макіявелізм.

> Коли хто хотів би... в думках Макіявеля шукати щирости і здорового розсудку, то мусів би їх менше більше в цей спосіб розуміти: світ рівнається грі, де находяться чесні грачі, але також і обманці. Коли князь, що мусить грати, хоче не датися обманути, то мусить знати, в який спосіб обманюють при грі, не щоби він колинебудь обманював других, тільки щоби його другі не обманули.
>
> *Фридрих Великий:* „Антимакіявель".

> Ми вдячні Макіявелеві..., що він отверто й без обиняків каже, *що люди роблять, а не що вони повинні робити.*
>
> *Франціс Бекон.*

Від Данте до Макіявеля.

Фльоренція — місто, що завоювало собі незатерту сторінку не лише в історії найвищих досягнень в мистецтві й літературі, але також в історії політичної думки. Фльоренцію можемо на-

віть сміло назвати батьківщиною модерних політичних теорій і доктрин. Її політичне життя в XIV. і XV. століттях було дуже інтензивне, а зверхнім доказом цього було, що впродовж розмірно недовгого часу вона перебула всі до того часу відомі форми державного устрою. Вже Данте, маючи на думці часті зміни її конституцій, порівнував її до хорого, що постійно зміняє своє положення, аби зменшити болі. Всього два століття ділять „Il principe“ від „De monarchia“ великого вигнанця, а яка прірва між цими двома творами! Який довгий шлях занепаду пройшла політична думка впродовж цих двох століть. Не лише дві ріжні ідеї панування репрезентують ці два політичні твори, — в Данте володар універсальної монархії, наслідниці старої римської імперії, це справедливий, люблячий своїх підданих найвищий суддя на землі, відповідальний перед Богом, а Макіявелів ідеал пануючого це Чезаре Борджя, символ рознузданої, нічим необмеженої самоволі тирана, — але крім цього репрезентують вони два ріжні світи, світ порядку і законности середньовічної Европи і світ політичного хаосу на склоні середньовіччя, в добі ренесансу.

Великого творця, всеодно чи це мистець чи державний муж, можна зрозуміти незалежно від його окруження та без знання його часу, бо його точка тяжости лежить у нім самім, в творчій силі його духа. Але коли говорити про Макіявеля, то не можна розглядати його ізольовано від тих обставин, в яких він жив і ділав, бо він не творив нової дійсности, нового світу з глибин власного серця, він лиш рефлєктував це, що бачив, чув, пережив, пропускаючи це крізь призму незвичайно бистрого ума. Як тісно звязані його твори з обставинами його часу, видно хоч би з цього, що часто стрічається в них місця, що їх можна зрозуміти, тільки знаючи тогочасні відносини. Коли все ж таки його писання не припали попелом забуття, а зберегли й досі свою свіжість і безпосередність, то це завдяки незвичайним здібностям його інтелєкту й особливій гостроті зору. Він знаменито проглянув людську душу й це зробило його одним з визначних психольогів, — але в найвищу сферу людської душі він заглянути не міг. Та про це нижче

Політичні відносини в Італії в XIV. і XV. в.

Розвиток політичного життя Італії після боротьби Гогенштавфів з папами пішов в іншім напрямку, як в решті Европи. Коли тут, у Франції, Еспанії, Англії, почасті в Німеччині (де хоч формальна єдність була збережена) дійшло до створення великих держав-монархій, то в Італії потворився побіч існуючих уже цілий ряд нових малих державок і самостійних міст. В безнастанній метушн й боротьбі всіх проти всіх — тиранів між собою, Гібеллінів з Гвельфами, партій між собою, шляхти з цеховими організаціями — дісталася влада в більшості цих державок до рук амбітних людей, що заснували згодом ряд нових династій (Vis-

conti, Sforza, Medici, Gonzaga, Este), спираючись на наємнім війську й кондотієрах. Ці дві сили були головною й єдиною їх опорою, але не лише їх, а взагалі підставою державного життя цих політичних творів. Громадянство в давнім змислі, як свідома і зріжничкована організація збірної волі народу, вже не існувало. Процес переміни громадянських організмів (станів, громад) в безформну, безвольну й обеззброєну масу, якої єдиною громадянською функцією було плачення податку, почався за „першого модерного чоловіка на престолі", цісаря Фридриха II. Коли в середньовіччю всякі завойовання й узурпації спиралися на дійснім чи принайменше мнимім праві наслідства, чи взагалі на основі якогось права, або відбувалися проти невірних чи екскомунікованих — значить мусіли мати в очах публичної опінії якесь оправдання — то в Італії вводить зять Фридриха II., Ецеліно да Романо, предтеча Чезара Борджі, новий, ренесансовій добі в Італії так дуже питомий дух, в політичне, міждержавне життя: завойовування й основування нових престолів шляхом масових мордів, безлічі злочинів і беззаконня. Для таких часів чужими й неприємливими були проповідувані Томою з Аквіну погляди про законність правління й „конституційний" устрій, де володар спирає свою владу на народніх репрезентантах. Політичне життя варваризувалося скорим темпом і тирани в роді Ецеліна да Романо знаходили своїх апольоґетів. А народ, перемінений в череду строго контрольованих підданих, не мав найменшої змоги спротиву. Один з найкращих знавців італійського ренесансу, Якоб Буркгардт так говорить про тогочасні політичні відносини: „Вже XIV. століття мало поняття про малу тривкість і недостачу забезпеки цих (зн. італійських) тираній. А що з внутрішних причин політичні устрої цього роду є постільки триваліші, поскільки більша їх територія, то сильніші самодержці були завжди склонні поглонути менших. Які гекатомби малих володарів пожертвовано в цім часі самим лише Вісконтам! До цієї зовнішної небезпеки долучувалося з правила майже завжди внутрішне кипіння, а вплив такого положення на настрій пануючого мусів бути переважно вповні шкідливий. Фальшива всемогучість, виклик до вживання і всякого роду самовдовілля з одної сторони, а вороги й заговірники з другої робили з нього майже неминуче тирана в злім значінню цього слова. Хоч би принайменше власним кровним своякам можна було довіряти! Але ж де все було беззаконне, там не могло витворитися ніяке тривале право наслідства, ані для унаслідження панування, ані для поділу майна, а до того в грізну хвилю усував малолітнього або нездарного князевича рішучий кузин чи вуйко таки в інтересі роду. Так доходило до цього, що цілий ряд невдоволених і мстивих свояків нападав на свої родини; взаємини, що нерідко виявлялися в отвертій зраді і диких родинних убійствах". Дуже плястично змальовує дальше Буркгардт ці відносини, оповідаючи про одного тирана-ізгоя, який на запит післанця від його наслідника, коли задумує повернути, відповів:

„Не скорше аж його злочинства станують більшими від моїх злочинів". Або знов Фридрих Великий, автор „Антимакіявеля" так висловлюється про ці часи: „Символом цього, чим були італійські князі за часів Макіявеля, є казка про Кадмоса, що посіяв зуби змія, ним убитого, з чого виріс войовничий нарід, який сам себе вирізав. Знищили їх віроломності та зради, яких вони допускалися. Читайте лиш італійську історію кінця XIV. і початку XV. століття. Що іншого знайдете крім жорстокостей, бунтів, насильств, союзів для взаїмного нищення, узурпацій, скритовбійств, одним словом відразливого збору злочинів, що сама уява про них викликує жах?" Як завжди необмежене панування тиранів викликує розвиток заговірництва, так і в Італії того часу буйно процвитало це ремесло, затративши свій ідейний підклад і скоро пройшовши еволюцію від Брута до Катиліни. Так Італія часів Макіявеля находилася в тяжкім політичнім і моральнім занепаді — хоч так буйно розвивалися мистецькі і літературні сили. Рух Гвельфів виявив досить сили, щоби знищити в Італії значіння й впливи німецької імперії та потворити ряд малих держав, але він не спромігся на зєднання Італії. Старий дух гордого республиканського міщанства скоро завмер, а з ним і інтерес до політики, що уможливило зріст необмеженого абсолютизму малих князиків, які ввели цілий край в стан повного хаосу й анархії. Вдумчиві патріоти бачили, куди це веде їх батьківщину й передбачували чуже завойовання. І справді з кінцем XV. віку Італія стає наново тереном експанзивної політики Франції й Еспанії. Французький король Карло VIII. розпочав 1494 довгу европейську боротьбу за володіння Італією, яка закінчилась тим, що рішаючий вплив на півострові осягнула Еспанія, а Італія втратила самостійність на час трьох століть.

Повстання „Князя" й еволюція Макіявеля.

Очевидно, що такий стан політичного розкладу витворював атмосферу, яка мусіла витиснути своє пятно не лише на життю Макіявеля, але ще більше на його творах. В 29-тім році життя (1498) став Макіявель як секретар верховної ради десятьох на службу рідного міста. Упадок республиканського режіму й поворот Мецічів мав тяжкі наслідки і для нього, він мусів перебути вязницю і тортури, після того жив здалека від участи в політичнім життю, не можучи цілими літами діждатися сповнення свого бажання — зєднати собі прихильність Медічів. Врешті це йому вдалося та Медічів знов прогнано з Фльоренції і відновлено республиканські порядки. Нові власть імущі вважали його зрадником народньої справи і не хотіли про нього вже нічого чути. В недостатках, зненавиджений і огірчений помер 1527. р., розчарувавшись у своїх політичнях мріях, помер серед грізної небезпеки упадку рідного міста й Італії.

Примушений довгими роками до безділля, пекуче відчував

це як особисте нещастя, бо Макіявель належить до людей, що створені до політики й не можуть жити, не займаючись громадськими справами. Тому старався всіми силами зєднати довіря Медічів і в тій цили написав „Книгу про князя“ з наміром присвятити і передати її одному з них. „Я мушу це йому посвятити. Я виснажуюсь і не можу довше залишатись в такім положенню, не попавши в убожество, що віддасть мене на погорду других. Я бажав би, щоби Медічі взяли мене на свою службу“ — писав він у листі до приятеля, повідомлюючи його про написання „Князя“. Але його наміри не зараз були заспокоєні, бо ще шість років лишився без жадного уряду. Тих шість років — це був час, коли він перейшов еволюцію від апольогії абсолютизму і тиранії до захоплення республиканськими ідеалами. Понуку до цього дали завзяті дискусії в однім республиканськім клюбі в Фльоренції про старий Рим і римських істориків, де Макіявель теж брав участь. Цю першу добу його політичних переконань репрезентує „Il principe“, свого роду підручник чи катехизм абсолютистичного володаря; головною його думкою є: „Єдиною ціллю князя мусить бути збереження свого життя і свого панування. Всі засоби, якими він при цьому користуватисьме, будуть оправдані“ (Prin. XVIII.). Цілком інакший дух віє в другім з більших його творів, написанім шість літ опісля, в „Розважаннях до перших десяти книг Тита Лівія“. Там напр. Макіявель пише: „Князь навпаки рідко старається зєднати свою користь з користю держави. *І тому з приходом тиранії* (цього слова він скрупулятно оминає в „Князю“ — *М. Д. Д.*) *завмирає всякий поступ і звичайно настає занепад*“ (Discorsi II. 2. Підкр. наші). Провідній ідеї „Il principe“ — князеві для втримання свого панування все вільно — протиставить Макіявель у „Розважаннях“ конечність законного правління: „*І монарх і республика завжди потребували обмеження законом.* Бо дурним є князь, що може робити все, що хоче, і немудрий народ, як робить, що йому подобається“ (I. 58.). Автор „Князя“ писав шість літ пізніше: „Як достойними похвали є основники королівства чи республики, так знов гідними проклонів є заснователи тиранії“ (Discorsi I. 10). — Хіба не без основи буде інтерпретувати цей відступ від перше проповідуваних засад між іншим і тим, що Макіявель сам мусів бачити їх згубні наслідки для батьківщини, не міг не запримітити, як вони доливали оливи до вогня.

Чезаре Борджя.

Як головний взірець і приклад до наслідування пануючого дає Макіявель Чезара Боржю. Годі робити з „Il principe“ талмуд чи підручник для вивчення політичних мудростей і тому можемо собі позволити оглянути цю постать не лиш такою, якою показав нам її Макіявель, але глянути на неї обєктивно в цілій її наготі;

тоді й „Князь“ набере для нас іншого значіння. Вже Макіявель сам відкрив нам скравок занавіси, оповідаючи в VII. главі „Князя“ про це, як то Чезаре Борджя казав по звірськи розтяти на двоє свого вірного міністра і так покраяного трупа з застромленим катівським ножем залишити на видовище народові, аби відвернути від себе гнів підданих за жорстоке панування, хоч зарізаний міністер був тільки виконавцем його волі. Хто хоче ближче пізнати цього тирана, хай загляне до Буркгардта „Die Kultur der Renaissance in Italien“, хай прочитає графа Gobineau „Renaissance“ та „Антимакіявеля“. Рафінована жорстокість межуюча зі сатанізмом, дика безоглядність у виборі засобів, не нехтуюча навіть найбільш огидними злочинами, безмежна жажда панування за всяку ціну і заспокоєння амбіції власної великости, безприкладне віроломство, притім обрахована холоднокровність і ґеніяльне вміння обманювати других — прикмети, що ними він так щедро був вивінований. Його панування сіяло жах і смерть довкруги. Ось кілька прикладів: опанувавши свого батька, сумної слави Олександра VI., не завагався він спонукати його до вбивства його улюбленого сина, а свого брата майже на очах власної сестри. Венеціянський посол сповіщав з Риму 1500. р.: „Кожної ночі находять в Римі чотирох або пятьох замордованих, а саме епископів, пралатів та інших, так, що всі в Римі дрижать зі страху перед убійствами герцоґа (Чезара)“. Кого не можна було післати на той світ насильством, до того вживали Борджі отруї, але самі вкінці впали жертвою власних підступів, бо підчас одного бенкету, призначеного на те, щоби кільком кардиналам подати отрую, самі через помилку випили затроєне вино, з чого батько зараз помер, а Чезаре лише з трудом виздоровів, змагаючись зі смертю. „Не можна назвати такого злочину, що його не поповнив би Чезаре Борджя“ — каже Фридрих Великий.

Макіявелізм.

Коли мимо всього для Макіявеля ідеалом пануючого був таки Чезаре Борджя, то це тому, що він найбільше відповідав цим уявленням про панування і володаря, що їх Макіявель зясував у „Князю“, головно в главах 15—18, а саме, що пануючому для осягнення своїх цілей — всеодно, які це цілі — можна й треба вживати всіх доступних засобів без огляду на це, яка їх вартість з погляду етики, релігії, моралі, без огляду на це, в якім відношенню вони стоять до всіх вищих, шляхетних поривів людської душі. Князь може бути жорстоким, звірським, скупим, рознузданим, невірним, безрелігійним, може недотримувати слова й зобовязань, але мусить поступати так, щоби викликувати в підданих спровид, що він має лише самі шляхетні прикмети [1]). Князеві вільно

[1]) Не можемо не зацитувати „Антимакіявеля“ що відносно цього місця пише: „Великі князі, так як сонце власних плям, не можуть укрити своїх блудів і свого характеру перед очима цих численних, що на них звертають увагу... Отже надармо князь буде маскуватись устами... Ролю жадної людини не граємо так добре, як цю, що нею ми дійсно є“. Так і видно, що це пише людина, в якої в жилах пливе королівська кров, а не теоретик-обсерватор.

поповнювати всі злочини, якими він задумує здійснити свої наміри, коби лиш були зручно виконані й у відповідну пору. В цім і міститься суть макіявелізму. А в нас находяться ще люди, що роблять з макіявелізму ідеольоґію, підправляють його сосом шумних фраз, аби став лекше приємливим і притім мають ще відвагу звязувати це все зі справою морального відродження нації (sic!). Справді не знаєте, чому дивуватися: чи злобі цих людей, чи їх необмеженій безвідповідальності за це, що проповідують. Але вже на основі представлення самого Макіявеля макіявелізм Чезара зовсім себе не оправдав, бо Чезаре, хоч як безоглядний, не осягнув своїх цілей. Макіявель хоче оправдати його невдачі „неприхильністю судьби", але це тільки реторичний зворот, бо кілька сторінок дальше каже, що причиною його невдачі була таки власна помилка Чезара, а виразніше кажучи, знищили його ці засоби, яких він вживав проти других, отже макіявелізм. Не від речі буде послухати, що говорить автор „Антимакіявеля" про двосічність макіявелізму. Взагалі цим усім, що хочуть з „Il principe" зробити дороговказ і дорадника для поступовання не лише в політичнім, але й в приватнім життю, не зашкодить прочитати цей твір Фридриха Великого, а знайдуть там неодно не цілком зайве доповнення „Князя" [1]). „Чи можна — пишеться там — читати такі правила, не жахаючись з відрази й спротиву? Та ж це значить усе, що в світі є святого, подоптати ногами й відчинити двері еґоїзмові. Як? Коли якийсь амбітник забрав насильством землі іншого князя, то повинен мати право усунути його скритовбійством або отруєю? Але якраз цей здобувець цим, що він так поступає, вводить на світ засіб, який на ніщо інше, лише на його згубу вийде. Інший, ще більш амбітний і зручніший від нього, покарає його правом відплати, нападе на його краї і вбє його з такою самою жорстокістю, з якою він нищив свого попередника. Часи Макіявеля дають нам аж забагато прикладів на це: чи не бачите Олександра VI. в небезпеці втратити престіл ізза своїх пороків; чи не бачите Чезара Борджю, як він ограблений зі всіх завойованих країв, нужденно помер; а Ґалєаццо Сфорца, замордований посеред церкви в Міляно; Льодовіко Сфорца, що помер у Франції в залізній клітці; прінци Йорку і Ланкастеру, як вони себе взаїмно знищили; грецькі цісарі, як один другого вбивав, аж вкінці турки використали їх злочини і зробили кінець їх ослабленій могучості".

Макіявель і Чезаре Борджя. Ренесансова духовість. Дісгармонія Макіявелевого патріотизму з його симпатіями до Ч. Борджі.

Крім цієї, так би мовити, ідеольоґічної причини є ще інші підстави симпатій Макіявеля до Чезаре Борджі і захоплення ним. Макіявель сподівався, що цей знищить папську державу, яка на

---

[1]) Коли пан Донцов робить з Фридриха Великого практика макіявелізму, то це очевидна неправда. Фридрих В. писав „Антимакіявеля" в „повній

його думку мала стояти на перешкоді зєднанню Італії. Дальшою, глибшою причиною цього була свого роду духова спорідненість між ними обома, спорідненість, що виросла на спільнім ґрунті ренесансової духовости. „Нехай дехто — писав Макіявель у два роки після повстання „Князя“ — вважає догани гідним, коли поважні мужі, що займаються великими справами, бувають також легкодушні, непостійні, та віддаються легким річам. Але після мене це заслугує на похвалу, бо в цім ми йдемо за природою, повною змінчивости, а хто її наслідує, не може заслужити на догану“. Ці слова дають нам ключ до зрозуміння ренесансової людини. Для ренесансу людина була елєментарною силою, в якій і високе-шляхетне й низьке було природне й цілком позитивне. Цього роду натуралізм створював цілком інше відношення до зла і добра, чим християнська етика. Ренесансова людина, вільна від усіх обичаєвих, етичних і суспільних начал, що їх накладало на неї християнське середньовіччя і февдальний устрій, брала без скрупулів, по епікурейськи світ „таким, яким він є“. Боккачьо формулував це так: „Ліпше є щонебудь робити й опісля каятися, як нічого не робити, а все таки каятись“. А „відроджена“ і „висвободжена“ індивідуальність давала, не оглядаючись на нікого, повну свободу всім своїм енерґіям, неупорядкованим ніяким виразно окресленим світоглядом і негамованим жадними моральними принципами. А що від е п і к у р е й с т в а л и ш о д и н к р о к д о ц и н і з м у, то що дивного, що Макіявель легко пройшов цей шлях. „Всі люди є злі... добро роблять тільки під примусом (Disc. I. 3). „Всі люди є невдячні, непостійні, брехливі, полохливі й захланні“ (Princ. XVII). „Все на світі є черню“ (Princ. XVIII). „Всі люди на світі між собою рівні“ (Історія Фльоренції III). Тільки на основі такої погорди й ненависти до людей могли зродитися в душі Макіявеля симпатії до Чезара Борджі.

Ми не є приклонниками деклямацій Русса про „вроджену доброту“ всього людського роду, які ще покутують по ліберально-демократичних програмах, але й не можемо приняти й цього скрайнього песимізму, що довів Макіявеля до погорди людей взагалі. Думаємо разом з Gobineau, „що існує зло, існує добро і верх візьме добро; воно не чинить так багато галасу, воно не пишається, не підносить вереску, не взноситься в гору, щоби заволодіти першими місцями, але воно є тут, воно діла є й остання рука, що спочине на творі семи днів, буде його рукою“. Одначе все ж таки лишається невиясненим, як міг Макіявель, великий патріот, що болів над упадком Італії, зробити Чезара центральною фіґурою „Князя“, бо ж Б о р д ж і в п і д н а ц і о н а л ь н и м і к у л ь т у р н и м о г л я д о м р а д ш е м о ж н а в в а ж а т и е с п а н ц я м и, як італійцями; все інше для них було більше важне, як добро італійського народу. Адже остання глава „Князя“ ви-

---

з г о д і з і с в о ї м п е р е к о н а н н я м. Взагалі звязувати Фридриха В. з макіявелізмом — це несеріозне й безпідставне підприємство, бо він був володарем в добрім значінню цього слова й засаду „я є першим слугою держави“ визнавав не лише на словах, але й проводив у життя.

разно показує, що цей твір мав не лише завдання бути політичним дорадником абсолютистичних володарів, чим він в дійсності й був впродовж століть, але й заапелювати до Медічів, щоб стали на чолі соборницького італійського руху, до чого вони, як тоді справи стояли, одинокі надавались, отже служити теж справі патріотичній. Тут і лежить велика прірва в політичнім відчуванню і мисленню Макіявеля.

Макіявель і релігія та моральне відродження народу. Його духова структура.

Центральною проблємою для нього як політика і патріота було відповісти собі на питання, чому італійський народ дійшов до такого занепаду. А що він умів дуже реально й ясно бачити дійсність, то відповідь приходила скоро і була простою та ясною: „Ми італійці стали нерелігійними і злими". Автор „Князя", що дозволяв володарям робити все задля втримання свого панування та звеличував Чезара і йому подібного Агатокля, бичував у „Розважаннях" своїх сучасників за здичіння обичаїв. Ні хвилини не сумніваємось, що він з повною щирістю писав: „При уважнім читанню римської історії найдете завжди, як дуже релігія причинялася до карности в війську, до згідливости в народі, до збереження обичайности й засоромлення злих... Бо де є релігія, там дається легко здвигнути воєнна сила... Але як страх божий є підставою для величі держав, так його заник є причиною їхнього занепаду" (Discorsi I. 11.). Але коли безпосередно дальше говорить: „...бо де немає страху божого, там мусить попасти людина в занепад, або недостачу релігії мусить заступити страх перед володарем" — то треба сказати, що одно зло він уміє заступити тільки другим злом. Такий погляд, висловлений нераз в ріжних варіянтах на сторінках „Розважань", дає він як відповідь на основну тему в „Розважаннях до перших десяти кних Т. Лівія", на питання, як можуть знов піднестися упавші і розложені народи. Макіявель, як типова людина ренесансу, не мав ані зрозуміння ані змислу для тих найглибших сил людської душі, які є осідком етичних начал і релігійних переживань. Хоч був бистроумний й мав хист просто й ясно аналізувати явища політичного життя, він не бачив цього, що відродження народу починається якраз регенерацією і скріпленням цих сил душі і що без цього не поможе ніяка „тверда рука" володяря, ані всі його здібності до політичних тактик і комбінацій. Конрад Фер. Маєр, письменник повний глибоких думок, в одній історичній повісті з часів безпосередно перед „Sacco di Roma" (римською різнею з 1527) вкладає такі слова в уста смертельно хорого полководця Пескари: „Як відзискується втрачену свободу? Відзискується її вибухом і наступом моральних сил, що виходять з глибин народу... полумям гніву і любови. На що спромоглись ви, італійці? На крутійства, зраду і скритовбійства. На що числите? На сприятли-

вість обставин, на успіх випадку, на політичну гру. Так не повстає, так не відновлюється жадна нація". Для Макіявеля є обичайність, правовість і релігія тільки елементами в політичній калькуляції на рівні з добрими фінансами, сильною армією тощо, вони мають лиш постільки вартість, поскільки служать державним інтересам, але вони не є самостійними, первісними силами людської душі, не мають для нього самостійної, абсолютної вартости. Таким, яким він був, що виріс на основах ренесансової духовости, що визнавав наскрізь натуралістичну й позитивістичну мораль, міг дати Макіявель, розпоряджаючи так незвичайними інтелектуальними силами, знамениті розважання на політичні теми, геніяльно просто віддати духа його часу й зобразити тогочасні методи політичного ділання, міг дати першорядні вгляди в людську психіку, — але не міг стати духовим чи політичним реформатором для свого народу, бо до цього потрібно визбутися етичного індиферентизму, закрашеного епікурейством і цинізмом і конечно мати в серці хоч вогник любови до тих, що їх хочеться висвободити з занепаду й пониження. Ведений патріотичними почуваннями міг вказати свому народові, в чім причина його безсилля, — але не міг творити кращої дійсности, не міг викресати з душі своїх співгромадян нових з оздорових сил, бо не маючи їх сам, не знав, де їх шукати.

Але ще з іншого згляду він не міг ані сам творити нового життя, ані з кимсь другим у тім напрямі співділати, бо не був це державний муж, а тільки пристрасний обсерватор політичного життя, бо його природі недоставало творчого запалу, творчої волі, активности державного мужа. Вся його рухливість і гін до політичного заняття були лиш цікавістю споглядача, що зблизька хоче пізнати ділання других, до якого особисто пристати він не мав жадної охоти ані не відчував ніякої потреби. Він нераз присвячував інтерес справам, що його внутрішно не доторкали, і висловлював погляди, з якими сам не солідаризувався, „бо добре є все розглянути". Або знов висловлював якусь думку оттак собі, не звязуючи її з певною тенденцією, н. пр.: „Хто стає самодержцем і не вбє Брута, або хто засновує республику і синів Брута не знищить, цей не вдержиться довго" (Discorsi III. 3.*) Єдиною ділянкою його активности була думка, мислення. Та мислення його не було вложене в ніяку льогічно звязану систему, бо не основувалось на якімнебудь скристалізованім світогляді. Тому він не дав не то, що жадної політичної теорії чи системи, але навіть одноцільної методи політичного ділання. Його погляди повні льогічних противенств і річевих заперечувань. Але це був би дуже дешевий спосіб надавати їм надто великого значіння, робити з цього принципову справу і в цій площині вирішувати питання: за чи проти Макіявеля.

---

*) Натяк на Люція Юнія Брута, що мав увільнити Рим від панування Тарквініїв, а його сини знов брали участь у заговорі для привернення Тарквініїв назад.

Держава в розумінню Макіявеля й українського клясократизму.

Не знайдеться серед його поглядів жадних глибших вглядів в суть права й держави, на основі яких можна би вже самому побудувати цілість якогось політичного світогляду, бо Макіявель глибше проблєм не розглядав, а в фільософію та метафізику взагалі не запускався. Але з фраґментарних сентенцій висловлених тут і там на теми практичного політичного життя, можна собі зясувати, як він розумів державу. Взагалі йому питомий механістичний спосіб бачення суспільних явищ. Держава на його думку — це механічна організація, яку держать в цілості закони, фізична сила війська, релігія, яку він механістичним способом редукує до „страху божого" і страх перед пануючим, коли нема страху божого. Завданням пануючого є втриматися при владі, давати народові можність середнього матеріяльного добробуту та завойовувати чужі землі для побільшення власної держави, або взагалі лиш триматися при владі без огляду на все інше. Все зло чи добро в державі залежить від доброї чи злої конституції, яку можна до вподоби міняти механічними засобами. В цю кардинальну помилку, що їй перший Макіявель промостив шлях до модерного політичного думання, вірять ще й досі, забуваючи глибоку правду, висловлену вперве Плятоном, що устрій даної держави найтісніше звязаний з обичаями і взагалі з моральними силами даного громадянства і тому тривкий устрій ніколи не може бути механічно накинений володарем, парляментом чи ким іншим, але він мусить вирости з даного народу і йому внутрішно відповідати.

Такому механістичному розумінню держави протиставимо органічне поняття про неї, що спирається на українськім клясократичнім світогляді. Правдива держава — це живе, суцільне зєднання народу, зріжничкованого і зорганізованого в станах і клясах в одну органічну цілість, у спільноту. Держава є найвищою формою життя народу, при чім під формою розумієм внутрішний зміст з його зовнішним виявом. Обовязком пануючих сил в державі є забезпечити народові такі умовини розвитку, де він міг би виявити максімум своєї творчости в найвищих досягненнях на всіх ділянках свого життя. Таким уявленням про державу був безмежно далекий не лиш Макіявель з його способом думання, але взагалі цілий ренесансовий світ. Ренесанс сотворив теж уперве в европейській історії індивідуалізм, смертельно ворожий органічному пониманню суспільних творів; цей індивідуалістичний дух знищив органічне державне життя середньовіччя, а з античного світу, до котрого плекав найживіші симпатії, міг приняти все інше тільки не розуміння держави як живої спільноти, бо він став на прю з усіми порядкуючими і звязуючими началами.

За чи проти Макіявеля?

Вище вже хіба досить зясовано ці причини, задля яких можемо виразно й недвозначно відповісти на питання „за чи проти Макіявеля". Не приймаємо макіявелізму як методи політичного ділання, ні тимбільше в площині приватного життя, бо визнаємо, що до взнеслої справи потрібно чистих засобів, що до великого діла чи здійснення великої ідеї можуть допровадити тільки чисті засоби. Вважаємо релігію й етику абсолютними вартостями і не зводимо їх в нівець натуралістичними або позитивістичними способами інтерпретації. Не приймаємо Макіявелевого механістичного розуміння суспільних явищ. Відкидаємо його поняття про державу, витворене італійським абсолютизмом XÏV. і XV. віків та ренесансовим індивідуалізмом. Чуже нам його епікурейство. Рішуче не приймемо Чезарів Борджів і Агатоклів як прообрази пануючих, а проти подавання їх нам як приклади до наслідування будемо з усею силою боротися. Взірців владарських постатей шукатимемо серед великих володарів і творців історії, серед Цезарів (але не Чезарів) давних і новіших, що не є зборищем усіх людських злочинів, але репрезентують найвищі типи людського достоїнства; будемо шукати їх серед таких провідних мужів, що вміли величчю своїх замірів і чаром своєї особистости зєднати собі симпатію і пошану серед своїх громадян, заволодіти уявою народу й пірвати його силою свого духа до співпраці над здійсненням їх великих задумів; шукатимемо таких володарів, про яких Ніцше говорив: „Mit der Genesung Zarathustras steht Cäsar da: unerbittlich, gütig: zwischen Schöpfersein, Güte und Weisheit ist die Kluft vernichtet", отже які зєднюють у собі владарську невмолимість-твердість з добротою, найвищі творчі сили з мудрістю.

Макіявель і плекання політичних здібностей.

Признаємо, що політичної мудрости нам, як мало якому іншому народові, дуже а дуже потрібно. Але коли шукаємо джерел цієї мудрости, то йдемо глибше в давнину і, поминаючи Макіявеля, звертаємося до незглибимої скарбниці державотворця Плятона; він же для нас, як недержавного народу, без порівнання більш актуальний як Макіявель. Що ж відноситься до практичних порад політичного ділання для володаря та взагалі для політичного діяча, то ми не поділяємо помилкового переконання модерних часів, що вміння панувати, державами й народами кермувати можна навчитися з книжок, так само, як можна з них довідатися, як плекати худобу чи будувати аеропляни. На добу Макіявеля припадає розвиток ріжничкування людського знання на окремі ділянки, а в парі з цим іде тенденція відділити це знання від сполуки зі живим його носієм — з людиною та зробити його від неї цілком незалежним.

На місце живої людини, що в особистім контакті з другою передає їй своє знання й життєвий досвід і є її живим учителем, приходить учитель мертвий — книжка, як збірник всякого знання. В ділянці політичних вмілостей цю тенденцію започатковує Макіявель. Але як не можна стати поетом, хоч би хто простудіював і на память умів усі поетики від Аристотеля по Лєссінґа, Бєлінського і Коряка, так не навчать уміння панувати, народами правити жадні студії Макіявеля, бо цю вмілість треба мати в крові. Щойно ця людина може стати справжнім владарським мужем, що таке вміння не засвоїла собі механічно з книжок і політичних „підручників", але прийшла з ним на світ. А який владарський муж потребує аж Макіявеля, щоби знати нпр., що „Князь, який збільшує могучість другого, копає свій гріб", що володар „мусить у всіх своїх ділах показати велич, повагу, відвагу і постійність", або що „жадна оборона не є ліпша і певніша від цієї, яку ви собі самі можете дати власними силами", що „падаючи, ніколи не надійтесь, що хтось вас піднесе, бо це або не вдасться, або упавшого піднесуть на його власний кошт і він стане залежним від того, хто йому помагав" і т. п. А хіба перед Макіявелем не було великих владарських постатей, що дійсно вміли панувати? Або знов який муж, що стоїть в кермі життям народу і відповідає за його добро, або взагалі який громадянин, що відчуває вищість загального добра над особистим не буде солідаризуватись з відповідним застереженням з думкою Макіявеля: „коли треба призадуматись над ратунком рідного краю, то громадянина не повинні стримувати жадні розважання про справедливість чи несправедливість". Не будемо завивати в паперці і скажемо отверто, що бувають в життю народу моменти, які ставлять відвічального провідника в положення, де він не має вибору, і мусить ужити етично оправданого насилля, щоби боронити найвищих інтересів народу. І не треба студіювати аж Макіявеля, щоби це розуміти. Але це не має з макіявелізмом, з поповнюванням злочинів чи ломанням етичних засад нічого спільного, бо ж етика якраз наказує боронити добра загалу (життя й майна) перед ворогами внутрішними як і зовнішними. Так н. пр. не є жадним злочином, коли суд карає смертю шкідників загального добра, або вояк на війні вбиває ворогів народу чи держави. Бо це цілком що іншого є захищати суспільні цінності, а боронити особистих забаганок тирана*).

---

*) Що іншого є боронити життя й майна ближніх, а цілком що іншого змагати до сили, могучости і влади (одиниці, групи людей, чи народу) шляхом злочинів. Це так само як в особистім життю, в небезпеці втрати життя природний закон, християнська етика і державні закони позволяють вбити свого противника, що безпосередно намагається відібрати нам життя, чи майно, конечно потрібне до життя. Одначе не вільно нікого вбивати на те тільки, щоб побільшити своє майно, свою силу, чи владу. Між тими обома випадками, (що відносяться так до приватного як і публичного життя) є величезна ріжниця, така сама, як між етикою християнською і етикою Макіявеля, яку католицька Церква осудила (поставила книжку „Il. principe" на індекс заборонених книжок). *Ред.*

А впрочім — приглядайтесь отвертими очима нашій дійсності, а певно більше навчитесь чим з Макіявеля.

Закінчення.

Багато призадумувались люди над цим, який вплив мав „Князь“ на справу висвободження італійського народу. Історик Лєопольд фон Ранке, чоловік великої історичної інтуїції розвязав це питання клясично просто, кажучи: „Макіявель змагав до оздоровлення Італії, але її стан видався йому таким розпучливим, що він був досить відважним дати їй отрую“[1]). Дозволимо собі ще пригадати, що ніколи в Італії не читали так масово і з таким захопленням „Князя“, як в перших десятиліттях по смерті його автора, себто в часі, що попередив остаточне поневолення Італії, а її звільнення і зєдинення прийшло аж три століття пізніше...

Коли тепер неодин наш девятнадцять чи двадцятьлітний молодець читає „Князя“ з пильністю гідною в його віці іншої лєктури, — думаємо, шо молодому чоловікові в цім віці сто раз більше користи принесло би читання великих поетів чим Макіяleля — то добре зробить, як при цій нагоді призадумається хвилю над повищим висловом великого історика...

Ст. Найман.

Спроба зрозуміння сучасного господарського положення*)

I. Пекуча справа.

Майже всюди роздумується під сучасну пору про справу такого або іншого господарського ладу. Як в Европі так і в Америці, Африці, Азії й Австралії найсильніші голови призадумуються над тим, що має бути дальше. Не маймо злуди! „Справа“ господарського ладу повстала та існує. Свідомість про велику хибність нинішнього стану проникає дуже скоро до щораз то ширших кол і ця „справа“ дуже скоро може стати з актуальної пекучою, такою, що не стерпить проволоки.

---

[1]) Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber. Lpg 1874 (I. видання 1824). Пан Донцов зацитував це місце в передмові до українського перекладу „Князя“— як звичайно він це робить з цитатами — невірно, пишучи: „Ранке сказав про нього, що Макіявель дав своїй нації отруту, яка при розпачливім стані його країни була єдиним ліком“. Тимчасом в оригіналі звучить це речення так: „Machiavelli suchte die Heilung Italiens; doch der Zustand desselben schien ihm so verzweifelt, dass er kühn genung war, ihm Gift zu verschreiben“. Наскільки пан Донцов змілив думку оригінаду, зорієнтується вже сам читач.

*) Цю статтю у перекладі поміщуємо з деякими пропусками з технічних причин. Вона появилася у місячнику: „Przegląd Współczesny“ за липень-серпень 1934 р., ч. 147—148 стор. 128—143.

Люди сперечаються про те, чи треба повертати до лібералізму, чи вводити етатизм, соціялізм, корпоративізм, господарство, яким кермує уряд, синдикалізм, комунізм... Ось так маємо векику скалю можливостей. Кожний з нас має змогу вибрати по своїй вподобі одну з тих рецепт. Такий вибір дуже легкий. Кому щастило з лібералізмом — цей боронить лібералізм. Навпаки: кому життя у тих обставинах йшло важко, цей зідхає до іншого ладу і робить це по свойому особистому вподобанні з надією на краще завтра, краще навіть у найгарнішому значінні цього вислову.

Коли би вибір такого або іншого ладу залежав тільки від наших уподобань або суспільних переконань, справа не була би дуже трудна. Вистарчило би скликати всіх людей, почислити голоси за одним або за другим ладом і на основі такого голосування взятися за перебудову нашого господарського життя у новому напрямі.

На жаль — може навіть і на щастя — ми обтяжені сервітутом у формі матеріяльного і культурного минулого. Отже коли ми навіть рішилися б на знищення усього, що було і що тепер є, щоб у цей спосіб визволитися від впливів минулого і мати свободу ділання на будуче тільки на основі нинішнього рішення, зустріло би нас велике розчарування, бо цей терен, який ми хотіли би мати цілком вичищеним від всякої минувшини тільки на око був би таким первісним. Така „чистка" не дозволить нам забути думати, читати або писати і не позбавить нас свідомости, що можна послугуватися електрикою, вугіллям і т.д., бо цілковите зірвання з минулим переходить наші сили. Іншими словами: у виборі дороги на будуче цілком немає ще свободи тому, ще мусимо вийти з цієї точки, у якій ми є нині. Якщо прислуговує нам можливість вибирати загальну мету, то шлях до неї завсіди залежний від точки виходу.

Для означення якоїсь точки у просторі не маємо іншого способу, як означення її місця у відношенні до інших точок. Так само для означення сучасної господарської ситуації мусимо мати змогу порівнати її з якоюсь іншою, відомою з минулого. Нема іншого способу, щоби зорієнтуватися у нашому питанні. Отже коли йде про устійнення сучасної господарської хвилі, то можемо це зробити тільки на підставі порівнання її з якимись попередними ситуаціями, бо будучі такі ситуації — це для нас тільки загадка і вони існують лише у сфері нашої уяви.

Таке порівнання повинно з одного боку зобразити зміни, що відбулися у давній господарській ситуації, а з другого устійнити ті чинники давної ситуації, що залишились без змін. Така метода видається тимбільше вказана, що назагал давні часи вважається „добрими", а нинішні злими. Щойно після устійнення доконаних змін та ненарушених ділянок почнемо роздумувати, чи нинішне зло випливає: 1) зі змін, 2) з причини залишення у нашому господарському ладі старих, ненарушених ділянок, 3) або з причини одночасного існування змінених і незмінених ділянок, що з собою не годяться.

II. Основна переміна.

При обсервації великих перемін, що відбулися менше-більше від сто літ, не будемо — як багато економістів — добачувати їх у повстанні промислу, комунікаційних засобів, великанського технічного знання разом з електричністю, хемією, телеграфом, телефоном і радієм тому, що на нашу думку найбільш сутня переміна у господарській ділянці, що повстала наслідком розвитку промислу, є у зміні відношення людини до її праці. Людина перестала працювати для безпосереднього заспокоєння своїх потреб і почала працювати „на продаж", інакше кажучи для грошей, щоби щойно посередньо, при помочі тих грошей, заспокоїти свої власні потреби. В дійсності треба нашу думку висловити інакше — обережніше: число людей, що працюють для грошей впродовж останніх 100 літ непомірно зросло, тоді, коли число людей, що працюють для безпосереднього заспокоєння своїх потреб дуже змаліло. Або ще інакше: частина людської праці, призначена для безпосереднього заспокоєння потреб дуже змаліла, натомість частина праці, виконувана на продаж, дуже зросла.

Але читач запитає, чи цю зміну треба признати за найбільш сутню у господарському житті. На нашу думку треба це зробити без вагання, тільки з застереженням цього, що ми вже сказали про вибір елементів порівнання, бо зміна, і то дуже глибока у тому, що з ладу, у якому кожний працював для безпосереднього заспокоєння своїх потреб, коли навіть обмежував ті самі потреби до найскромніших розмірів, в якому одначе кожна одиниця або родина була або могла бути господарськи самостійна, могла коли вже не жити повним життям, то принайменше існувати, що з цього ладу — повторяємо — ми перейняли до радикально відмінного ладу.

В давному ладі одиниці, що жили з продажної праці (маємо тут на думці як нуждарів так і багачів), були у невеликому проценті і саме як малий процент, як виїмок могли існувати у суспільності, що складалася з одиниць, які самостійно працювали для себе. Сто літ згодом, навіть 50—60 літ згодом — маємо тут на думці нинішні часи — населення представляє інший образ: кількість людей, що мають у разі конечности можливість незалежного від суспільности існування впала дуже значно. Не треба забувати, що нинішній французький або швайцарський хлібороб, що посідає не повне сільське господарство, а тільки виноградники або годівлю дробу, вже зовсім до тієї ґрупи не належить. Натомість дуже зросла кількість людей, що працюють виключно на продаж, себто навіть у дрібницях є залежні від суспільности. З незалежного під господарським оглядом нуждаря людина перемінилася в одиницю відносно засібну, але сильно залежну від решти суспільности і без її помочі не зуміє існувати навіть у найбільш примітивний спосіб. Господарська самовистарчальність одиниці майже цілковито знищена у новочасному

житті. На її місце прийшла, залежно від краю — менш або більш певна залежність від громадянства.

Не будемо пояснювати, що ця переміна повстала зі спеціялізації праці, а та знову є висідом новітньої техніки, що знов завдячує своє існування розвиткові науки, що цілу ту зміну облекшило введення гроша і банків і т. д.

Це все справи надто відомі, щоби довше зупинятися над ними. Нам вистарчає ствердити ту радикальну зміну, що її не вагаємося назвати найбільшою революцією XX. століття, революцією, що в дійсності значно дальше вибігає поза чисто господарські межі нашого життя і що супроти неї всякі інші названня знання і техніки видаються нам чимось другорядним і несутнім, чимось „кількісним", а не „якісним".

Після ствердження тієї найбільше — на нашу думку — сутньої зміни мусимо подумати, чи є основні ділянки давного життя, що перетривали і що дальше рішають про наше життя у спосіб якнайбільш характеристичний. Такі ділянки є. Сутньою признакою життя з-перед сто і більше літ було... — хай нам вільно буде вжити народнього вислову: „як собі постелиш, так виспишся". Думка, замкнена у тих кількох словах, була підставою, була засадою цілого господарського життя, всіляких приписів, законодавства і взагалі нашого „світогляду". Кожний повинен памятати, що коли сам собі чогось не зробить, то інші за нього напевно не зроблять: „не зробиш — не будеш мати". В господарському ладі, що в ньому кожний, з виїмками, міг щось робити для себе, навіть коли ті можливості були малі, та засада мала свій глибокий змисл і принайменше у деякім ступні находила своє обоснування. І хоч воно не завсіди було практичне — бо і у тамтому ладі люди гинули з голоду і найбільші зусилля втриматися при житті були даремні — то принайменше було теоретичне, — бо приймали, що кожна людина у тому ладі може вдержатися з праці на свому, хоч би найскромнішому варстаті.

Отже маємо враження, що ця засада в цілості збереглася і перенеслася до нового ладу, у якому більшість людей не має змоги безпосередно особисто працювати для себе, бо працює на продаж, в устрою, що в ньому самовистарчальна людина і навіть не лиш окремі одиниці, але цілі самовистарчальні держави треба признати за аномалії, пережитки, що не відповідають сучасній хвилі, залишки минулого, засуджені на загладу.

На нашу думку з одного боку саме та велика переміна, що віцбулася у відношенні людини до праці або, коли хтось волить, у системі праці і з другого боку збереження давної головної засади „кожний собі", найбільш сутньо означують сучасну ситуацію у лінії розвитку господарського життя.

Тепер приходить на нас обовязок перевірити, чи зясована зміна у системі праці є причиною сучасних труднощів, бо коли так є справді, треба цю зміну знову „відробити" та повернути до давньої системи. Дальше треба перевірити наслідки збереження давної засади „кожний собі" та вкінці можливі труднощі,

що виринають з опертя нашого господарського ладу з одного боку на залежності одиниці від громадянства, а з другого натомість на домаганні, щоби одиниця сама собі давала раду.

III. Поворот взад — неможливий.

Чи є щось, що промовляє за розвитком знання і техніки, отже за розвитком машинізму? Передовсім саме змагання до щораз то нових надбань, побіч цього пересвідчення, оперте на історії цілого людства, яке нас вчить, що ніколи менше справне знаряддя не замінило більше справного, але завжди навпаки. Лук можемо витягнути зі складу старовини як дуже милий спорт, але лук не прожене з мисливства новітньої стрільби (якщо саме мисливство не стане спортом). Під тим оглядом не можемо мати найменших сумнівів, хіба що ціла наша цивілізація має бути знищена до тла, як це вже нераз бувало зі старими цивілізаціями, та Европу має заселити за кількасот літ пів-кочовий пастир.

Чи є щось, що промовляє проти подібного розвитку? Назагал критики технічного поступу не мають глибшої основи та є дзеркалом невдоволення тільки даної хвилі. Тому не думаємо, щоби подібне хвилеве невдоволення мало мати настільки ваги і щоби здержало сучасний гін до технічного розвитку. Не думаємо також, щоби такий хвилевий протест приневолив людство повернути до давньої системи праці. Впрочім таке повернення до минулого незавсіди можливе, хоч би з огляду на щораз більше і більше заселення нашої землі, що обмежує, і то дуже скоро, місце, призначене для кожної поодинокої одиниці і завсіди вимагає відмінної техніки праці.

Але може існують інші мотиви поважнішого характеру, що промовляють проти дальшої індустріялізації нашого життя? На нашу думку такі причини існують, хоч вони є мало вловимі і належать радше до ділянки трансцедентальної як господарської. Як ми вже вище зазначили, технічний поступ, принайменше тепер, створює щораз більшу залежність одиниці від суспільности, щораз більше позбавляє її індивідуального характеру та перемінює в клітину громадянства.

Наша сучасна природа бунтується проти цього, підсвідомо боронимо нашого окремого „я“ і нашої незалежности, не хочемо погодитися на ролю мурашки в муравлищі, хоч би ми мали дістати ролю провідника. Тому на нашу думку найбільшою перешкодою до дальшої індустріялізації нашого життя може бути наша „натура“, щось нематеріяльного, що принайменше в цілості годі взяти в рами зорганізованого життя, те щось, що змагає до необмеженої свободи і незалежности. Але ті справи надто далеко виходять поза межі нашої статті.

Мусимо собі усвідомоти, що коли у господарському ладі, спертому на безпосередній праці для себе самого, суть розвитку була в тім, що повставало щораз більше осередків (родин), які володіли щораз багатшими і щораз численнішим знаряддям

і варстатами праці, осередків, що майже зовсім незалежно від решти світу живуть і працюють, то в нашому господарському ладі, опертому на спеціялізації, той самий розвиток спирається на повставанні щораз більшої і більшої скількости людей, приготованих фахово і матеріяльно до виконування стисло означеної праці, зовсім недоцільної безпосередно для самого фахівця. Штучні погної виробляють люди, що не мають ані пяди землі, добірне насіння плекають люди, що не мають ніякої ріллі, лікар не лічить найближчої родини, інженер - електротехнік кличе робітника для заложення електричного дзвінка, самоходовий механік не має самоходу, панночка, виспеціялізована у писанні на машині, нічого не пише для себе... Шевці і без чобіт! Така переміна цілої нашої праці, початково виконуваної для нас самих, на працю, призначдну в цілості на продаж, спричинює одночасно нищення давніших варстатів праці, зовсім зайвих у нашому ладі та постепенно людина стає цілковито нездібна виконувати що інше крім свойого звання, отже чогось для себе, хоч би тільки тому, що не має ніякого відповідного варстату праці, ніякого знаряддя. Жінки вже не вміють прясти, ткати і шити, та скільки то мужчин ніколи не мало у руках сокири, пили або мотики та не зуміє зарізати теляти.

Цілковита залежність тих людей від громадянства в тому, що коли воно не візьме їх праці в заміну за гроші, то ті люди цілком пропащі, бо вони позбавлені змоги виконати якесь безпосередне зусилля, що відповідає їх потребам. Вони не в силі зробити для себе навіть дрібниць. Не забуваймо, що навіть зварення поживи вимагає горшка, печі і топлива. Зразком новітнього життя є робітник, що користає з публичної харчівні і мешкає в умебльованій кімнаті, де навіть нема місця ані на піч, ані горшки, де варення гостро заборонене.

Давня можливість праці для самого себе, така дуже багата і ріжноманітна, є тепер замінена правом виставляти свої здібности до праці на продаж у цей сам спосіб, як виставляється товари у склепі. Не даром саму працю називають в суспільній економії товаром. Непроданий товар можна взяти назад до хати, правда не завжди, бо є і товари, що псуються і не можуть „лежати", але що зробити з непроданою здібністю до праці, коли та здібність це одинокий засіб удержання одиниці при житті? Ліберальна школа вчить, що це якраз одинокий розумний спосіб регулювати заплату та поодинокі роди праці. Коли маємо багато виставлених на ринку здібностей до даної праці, вони тратять на ціні, натомість у противному разі ціна праці іде вгору. У той спосіб здібності до праці автоматично звертаються до фахів, що інтересують суспільність і є дорого оплачувані та навпаки відвертаються від таких занять, що не інтересують суспільности. Такий стан можна б вдержати, коли би суспільність завсіди використовувала цілу існуючу можливість праці і надавала можливостям при помочі ріжних цін відповідний напрям. Але так не є, про що найкраще свідчить ця армія безробітних.

Коли виходити з заложення лібералів і економістів та трактувати згідно з їх наукою працю як товар, то треба би бути послідовним і сказати: так само, як зайвий товар автоматично знищиться, так само має бути знищена і та зайва маса безробітних. Але економісти не важаться зробити такий висновок, тому, що це противиться нашій моралі (суспільність толерує голодну смерть як виїмковий прояв, але не витримає голодної смерти більших мас), та побіч цього... тому, що боялися б, і зовсім слушно, що так значна скількість безробітних може дійти до переконання, що існує ще й інший вихід з тяжкої ситуації: неконечно нинішні безробітні мають згинути, бо коли насильством зуміють заняти місце тих інших „робітних", то ті інші стануть безробітними і погибнуть, що з точки погляду ліберальної доктрини не може викликувати спротиву.

Не будемо дальше зупинятися над тими трагічними справами. Вони надто добре всім відомі. Одначе мусимо підкреслити абсурдальність трактування людської праці на рівні з іншими товарами, бо коли навіть признати працю за товар, то цей товар зовсім виїмковий, в противенстві до інших товарів не можна його знищити, отже треба його визискати, інакше кажучи, набути у відповідній хвилі та у відповідний спосіб.

Придивімся, як виглядає на тлі нашого господарського ладу засада „хай кожний собі радить, як вміє" і чи вона вдержиться. Ця засада могла мати деяке примінення у ладі, де можливості ініціятиви були майже необмежені, але як має ділати така засада у системі, в якій ті можливості зредуковані тільки виключно до права виставляти здібності до праці на продаж і ждати, поки їх не куплять. Треба собі усвідомити, що у нашому ладі ті можливості підпали стандаризації, як і решта життя і що нині для поодиноких родів праці способи їх виміни на гроші є точно устійнені, а радше зредуковані до цього чи іншого роду виставлення їх на продаж, при чім для інтратніших фахів передбачується рекляму (поручення), так само як для перфум і автомобілів, для менше інтратних — продаж без реклями, так само як для бараболі або вугілля — гуртом. Коротко кажучи, засада „кожний для себе" видається вам якимсь великим безглуздям не до вдержання у господарському ладі, що позбавляє людей всякої можливости ініціятиви та найнеобхідніших знарядів праці для особистого життя. Річ ясна — маємо тут на думці широкі маси, позбавлені достаточних капіталів і звязків.

IV. Де рятунок?

Кожний визнавець тієї або іншої спасенної рецепти, без огляду на те, чи це буде соціялізм, етатизм, індустріялізація краю, піднесення хліборобства або парцеляція маєтків і т. д., реклямує і захвалює свої способи рятунку, але дуже нечисленні серед тих лікарів роблять це з достаточною свідомістю обовязків, що впадуть на виконавців такого або іншого пляну. Треба собі

здавати справу з цього, що той, хто вимагає нпр. індустріялізації краю, бажає ладу, в якому значно зросте залежність одиниці від громадянства, себто ладу, в якому уряд в імени цілого громадянства матиме обовязок дати заняття всім людям або безпосередно через те, що дасть їм працю або посередно через те, що вдержить в краю такий попит на працю, щоб взагалі не було безробіття. Навпаки ліберал, що відкидає всяке втручання уряду до господарських справ, повинен поборювати всяку індустріялізацію, бо вона автоматично доводить до необхідної інгеренції уряду у господарських справах, хоч би у формі опіки над безробітними і взагалі над робітниками, що радикально ломить засади лібералізму та створює побіч подібної опіки нпр. картелі промисловців. Цей саме обовязок докладного уявлення цього, чого хочеться, паде також на соціяліста і комуніста, етатиста та всіх інших спасителів, бо треба знати, чи свідомо змагаємо до узалежнення одиниці від загалу, чи навпаки, бажаємо запевнити людині можливо найбільшу незалежність. Це є справа найважніша у сучасному стані нашого господарського розвитку, бо залежно від її розвитку зміниться як вимріяний образ лібералізму і капіталізму так і соціялізму.

V. Головна проблєма.

На початку ми висловили переконання, що коли не маємо свободи у виборі дороги, то принайменше ми вільні у виборі цілі. Чи воно так дійсно? Якщо працю уяви або думки назвемо вибором цілі, то цілком певно прислуговує нашій уяві право і свобода вибору такого господарського ладу, що найбільше відповідає нашим особистим поглядам. Але коли йде про здійснювання, про зближування до вимріяної мети, чи ми маємо таку свободу? Уявім собі на хвилю, що нашою ціллю буде запевнити кожній одиниці господарську незалежність: чи можемо приступити до здійснювання такої програми, коли одночасно маємо свідомість, що сам кількісний зріст населення створює щораз більшу залежність одної одиниці від другої хоч би вже через саму тісноту, що так скоро повстає?

Чи можна приступати до здійснення такої програми без відкинення сучасних і будучих надбань техніки, що вимагає спільного зусилля — отже залежного — великих мас людей? Чи не розумніше дійти до переконання, що у практичній ділянці нашого життя та у виборі цілі ми дуже обмежені, бо в дійсності маємо ледви свободу вибору направи тієї або іншої дрібниці, а крім цього ми приневолені числитися з існуючими умовами.

Ціле наше теоретичне міркування практично зводиться до ось якої проблєми: нагла зміна системи праці, що спирається на переході з праці для безпосереднього вдоволення наших потреб на працю, виконувану для грошей, нагло позбавила людину господарської незалежности та узалежнили її від решти громадянства. Які є способи злагіднення труднощів, що тут ви-

ринають? Коли теоретична відповідь на таке питання досить легка, то практичне її виконання без сумніву викличе значні трудноші супроти безчисленних відмін і ступнів новочачної залежности поодиноких людей, фахів і груп. До нинішного дня маємо нпр. оселі ще цілком незалежні від решти краю під господарським оглядом та навпаки, такі людські осередки як міста, що майже цілком залежні від решти краю.

З точки погляду теорії треба би берегти або опікуватися існуючими останками господарської незалежности, щоби вдержати її принаймні на деякому рівні якнайдовше. Отже коли нині у якомусь краю частина людської праці, виконуваної безпосередно для особистих потреб, сягає 30 процент цілого людського зусилля, а частина праці, воконуваної для грошей — 70 процент то треба дбати за можливе довше збереження тих відносин та не допустити, щоби вони змінилися у короткому часі ще більше на некористь особистої праці. На нашу думку зусилля керманичів повинні у таких обставинах до цього змагати, щоби у ділянках праці, де залежність переходить 70 процент, таки залежність зменшати шляхом творення для тих ділянок побічної незалежної праці (город для фабричних робітників — це типовий варстат такої незалежної праці), і навпаки у тих фахах, де незалежність перевищує 30 процент, збільшити залежність через введення до тих царин у деякій мірі промислового елєменту.

Щойно на цьому тлі такого „вирівнання“ господарської залежности і незалежности поодиноких одиниць — якого у цілості досягти годі — може повстати оперття нашого господарського життя на нових підставах, інших від нинішних. Можна припускати, що у суспільності, у якій значна більшість одиниць буде залежна у високій мірі від громадянства, засада „як собі постелиш, так виспишся“ не втримається та буде заступлена іншою або принаймні більше застосованою до нових умовин життя і риск перебудови господарського життя на засаді, що держава повинна безумовно про все думати, теж не буде загрожувати, бо така засада не відповідатиме потребам дійсности.

Перед хвилею ми зазначили, що не можливо довше втримувати ще існуючі останки господарської незалежности. Чи дане становище дасться оборонити, чи не краще супроти існуючого напряму розвитку, що створює щораз більшу залежність, не здержувати цього розвитку, але сміливо поробити з цього всі висновки і цілковито зірвати зі самовистарчальністю? Годі відповісти категорично так або ні, але за задержанням незалежности промовляє ось що: Наша психіка, наші засади і погляди не додержують кроку господарському розвиткові і тим перемінам, що з нього випливають. У ділянці думки, наших поглядів і засад ми залишаємось позаду нашої господарської дійсности та з тим лучиться те, що ціла низка наших громадянських інституцій, з приписами, законами і законодавством на чолі, не відповідає дійсности, бо виявляється, що куди трудніше змінити погляди як матеріяльну сторону нашого життя. Отже треба

„дати час“, дати змогу і тій нематеріяльній сторінці примінитися до нових умов. Це справа життєвого опортунізму.

VI. Перспективи будучого ладу.

Поворот до господарського ладу, в якому більшість одиниць або дрібних уґруповань, як нпр. родина була би господарськи незалежна та могла жити і працювати самовистарчально, на нашу думку — сьогодні не до подумання і то всупереч ілюзії, яку створюють малі оселі, що живуть майже без ніякого контакту з рештою світу. Може бути, що такий поворот буде можливий для численніших угруповань. І так бачимо нпр. повставання деяких змагань до самовистарчальности серед найчисленніших господарських одиниць, якими є держави, змагань, що випливають нині не так з бажання створити якийсь самовистарчальний господарський організм, як з конечности самооборони перед захланністю сусідів, захланністю, що льоґічно випливає з нашої системи і господарського ладу, а зовсім не з індивідуальних прикмет іншого народу. Не входячи в причини повставання таких змагань, мусимо здавати собі справу, що вони існують, що позваляє принайменше теоретично передбачувати можливість повстання навіть у недалекій будуччині подібних змагань у менших господарських орґанізмах як нпр. військо, якийсь численний хліборобський союз, якісь кооперативи, або громада, повіт і т. д.

Але нас інтересує інша справа: Навіть у такому ладі, в якому родина була самовистарчальною одиницею, кожний проте її член був від неї залежний, отже не мав господарської незалежности. Так є безперечно, але у подібному ладі родина запевняла кожній одиниці якийсь рівень господарського існування відповідно до засібности родини і це в спосіб незвичайно приязний і льоґічний. Чим більша була залежність одиниці (дитина, каліка, старик), тим менше до нього примінювали засаду „як собі постелиш так спатимеш“, бо цю засаду родина цілковито примінювала щойно до одиниць, що з неї вийшли, себто перестали бути від неї залежні. Звідси випливає дуже ясний висновок, який можна легко схопити у цілком точну формулу: в міру зросту господарської залежности одиниці від якогось організму, чи це буде родина, громада, синдикат, товариство або вкінці держава, такий орґанізм не має права примінювати до одиниці засади „кожний собі“, але має обовязок або усамостійнити одиниці шляхом створення для неї самовистарчального варстату праці, що з хвилею залежности від держави або громадянства означувало би обовязок зміни ладу, — або шляхом запевнення одиниці якогось рівня існування, що відповідає господарській силі орґанізму, від якого вона залежна.

Можна процентово зобразити залежність одиниці від громадянства, можна досить докладно обчислити таку залежність в кожному поодинокому краю. Коли на підставі таких обчислень дійдемо до переконання, що нпр. у якійсь державі 50 процент

праці населення виконує безпосередно для вдоволення своїх потреб, а пятьдесять на продаж, то обовязком держави буде забезпечити, очевидно на якихось умовах, принайменше половину пересічного рівня егзистенції кожному громадянинові.

VII. Господарський занепад родини.

Родина розпадається! Накликують нас схаменутися та оберігати родину, цю „клітину" суспільности. Це дуже похвальна і гарна акція, але мабуть дещо наївна, коли спинюється виключно на накликуванні. „Родина" як одиниця господарськи самовистарчальна, була великим злучником. На вихід з родини рідко хто відважувався, бо навіть одиниця дуже сильна знала, що сама не в силі собі дати ради зі всіми потребами.

Ще найсильніше збереглася родина серед магнатерії, що завдяки своїм звязкам і багацтвам, може як досі, запевнити відповідні становища майже всім своїм членам. Кромі цього втримується на селі, бо і там ще кожний з її членів має значні можливості давати собі раду. Натомість у інших верствах громадянства родина щезає тому, що не в силі дати своїм членам навіть найбільш примітивного існування. Родина створює залежність або злуду залежности для своїх членів і у заміну за те нічого не дає: раз тому, що не може, дальше — супроти безсилля — тому, що перестає почуватися до такого обовязку. Отже залежна від громадянства одиниця шукає собі іншої „родини" — громади, товариства, синдикату, партії, церкви, всякої організації аж до держави включно, що могла би їй забезпечити найкращі умови існування — ясно — не тільки матеріяльного існування, бо матеріяльна сторінка, хоч на кожному кроці переважає, однак не рішає про все у нашому житті *).

Самовистарчальна родина, що забезпечує своїм членам існування, заникає. З нею гине необхідна для кожної одиниці точка опертя. Існуючі сьогодні товариства, організації і союзи тільки у слабій і дуже недостаточній мірі переняли ролю і обовязок давної родини. Невже держава зуміє взятися за ту ролю і ті обовязки? Чи держава не є організацією надто численною, чи не треба ролі і обовязків родини поділити поміж державу і дрібніші організації? Годі вже сьогодні дати відповідь на те питання, однак не підлягає найменшим сумнівам, що у суспільності, яка

---

*) Родина під господарським оглядом дуже ослабла, одначе годі говорити про цілковитий господарський розпад родини. Вона не може, що правда, сьогодні вивінувати так свого члена, щоб він міг незалежно від неї існувати, одначе все ж таки вона вдержує часто при життї своїх членів і безробітні якраз при ній шукають свого захисту. Також від господарського життя родини треба відріжнити родину як таку, що сповняє цілий ряд інших завдань, що існувати мусить, якщо суспільність не має перемінитись в звичайне стадо (в останніх часах стверджують це і більшовики й намагаються скріпити родину, якої звязки самі дуже ослабили). І хоч деякі господарські функції родини може, а в деяких обставинах мусить перебирати на себе держава чи суспільність, то з другої сторони мусить вдержати саму родину як таку у власнім своїм інтересі. — *Ред.*

щораз сильніше узалежнює від себе кожну одиницю, спадає на суспільність щораз більший обовязок зорганізувати опіку.

Коли у ділянці релігії та вірувань ми створили поняття свобідної волі, то у господарській ділянці саме поняття справи не розвязує.

Солідарність.

Чи нинішний господарський лад позволяє на солідарність у відносинах між людьми? На нашу думку треба відповісти: ні! Солідарність гармонізує з господарським ладом, в якому кожний працює на власному варстаті для себе. В такому ладі солідарність — це самопоміч, забезпечення в разі, коли треба іти за запомогою до ближнього, натомість у нашому ладі, опертому на взаїмному видиранні грошей, солідарність — це щось ярко суперечне, бо мій гріш має куди більше значіння, коли мій сусід не має грошей або має їх значно менше від мене та вкінці ще тому, що для мене зменшуються вигляди придбати гроші в міру, як їх здобуває мій сусід*). В нашому ладі раціонально існує тільки змова для здобуття грошей — отже змова банкирів, фабрикантів, купців, капіталістів, хліборобів, урядників, робітників... не називаймо всіх, бо це може комусь непотрібно розкрити очі на нашу дійсність. Будьмо солідарні та не здираймо соромливої занависи.

IX. Протекціонізм.

Осуджуємо протекції... Годі про щось більше нельогічного у нашому господарському ладі. Держава захвалює (протегує) власні позички, бо хоче здобути гроші, фабрикант власні вироби, бо хоче заробити. Те саме робить купець, артист, ремісник... і всі послугуються при цьому платним посередником. Але коли хтось безплатно протегує здібність до праці ближнього, будуть його осуджувати, хіба... що відкриє бюро посередництва праці і буде протегувати своїх ближніх, але вже не даром, а за гроші. У ладі, спертому на продажі, протекція — це його складовий чинник.

Одначе ми відійшли від теми. Отже залишім вільне місце критиці й увазі читачів та закінчім наші міркування реченням з Ренана: „Коли держава не займається суспільними справами, вони формуються поза державою в осередках, що нищать державу“.

Переклав *М-к.*

---

*) Навіть при теперішнім господарськім ладі солідарність можлива і конечна, але до цього треба, щоб люди зрезигнували зі своєї хапчивости й захланности. Якраз християнство накликує, щоб люди обмежили свої доходи до зисків, потрібних для повного забезпечення свого існування і зрезигнували з надмірного збирання капіталів коштом руїни своїх ближніх, бо це врешті-решт вийде їм самим на шкоду, тому що допровадить до соціяльної революції, або загальної кризи, в часі якої збанкротують. Отже всупереч твердженням автора солідарність можлива і конечна в кожнім господарськім ладі, якщо той лад має бути здоровий і тривкий. — *Ред.*

Василь Лев.

Література відродженої Польщі.

Писати про літературу якогось народу, як прояв його духового життя, це значить мати його душу й переживати те, що він переживає. Трудно робити це з чужою літературою, бо не легко наскізь вжитися в духа якогось народу, т. зн. почуватися його частиною. Одначе легче чужинцеві, вживаючися в духа цього народу, мати обєктивний погляд на нього.

Дві фази польської літератури після розборів.

Коли глянути на розвій фактів, що відбивалися в дзеркалі польської літератури, можна ствердити її дві головні фази від часу її останнього розбору аж до нинішнього дня. Сам розвій подій їх диктує: епоха неволі й епоха свободи. Обі нерівномірні під оглядом часу, залежні від подій внутрішних і зовнішних, обі так різні структурою внутрішньої психіки, поневоленого й вільного, хоч властиво за часів розбору й займанщини традиційно вільного, а не невольного народу. Це вроджене, традиційне переконння про вільність виплекало месіянізм, спричинило два невдачні повстання, але таки серед усяких періпетій народньої думки й народнього духа довело до відзискання волі.

Весь час політичного поневолення польська література проповідувала кличі свободи й революції проти ворожого насилля. Навіть в епосі позитивізму, романтично-національного отверезіння вони не замовкають. І коли підо впливом західної Европи мистецтво диктує літературі погоню за формою в першій мірі, а щойно опісля за змістом, то польська література, йдучи за цією течією, не зрікається думки про боротьбу за вільність. Повторяється це й тоді, коли серед буревію світової війни „inter arma silent musae.

Нова тематика й нові форми.

З фактичним відзисканням вільности пропала переважаюча й майже одинока тема польської літератури: боротьба з насильством за свободу, апотеоза вродженої вільности польського шляхецтва, що проявляється навіть у т. зв. поетів настрою і неоромантизму. Її місце мусить заняти ідея державної творчости, спочатку вона невиразна, але згодом систематичність мусить заняти місце тимчасових проєктів, загал мусить перенятися ідеєю праці для держави і думкою, що посвячуватися мусять не лиш одиниці, але цілий загал. Це завдання нової літератури, а головно поезії.

Старше покоління поетів і письменників, що болюче переживало добу неволі й проповідувало ідею визволення,

перше займається вище підкресленою програмою. По часті й мовчить, щоби здалека приглянутися новому розвоєві літератури, в якій підчас воєнного буревію відчувалося трагічну долю поляка, що стріляв до свойого брата-земляка в ворожому таборі.

А в поезії, головно молодих людей, наразі на перше місце виступає форма, а не зміст. Футуризм, формізм та експресіонізм, це тема попису молодих поетів.

Великі поети, як Каспрович, Тетмаєр, Штафф притьмарюють менших, які щойно народжуються, розкинених по журналах і незорганізованих. Коли вони виступали досі індивідуально, то з настанням незалежности стали голосно відзиватися ряди молодих поетів, роздроблених на ґрупи і ґрупки, занятих теоріями; вони відзиваються в рябій галасливості дрібних місячників та переглядів (бюлетенів), що в усіх більших краях Европи стають розсадниками талантів, надії й майбутнього літератури. Коли на заході вже скристалізувалися погляди й форма напрямку поезії, то в Польщі серед молодих повстали чотири напрямки як знамена переходової епохи: 1) незнаний передтим зріст теоретичних дискусій на тему творчих завдань; 2) живий контакт літературних творців з реформаторськими змаганнями інших штук (малярства, різьби, архітектури, музики); 3) відхилення від рідної традиції для шукання нових форм; 4) широкі чужі впливи, що проявилася чи то в щирому захопленні новими напрямками у чужих чи в наслідуванні зразків.

Молоді поети „Zdrój“.

В Познанщині (батьківщині Каспровича і Пшибишевського) закладає артист-маляр, поет-драматург і фільософ, Юрій Гулєвич ілюстрований двотижневик „Zdrój“ 1917. Журнал мав зєднати старших і молодших поетів та пропагувати повноту духового життя в новому напрямі, експресіонізмі. По засаді цього напряму людина старається визволитись з-під ярма матерії, усунути всю матеріяльну дійсність, а приняти дійсність духову. В розумінні експресіонізму завданням штуки є проявлення світа, що існує в одиниці, яка його вилонює з себе і творить як павук власну сітку.

Коли під омофором „Здрою“ зібралися ще й пізніші поети „Скамандра“, як Івашкевич, Тувім, Гожица, Зегадлович, Віттлін, Стур, Ритард, прозаїки як Каден-Бандровський, Ольвід, повстають у лоні цієї групи гурти кубістів, формістів і футуристів. — При „Здрою“ розпочали видавати бібліотечку творів молодших поетів „Остоя“, в якій представилися читачам передовсім Осип Віттлін та Іван Стур. Перший видрукував переклад Гомерової Іліяди в стилю авантурничого роману, par excellence новітнього, з повістевою технікою без римів. — Знов же Стур в збірках поезій „Anima nostra“ і „Тріюмфи“ виступає як борець за новий напрям.

В цій бібліотеці друкує також Гулєвич свої поетичні драми: „Каїн“, „Болеслав Смілий“, в яких головним героєм по програмі експресіонізму є людський дух. — На виставлену на сцені драму „Аруна“ казав Розтворовський глядіти оком та духом. Поперше можна побачити европейську інтерпретацію буддизму та заснути, по друге можна побачити іскру людства і збудитися.

Шукання нових доріг.

Ще в березні 1916 р. гурток академічної молоді в Варшаві заложив і став видавати місячник „Pro arte et studio“. Мав він на переломі епохи згуртувати поетів і берегти своєї землі та розвивати духа й серце для майбутньої боротьби за ліпше завтра. Зібралися тут Лєхонь, Тувім, Івашкевич, Ейсмонд і ін. — В 1920 р. закладають вони місячник для поезії „Скамандер“ з програмою: „Хочемо бути поетами нинішнього дня і в тому наша віра та ціла програма. Не хочемо великих слів, хочемо великої поезії, а тоді станеться великим кожне слово“. Крім того до помочі закладають в 1924 р. „Wiadomości liteiackie“. Настала одногідність і гармонія серед груп. Як перед тим не допускали до польської літератури жадних російських мотивів, так тепер захоплювалися й перекладали Блока, Сєвєраніна, Маяковського, Бельмонта, Брюссова. Молоді поети стали збитою лавою до боротьби зі старшими консерватистами і через те стали піонірами нового літературного руху.

Серед чужих впливів часто молоді поети затрачують власне національне польське обличчя. Та найбільше вільним від цього був Іван Лєхонь. Вихований на поезії Міцкевича і Словацького зберіг прикмети дійсно польські, а одночасно став боєвиком за нові форми в польській поезії. Перша збірка поезій п. н. „Королівсько-польський кабарет“ (1917.) переповнена сарказмом молодого борця зі старшими поетами. Більшою глибиною та артистичною формою визначається друга збірка п. н. „Кармазинова поема“ (1920.), в якій за прикладом Виспянського бореться автор зі всіми кошмарями польської фантазії-романтики та критикує снобізм польського шляхецтва. В новішій збірці п. н. „Срібне й чорне“ (1928) виявляє Лєхонь фільософічну задумчивість над загально-людськими справами, далекими від патріотичних проблєм; другою темою є кохання.

Вже в першій поемі, видрукованій у „Pro arte“ п. н. „Весна“ дався пізнати другий, зовсім відмінний поет, Юліян Тувім (ур. 1894) вибуховістю настрою і стихійним розгоном, що не здержується навіть перед рубашним словом. Його поезія виповідає правдиву повноту життя. Вражливий, змінний, реагує на всякі життєві прояви; часом квилить як дитина, а тоді мало цікавий, часом мріє, а тоді повний суперечностей і несподіванок; або знов, коли говорить про любов, впроваджує до своєї лірики тривіяльні слова; деколи описує, а тоді обіймає всякі явища незвичайно проникливим зором; деколи відчуває радощі життя

і виповідає їх з легкістю птаха та гнучким висловом. Одначе найрадше дається поривати френезії, вибухові, що зближається до божевілля. Хоч сам поставив собі за завдання зобразити своє життя як „вічну змінчивість у вічній одноті на цоколі душі", це йому не вдалося, хоч би в такій збірці як „Танцюючий Сократ". Поетичний талант і відвага казали йому порушувати найрізнородніші теми в прерізних формах. Тувім залюбки займається українською й російською сучасною поезією, а навіть підлягає її впливам. Впливів взагалі не боїться. Заінтересування східнословянською поезією дало прегарний переклад „Слова о полку Ігоревім". Варта й те згадати, що від 20. року нашого століття достарчає Тувім лібрета для кабаретів „Qui pro quo" і „Банди".

Іншим представляється Казимир Вєжинський (ур. 1894). В його поезії є найбільша свобода та найбільша безпосередність. Все тішить його: поля, луги, ліси, дощі й бурі, погода й соняшна жара, жінки, згуки і крики так далеко, що коли зачне завжди те все повтаряти, загрозить йому монотонія. (Весна й вино, 1919.). Але вирятує його від цього повільна еволюція таланту й різнородність тематики. Коли пізнав, що його поезія є радістю горобця, який найшов краплю води в спеку (збірка: Горобці на даху, 1920), береться за інші теми: спорт, ідилля й любов. Після ліричних почувань (Спогади Кохання, 1925) занявся гимном на честь спорту в збірці „Олімпійський лавр" 1928., а вкінці картинами з природи, в яких виказує її красу на недолю й нужду людей, що живуть на її лоні. (Розмова з пущею, 1929.).

З уродження повістяр, Ярослав Івашкевич пробує теж пера як поет, остаточно по довгих ваганнях і спробах у збірці „Діонізії". Від мелянхолії його поетичної душі рятує його боротьба з Діонізієм, богом роскоші й жадоби. У футуристичних поезіях находить він погоду краси життя. До цієї ґрупи поетів побіч байкаря Ейсмонда, співака білоруських земель, належить ще Марія з Коссаків — Павликовська (ур. 1895.). Від першої збірки „Сині мігдали" (1922), в яких у легкій формі метафор і порівнань описує все, що виповідають підсвідомі стани душі, легко й удачно переходить до опису краси природи у збірці „Лісова тишина" (1928.). Опісля видає ще невеличку збірку поезій „Париж", де в такий сам спосіб реагує на чуда старої культури в так поступовому місті.

Поети Бескидської Республики.

Від 1922 р. повстає в Варшаві літературно-артистичний місячник з програмою відродження польської штуки на основі духової чистоти, щирости, совісности, правди, захоплення і блеску перед вічними перспективами життя вільного народу в повній зовсім формі. Речниками й виразниками цих поглядів стають поети з символічним осідком в Бескидах, в „Гірській Республиці": Зегадлович, Козіковський, Шантрох і Бжостовська.

Провідник ґрупи, Еміль Зегадлович (ур. 1888) від ми-

стецької мрійливости дорогою експресіонізму переходить до віднайдення таланту в темах, звязаних з Бескидами, під якими осів у місцевості Górzeń Górnу. Цю фазу творчої зрілости зачав балядами, анальоґічними до Тетмаєрових („На скальному Підгаллі".). п. н. „Powsinogi beskidzkie" (1924). Це стилізовані оповідання й перекази з життя гір. За цією збіркою йдуть оповідання з епічною основою. „Kolędziołki beskidzkie" і „Wielka nowina w Beskidzie". Тематика збірок — це краса гірської природи, простота і щирість її мешканців. Поет виповідає в них числа пантеїзму, вічности, погоди й радости життя. На підставі таких поглядів пише тритомову поему „Життя Миколи Срібнописного" (Żywot Mikołaja Srebrempisanego), 1927-29, в якій зображує історію розвою душі, а ще більше поетичного почування в малому хлоцеві на лоні гарної природи західних Бескидів. Це властиво історія душі поета.

Другий знаний поет, залежний дещо від попереднього, дитя міста, — це Едвард Козіковський. Від поетичних мрій, що висунули його з міста на лоно бескидської природи, переходить дорогою неприродних метафор замість щирої простоти („Туга віконної рамки") до пантеїстичного віднайдення Бога у всіх проявах природи в збірці „Вимарш цвіркунів". Це бескидські поезії.

Оце найважніші представники сучасної польської поезії серед плєяди інших менше вартісних, або ще нерозвинених талантів. Деякі поети манєруються і губляться серед поетичних спроб футуропрерій, що прийшли до Польщі зовні і проявилися в фазі безсенсовних, вульгарних, верескливих і не завжди розумних маніфестів, та в фазі спокійних маніфестів. Поети футуристи ґрупуються теж у журналах як „Нова Штука", „Альманах Нової Штуки" (Варшава), „Zwrotnica" (Краків). Одначе повоєнні ґрупи поетів скоро розлітаються, а більші й індивідуальні таланти працюють самостійно й незалежно від уґруповань.

Повість.

Повість та оповідання відродженої Польщі розвиваються досить широко. Їх розвій дорівнює розвоєві епохи позитивізму. І в цій ділянці стане на першому місці пошукування за формою і проблємами. В тематиці найважніше воєнне лихоліття.

Перший це Евген Малачевський (1895—1922), що підчас війни дістався до російського полону на Сибір і з канівськими леґіонами відбув поворотну кампанію, повну пригод, які описав у збірці оповідань „Кінь на узгірі". На жаль передучасна смерть не позволила розвинутися майбутньому нарраторському талантові, що заповідався в його новелях, забарвлених щирим гумором, вдачним дотепом і змислом спостеріґання. Одначе в такому молодому віці не мав ще Малачевський мистецької культури та фільософічної глибини, через що є він радше публіцистом, в якого першу ролю відіграють тенденція й морал. Вони виступають ярко в таких оповіданнях, як „Państwo ponurej anegdoty"

і „Cor cordium Poloniae“. Позатим з вояцькою щирістю та вервою креслить образки з життя польських леґіоністів на Сибірі („Історія Мурманської Баськи“) та війни й більшовицької хуртовини („Велика боротьба народів“, „Там, де світить остання шибениця“).

Не позбавлений тенденції і другий подібний письменник-публіцист Юрій Бандровський (ур. 1883), що теж попав у російський полон і перебув там часи від царату аж до червоної диктатури, перемандрував землі від Києва по Камчатку. Це дало йому пребагато тем і помислів до креслення правдивих образів. Письменницькі здібности позволили йому дати польській літературі екзотичні образи і плястичні постаті, заобсервовані поетом і виведені з найбільшою тонкістю і подрібністю. Правдиві факти получив фантастичною фабулою в низці повістей, які почав від памятника своєї подорожі (Через ясні ворота, 1919). В циклі декамеронівських оповідань п. н. „Син Дніпра“ (1920) оповідає події з перших літ революції на Україні. Дальші події більшовицької епопеї на Вкраїні, Росії й Сибірі, з грізним типом китайця-матроса, що відіграє так знаменну ролю в більшовицькій революції, зображує в повістках: „Прочани“, „Червона ракета“, „Встеклі собаки“, „Кривава хмара“, „Непобідимі прапори“. Кривавим образам воєнної заграви протиставить інші образи війни, в якій грає ролю любов чиста і гарна, що аж дивує вірою в так ідеальних людей. В повістях „Лінтанг“ і „Кривава хмара“ оповідає про свої враження з більшовицької заверюхи, в якій виступає як головна особа китаєць.

Розбурхані війною уми помножили роди повісти подорожничої, екзотичної та ірраціональної.

В першій ділянці визначається Фердинанд Антін Оссендовський, відомий як африканський подорожник. Багацтво спостережень, вражінь і переживань серед полудневої природи збудили й виплекали в нім фантазію, якою оформив свої оповідання та мемуари, оперті на автопсії підчас кількаразового звиджування Африки; ці оповідання стали навіть субстратом для першої польської екзотичної фільми (вправді з технічних причин невдатної). Таксамо з повістярським хистом описує враження з подорожі на далекому Сході в повістях, де подає подорожничі й етнографічні описи з життя европейця в амбасаді в Токіо, який попадає в романтичні пригоди з полькою та італійкою („За китайським муром“ 1924); з життя гірських племен високого Атлясу („Вірлиці“), або в низці новель з таємничого життя японських ґейш п. н. „Багряний квіт Камелії“. В повісті „Вітезь“ („Witeź“) зображує історію контрабанд на північних побережжях Европи та мандрівні пригоди на Великім Океані. Одначе нарраторський тон повістяря не все відповідає вимогам мистецької форми повісти.

Більшою плястикою і повістярським хистом володіє в повістях і оповіданнях Фердинанд Ґетель (Goetel), що опирається на власних спостеріганнях і враженнях, яких дізнав підчас

побуту в російському полоні. Після більшовицького перевороту втікає звідтіль у глибину Азії та дістається аж до Індій. Свої переживання зясовує з оживленням та ліричним почуванням. Головною темою оповідань є втеча з неволі. В оповіданні „Кар-Хат" („Kar-Chat") утікач рятує одну рідню та замотується в любовні пригоди з молоденькою туркестанською дівчиною. У чотирьох оповіданнях п. н. „Путник Карапета" („Pątnik Karapeta") представляє вир більшовицьких партизанок, в яких беруть участь поляк Кивач (Kiwacz) як морально додатній тип, цинік Кос, то знов же пан Юзеф (Józef), давний бандит із Волі, що саме найшов відповідне міліє більшовицького пекла в Туркестані, а вкінці дістав заслужену кару від самих таки більшовиків. Тема моралізаторська. Оповідання „Schmerzenreich" малює життя собачати з титуловим іменем в обозі повертаючих полонених. Підкреслена тут натуральність почувань звіряти, що живе разом із людьми як і воно мучениками та героями. Одначе найбільш почитною повістю є „З дня на день" (1927). Тут у формі записника-памятника описує автор свої пригоди підчас побуту в Туркестані. В повісті найбільш проявився польський елемент, а любовні пригоди полоненого офіцира Тадея з молоденькою чарівною полькою, Марусею Радзєйовською виведені в формі психольогічної студії. Сильно та зворушливо зобразив автор могутнє почування несамовитого життя дівчини та велику зрілість в її відношенні до світа.

Відізвався ще раз у 1927 р. старий Вацлав Сєрошевський, що властиво започаткував у польській літературі егзотичну повість „Бєньовським" та „Океаном" (1916, 1917), повістями з тим самим романтичним героєм-авантурником часу конфедерації, Бєньовським (пор. Словацького „Bieniowski"). Заслання на сибірські тундри й тайґи дало йому змогу приглянутися життю, звичаям та віруванням тубильців і представити їх у повісті „Даляй Ляма" (1927) та памятнику „Шупасом на Сибір".

Екзотична повість спонукала польських письменників до нового роду повісти з ірраціональною темою. За прикладом чужинців як Е. Т. А. Гофмана, Едгара По, Томи Кінсея (Quinsey) пишуть оповідання, повні галюцінаційних візій, незвичайних проявів інтуїції, незрозумілих химер, що виступають на тлі щоденного нормального життя, втягають героїв у круговорот випадків, а в читача будять неспокійні судороги.

Таким ірраціоналістом із давніх літ був Станислав Пшибишевський і лишився ним в останній повісті п. н. „Il regno doloroso", де представляє події, звязані з голосним колись процесом чарівниць у малій баскійській провінції Labourt 1610. р. Зі своєрідним артизмом описує переживання сучасників і вчинків мнимих чарівниць. Пшибишевський завжди впоюється та бичується жахливими образами майже діточої галюцинації.

Степан Грабінський теж бовтається в країні надзвичайних мрій, зближених до божевілля. Автор немов створив собі патольоґічну клініку різних типів і випадків. Ще найліпшою

повістю є „Вілля над морем“, в якій виступають темні позагробові сили. При їхній участі дорогою мислевої телєпатії помагає небіжчик здемаскувати проступника й покарати його самогубною смертю.

У своїй фантастичній повісті „Мірандоля“ описав Антін Лянге дива з чудесного острова Ракашима, на якому живуть люди, що ніколи не вмирають. Бачить це сибірський засланець, дістаючись туди до Городу Сонця. В нім переживає досвіди медіюмізму і дематеріялізації людського тіла.

Зміст і тон повісти, що не легко зміняється, в польській літературі після кількох літ розвою дещо змінилися. Передовсім у зовнішній формі і стилізації проминає широка нарраторська свада, а на її місце приходить звязка форма, образовість і спосіб оповідання, який змушує до праці уяву читача і з нарисів каже творити широкі образи, оперті на психольоґізмі.

Такі нові повістеві форми впроваджує до польської літератури Юлій Каден-Бандровський.

У трьох повістях: „Місто моєї матері“ (1925), „В тінях забутої вільшини“ та „Над берегом великої ріки“ з мистецьких джерел власних переживань оповідає пригоди дитячих і молодечих літ, в часі побуту в батьківськім домі. На тлі життя пересічного великомійського дитяти утворив плястичні постаті, збудив мелянхолійний тон туги за минулим безжурним життям молодечих літ. Все це зібрав у гарні звязкі образи. Переплітаючи третю повість виховними моралами в кількох простих, наївних образах бажає заглянути в саму глибину людської душі.

В „Ґенералі Барчу“ переходить Каден до зовсім іншої теми. На психольоґічному тлі повісти, у взаїмному змаганні та боротьбі зі становища і значіння ґенералів та вищих військових достойників малює постать ґенерала Барча, знаменитого закулісового інтриґанта й Карієровича. Така тема позбавила цей твір властивої повістевої закраски і не дозволила авторові докінчити її в повноті артизму та стилю.

Мимо такої невдачі забрався Каден до написання великої повісти з життя польських гірників, епопеї праці п. н. „Чорні Крила“ (у двох частинах: Лєнора, 1926 і Тадей 1929). Автор простудіював на місці Домбровський басейн, але не дав натуралістичного образу. З реаліста Кадена лишився таки старий романтик, збруталізований тільки в атмосфері війни й перших літ независимости Польщі. Не вдалося йому поглибити антиномію між капіталом, що живе з надвартоси — з одної сторони, та робітником, що боронить своїх людських прав — з другої сторони. Мимо всього головні постаті, повні людсько-звірячих контрастів, накреслив автор з удатною плястикою. Коли б не сльози в очах, або плачливість постатей, а більша глибина мистецького погляду на великі завдання, був би Каден став на вершинах нового польського повістярства.

Подібно як попередний, шукав нових доріг і нового змісту повістяр і поет „Скамандра“ Ярослав Івашкевич, вихований на

французькій сальоновій культурі та її галянтности. Вплив цього виховання зовсім несвідомо відбивається в його творчості. Повість „Місяць сходить“ відтворює процес повстання творчої свідомости молодого поета, розвиненої на тлі епічних описів і дрібних пригод на польському дворі біля Києва. Герой Антін, немов частина поетового „я“, переживає бурі й потрясення, головно тоді, коли дізнається, що його перша любка, панна Констанція є любовницею свого двоюрідного брата. Артизм повісти проявляється щойно в другій частині, коли герой переходить дорогу духових тортур від самогубних думок до віднайдення Бога та себе й духового, релігійного уздоровлення.

Ще гарнішою видається конструктивна повість п. н. „Ілярій, син книговодця“, а низка оповідань „Сентементальні пейсажі“ є переповнена плеканим паризіянізмом.

Жінки-повістярки.

У новій польській повістярській творчості значну ролю відіграють жінки повістярки. Принайменше три імена заслугують на увагу. Перша Марія Домбровська зачала від діточих оповідань, а перейшла до повісти з подібною тематикою. Теми опрацьовує зовсім оригінально, незалежно від чужих впливів. „Усмішка дитяти“ (1924) і „Люди звідтіль“ (1926) дають низку образів з діточого життя на шляхетських дворах, повні реалізму, талановито викінченого, своєрідного розуміння хлопського життя на дворі, яке є просте, щире, та одночасно рубашне. Повістярка осуджує його, коли найдуться в нім недомагання і прогріхи. Простота і щирість оповідання пробивається ще більше в повісті-тетральогії „Ночі і дні“, в якій представляє події при помочі стилю, повного метафор аж до барокової пересади. Простота літературного стилю йде тут у парі з простотою стилю в архітектурі, плястиці, малярстві та здобничих штуках. Цим стилем оформлює в повісті такі питання як взаємовідносини вчинків великих людей і малих; дуже часто другі причиняються до знаменних подвигів великих людей, а самі йдуть у забуття.

На основі власних переживань і спогадів творить друга повістярка, Марія Кунцевичева. Ще давним стилем, повним метафор, представляє багацтво людського життя молодої дванадцятилітної дівчини, яка від перших проявів інстинкту доходить до пізнання батька своїх дітей. („Обличчя мужчини“ 1927). У збірці новель, що повстали скорше („Сонез із дитятем“ 1926), ця сама жінка оповідає про свої духові переживання першого материнства, починаючи від постепенних етапів болів аж до полюблення малої людини в дитяти, яке зачинає ходити.

Дещо подібно до попередної повістярки розвивається талант Еви Шельбург-Зарембіни, яка починає діточими казочками людових і вояцьких оповідань та переходить до повісти „Пільні груші“, в якій торкає цікавої теми польської ідеї громадянства. Втіленням цієї ідеї є мати-селянка, якої одинокою журбою є ви-

ховання сина одинака на добру людину. Повне дозрівання таланту поетки проявляється в повісті-містерії „Ecce homo“ 1932. Повістярка дає картину повторення Христових мук у нинішню днину та застановляється над тим, звідки родиться ненависть і егоїзм людей, суспільностей і народів; вона не може цього зрозуміти та зовсім слушно осуджує це.

(Докінчення буде).

Рецензії.

Heinrich Schaller: **„Die Weltanschauung des Mittelalters“.** München und Berlin 1934. Verlag von R. Oldenbourg. 8° 172 S.

„Всі епохи є в безпосереднім відношенню до Бога“ — так сформулював Ранке рівнорядність і рівновартість усіх історичних епох у сфері — так би мовити — абсолютній, у сфері споглядаючого історика, який духом своїм підноситься повище власного часу і його потреб. Для нього кожна епоха є вартістю сама в собі, бо кожна репрезентує якийсь окремий принцип в історії людства. Цілком інше є відношення ділаючої людини до минувшини, себто такої, що або творить нові вартості, або формує окружаючу її дійсність згідно зі своїми плянами, ідеями, світоглядом. Вона, всеодно чи це людина чину, чи історик, оцінює події минувшини, вважає в історії позитивним лиш те, що відповідає її світовідчуванню, і його приймає, а інше осуджує, або відкидає, ставляючи в той спосіб історичну науку в безпосереднє відношення до життя і його вимог.

На основі такого підходу до історії існують ріжні оцінки християнського середньовіччя й ріжні образи його від дуже позитивних з боку католицької науки і романтизму до цілком відємних, які в тім періоді не знаходять нічого гідного поваги і признання.

Щойно в наші часи, коли ідея поступу, всемогуча ще в XIX. століттю, стратила вже свою притягаючу силу, помітний загальний зріст заінтересування середньовіччям, в наслідок того відбувається ревізія дотеперішних поглядів про нього так, що можна навіть говорити про загальну регабілітацію нашого середньовіччя серед освічених верств громадянства. Заник ідей, яких воплоченням був упадаючий на наших очах лібераньно-капісталістичний світ, дає змогу виразно й без упереджень бачити своєрідність і велич тих століть. В політичній ділянці титанічне й імпонуюче змагання володарів нової римської імперії за єдність цісарської влади; історія цих змагань проводить перед нашими очима ряд владарських постатей, з котрих одна більша від другої. По другім боці не менше могутній — папа римський, що оберігав непорушність і самостійність Церкви і змагав теж до світської влади. В духовім життю найвище напняття всіх творчих людських сил. Глибоке релігійне одушевлення і лицар-

ське завзяття шукає свого вислову в хрестоносних походах; вирослий на тім одушевленню мистецький гін висловлюється в ріжних гимнах, в постатях, створених пензлем і долотом, у вежах готицьких святинь; взнеслому мистецькому хотінню тих часів дає гідне завершення великий фльорентієць. Фільософічні системи дають величаві образи космосу, якими одушевляється і які переживає загал освічених верств. В суспільній площині упорядковані відносини, де нема ніяких соціяльних проблєм, де соціяльна несправедливість і визиск є рідким виїмком, а не правилом, як у післясередньовічних суспільних формах. Гієрархічний порядок у всіх людських взаєминах, де нижче стоїть у підвалинах вищому, а це знов в основах найвищому. Всі ділянки людського життя є оформлені після одної найвищої цернтральної ідеї, а це забезпечує одноцільність у всіх формах вислову і дає єдність стилю, як необхідний атрибут великої культури і одинокий її покащик. „Es war eine Schöpfung im grössten Stil; nie war ihresgleichen in der Welt gewesen" — каже Ранке, закінчуючи історію середньовічної Европи. Але щойно тепер починає такий погляд промощувати собі шлях до освічених кругів. Некультурний вигук про „темне середньовіччя" зустрічається вже рідко, але він ще покутує по ліберальних та лівоорієнтованих часописах.

Не від речі буде звернути при тій нагоді увагу на розвиток фрази про „темне середньовіччя", як її зміст змінявся і поновлювався з ходом століть. Зі зростом ренесансу в Італії в XIV. ст., який відродив інтерес до античного мистецтва, а з тим створив нові поняття про мистецтво взагалі, вкорінюється в мистецьких кругах переконання, що християнські, післяантичні часи були періодом занепаду мистецтва. Скоро получилося поняття занепаду з метафорою темноти. В слідуючім століттю викристалізовується вже виразно фраза „темного середньовіччя", але все ще в відношенню тільки до мистецької ділянки. Поняття середньовіччя, як окремого історичного періоду, часу від IV., а зглядно від VII. століття до Петрарки, створили італійські гуманісти; воно темне, світлими натомість є античні й нові часи. В релігійнім відношенню вони відкидали століття схоластики, а зверталися зі своїми симпатіями до отців церкви. Поширення „темноти" на релігійну сферу середньовіччя вводять німецькі і французькі гуманісти (Hutten, Rabelais, Budé). Для протестантів являється Лютер першим приносителем світла, а все середньовіччя „темне". В другій половині XVI. століття гуманізм, як універсальна сокупність духових заінтересувань людини (universitas litterarum), уступає місце поодиноким спеціяльним гуманістичним наукам; природописні науки переймають провід у фільософічнім образуванню. Носії нових природничих наук уважають себе радикальними новаторами, вони вже зовсім не захоплюються античними віками, золотий вік переносять у майбутнє, вся мудрість походить на їх погляд від досвіду, яким вони багатші на кілька чи кільканадцять століть від середньо-

віччя й античности (G. Bruno, Galilei). Недостачі пізної схолястики узагальнюють вони на всю фільософію середньовіччя. В другій половині XVI. і на початку XVII. століття, головно під впливом писань Бекона (Fracis Bacon), фільософа природописних наук відбувається переоцінка духових вартостей. Нові винаходи (друк, порох, компас) стають причиною, що не мистецтво, а техніку починають вважати властивою культурою. Підставою науки і взагалі одиноким джерелом пізнання є спостереження й експеримент зн. досвід, а його практичне примінення веде шляхом винаходів до панування людини над світом. Тепер уже не лиш середньовіччя, але теж старинні часи звуть темними, в противенстві до освічених часів технічного і практичного думання. Середні віки — для яких історіографія XVII. віку вживає вже окремої назви „середньовіччя" — це період всестороннього культурного занепаду між античними і новими часами. Розквіт фрази про темне середньовіччя припадає на XVIII. вік, століття просвіщенства. Фільософічний рух деїзму був уже по своїй суті наскрізь ворожий середньовіччю. Релігією для нього була лиш „природна" релігія — сума моральних засад, а її найвищим критерієм мав бути розум. Пануючими фільософічними напрямками є емпіризм, сензуалізм, раціоналізм; для ірраціональних сил і вартостей нема жадного зрозуміння, їх висмівають. Відношення до середньовіччя — це одно з центральних питань світогляду і з ним має кожний розправитися. Для систематичної боротьби з ним вживається нової галузи науки — історії культури. Вже XVII. століття різко відкидало февдальний лад середньовічної держави; воно створило нову науку про державу: держава — це вільна сполука людей для зберігання, заспокоєння і плекання не лиш їх громадських, але й приватних інтересів; а її головним обовязком є берегти права кожного громадянина на свобідне орудування своєю власністю. Вольтер уважав февдальний устрій повною анархією, а Юм називав правовий порядок середньовіччя хаосом. Від Вольтера веде розвиток до французької революції, вона є останною консеквенцією його ненависти до середньовіччя. Отже так в добі просвіщенства фраза про „темне середньовіччя" набирає найширшого змісту, пятнуючи всі ділянки людського життя в християнськім середньовіччю темними. Переходом від такого крайно негативного становища до середньовіччя до повної його регабілітації є Комт. В історії людства розріжняє він три епохи: релігійну (до якої зачисляє і середньовіччя), фільософічну і позитивістичну; перші дві мають для нього релятивну, а остання абсолютну вартість. Щойно романтизм поставився вповні позитивно і прихильно до середньовіччя: Гердер дає в розправі „Auch eine Philosophie der Geschichte" апольогію середньовіччя, полемізує проти просвіщенства, вимагає, щоби історичні явища розглядати з духа даного часу, щоби середньовічній епосі признано її вартість. На поглядах молодого Гердера — пізніше він змінив своє відношення до середньовіччя, відходячи до „ідеалів гуманности" — основує романтизм свій ідеал середньовіччя. Серед сучасних духових течій ще одинокий

матеріялістичний світогляд відноситься ворожо до середньовічних віків і пропагує фразу про „темне середньовіччя". (Здебільша за книжкою: L. Varga, Schlagwort vom finsteren Mittelalter. Baden-Wien 1932.).

Вертаючи до нашої книжки, треба звернути увагу на це, що вона є типовим прикладом, як модне тепер у новій Німеччині переконання про абсолютну вищість германського елементу в історії поволі й непомітно просякає до деяких наукових творів. В звязку з тим модним є теж викидати з німецької історії Карла Великого за його приборкання саксів, брати сторону ватажка саксів, Відукінда, а про Карла В. писати Карло „Великий". Від того упередження автор не зміг освободитися, що очевидно не помогло книжці, яка має зясувати світогляд християнського середньовіччя, бо ж якраз доба Карла Великого це перший великий розквіт середньовічної культури — пригадаймо лише т. зв. каролінський ренесанс — а движучою силою того духового здвигу була непересічна володарська особистість Карла Великого. Взагалі в кількох місцях книжки мається враження, що автор склонний перецінювати ґерманський елемент в культурі середньовіччя, а спеціяльно в мистецтві того часу. Це надає книжці деякої односторонности, яка обнижує вартість самої по собі інтересної й цікаво написаної праці. Цінним випосаженням книжки є обширні виїмки з Орігіна, Августина, Псевдодионіза, Ерігена, Альберта В., Томи з Аквіну, які дають змогу хоч поверховно зазнайомитись зі стилем і духом даного письменника. Незрозуміло лише, чому автор не згадав ані не навів нічого з творів Анзельма з Canterbury, одного з найсильніших і найбільш самостійних мислителів середньовіччя. Автор займається такими темами: поняття середньовіччя; античність, християнство, ґерманство; середньовічне думання; космольоґії; містика; повстання католицизму; монашество; народня релігія; релігійне мистецтво. Останній уступ закінчується довшим виїмком з Божественної Комедії, але чомусь автор вибрав переклад Geisow-а, який занадто свобідно поводиться так зі змістом як і з формою Дантового твору, коли в німецькій мові існують без порівнання кращі і ліпші переклади Божественної Комедії. В загальному кажучи, книжка Шаллера дає багато відомостей і цікавих поглядів про середньовічну духовість і культуру, але далеко не дорівнує глибині думки і всеобіймаючості погляду в праці Вольфрама von den Steinen під заголовком „Vom heiligen Geist des Mittelalters" (Breslau 1926, Ferd. Hirt), де він, розпоряджаючи всестороннім науковим апаратом, дав імпозантний образ середньовічної духовости. *М. Демкович Добрянський.*

Уляна Кравченко. **Замість автобіографії.** Коломия 1934. Накладом „Загальної Книгозбірні". Стор. 152 16°.

Коломийська „Загальна Книгозбірня" піднялася доброго діла: випускає у світ збірне видання творів відомої письменниці Уляни Кравченко. Вийшло вже досі 7 випусків, що творять 2 перші

томи. Започаткуванням третього тому є книжка, яка саме лежить перед нами.

Збірка „Замість автобіографії“ доволі пестра щодо свого жанрового складу, а також щодо змісту. Авторка хоче цілим рядом своїх творів з ріжних часів зілюструвати свої внутрішні, психічні переживання, і таким чином дати свого роду духову автобіографію. Як бачимо, намір доволі цікавий, і важкий до зреалізування. Відповідно до того вийшла й сама книжка.

Складається збірка з десяти окремих, доволі ріжних творів; з творів, щодо яких сама авторка признається: „Не література це — і не для читачів... Blosse Übungen der Feder, des Kerkers Langweile zu verkürzen — як каже Марія Стюарт у драмі Шіллєра“ (стор. 86). Сама поетка хоче, щоби її твори трактувати виключно як документи душевних переживань. Вволимо її волю і всякі мистецькі критерії, такі потрібні при розгляді справді поетичних інших збірок Уляни Кравченко — цим разом лишимо на боці.

На першому місці у збірці поставила авторка неначе пояснюючу записку до наголовка „Замість автобіографії“. Записку, цікаву цим, що написана вона ще в 1886. році та виявляє тодішні настрої молодої поетки, яка вагається між чистим естетизмом і громадськими нахилами душі, та рішає стати „співачкою недолі страждущих і обремененних і тих ніби можних... і не тому, мов би краси в душі не мала, але тому, що не може бачити і не жаліти, що між людьми забагато голодних, нещасних“... (стор. 4).

Другим числом збірки є коротка згадка з 1881. року про перший надрукований твір авторки — про оповідання „Калитка“, яке Ом. Партицький помістив у „Зорі“ 1881, ч. 1. і 2. „Alea iacta est! Зачати — значить вірити в успіх — досягнення“... — каже молода, початкуюча письменниця (стор. 6).

Слідує передрук саме цього першого друкованого оповідання Уляни Кравченко п. з. „Калитка“, написаного в 1880. році. Погідний, повний тепла і любови спогад про стареньку, добру бабуню, та про інших, самих лише добрих і щасливих людей. Ідилічний, трохи безкровний нарис — саме такий, якими звичайно бувають літературні дебюти молодих панночок з талантом.

Потім читаємо вибір 21 афоризмів, писаних в 1884. році до „Одноднівки для голодних“. „Афоризми“ ці, що забирають нераз по пів сторінки друку — це радше доволі невмілі з формального боку вияви здебільша соціяльно забарвленої, книжково-паперової думки. Одначе є в них уже і проблиск зрозуміння, що голодній масі треба „не тільки хліба, але і страви для душі“ (стор. 20). І це цікаве для розсліду еволюції соціяльного та релігійного світогляду авторки. Бо як знаємо, Уляна Кравченко, виростаючи в атмосфері позитивістичного й соціялістичного погляду на світ, мусіла пройти ферменти цих часів, мусіла віддати свою прикру десятину добі. Іван Франко, як репрезентант того духового наставлення доби серед українців, є для неї

у свій час (1883) „незнайомий, але споріднений духом“ (стор. 73), до нього вона і чуттєво привязана (стор. 51); з нагоди відомого процесу Ольги Грабар молода поетка пише: „Ольга? Чи зорею вона? Де правда? Живий приклад потягає... хоч не годжуся з її ідеями, завидую їй“... (стор. 48). Уляна Кравченко саме тоді пише: „Душе, ти вірила, сумнівалася, боролася, вкінці в темному пересвідченні безсилля — заціпеніла... Покривджена... сумна... переможена звертаюся до тебе, природо-нене джерело життя, заспокоєння!“ (1886; стор. 92). Що більше, навіть ще у пізніших роках стрічаємо у авторки доволі часто відблески матеріялістичного й позитивістичного світогляду. Але одночасно вже й тоді видно прояви чогось іншого, вищого, кращого. Ось такий перехід, дуже характеристичний для людини, яка ще блукає манівцями: „І затрачую свідомість... усього туземного, і без думки про речі набожні, релігійні, єднаюся з невідомою Істотою світа“. (Стор. 34). А далі — поетка поволі, але певно йде по шляху до вічної Правди й Краси, щоби під осінь життя стати може найрішучішою в наших часах виразницею християнсько-католицького, релігійного й національного патосу в українській поезії.

Цитовані щойно фрагменти переводять нас до дальшого числа збірки: до дивного трохи циклю п. з. „Розгублені листочки“, який творить кількостево і змістово саме ядро цілої книжки. Є це жанрово неозначений та неодностайний скомплікований збір, зложений із чотирьох віршів і 94 невеличких творів, які з великими застереженнями можна б назвати поезіями в прозі. Чергуються в них преріжні суспільні й особисті мотиви — а тон цілій збірці надають ось такі душевні переживання й конфлікти поетки: 1) конфлікти між поетичним надхнінням — і злиденною, сірою буденщиною життя (напр. стор. 42, 45, 47. і ін.); 2) конфлікти між l'art pour l'art-измом і свідомістю суспільного післанництва (напр. стор. 28, 36, 57, 87 і ін.); 3) національний мотив (напр. стор. 29, 38, 119, 126 і ін.); 4) інтимні, особисті переживання, степеновані до рівня життєвої трагедії на чуттєвому тлі (напр. стор. 107, 109 і б. ін.). По своїй формі — ті розгублені листочки, з яких перші походять ще з 1879. року, а останні мабуть із нинішних днів, — є дуже неодностайні. Знайдемо серед них кілька навіяних правдивим теплом поезій у прозі — але в більшості це сухо-публіцистичні реляції, в яких головною річчю є не поезія, лише вірна відбитка життя душі поетки, її інтересів, думок, терпінь і радощів. Є тут багато фраз — і дисгармонійних висловів, таких як напр. „Пригорни до себе те, що любиш, пести, доки обєкт кохання є твій“ (стор. 80). Але хто хоче пізнати душевний розвиток письменниці — цей все таки в першу чергу сягне за цими „Розгубленими листочками“, а не за формально і чуттєво досконалими віршами з інших збірок Уляни Кравченко. І в цьому велика вартість тих видертих наче з глибини душі, здебільша сирих матеріялів життя. В „Розгублених листках“ можна відчитати зворушливу своєю щирістю драму людської душі, яка від діточої, щирої релігійности пере-

ходить до молодечого шукання Бога, а далі через згризливий сумнів до матеріялістичного й позитивістичного світогляду; матеріялістичне захоплення природою веде душу на манівці, а важкі трагедії особистого життя доводять до резигнації з індивідуального щастя та до свідомости соціяльного й національного посланництва в самовідреченню — а далі знова до Бога і до католицької релігії. Всі ці фази духового життя авторки чітко зілюстровані цими „Розгубленими листочками“.

Дальші числа збірки є вже наче лише підрядним доповненням подробиць із життєвої драми, змальованої в попередньому циклю. Є тут ще „Спогад“, який зясовує ближче особисту любовну трагецію поетки й її духові заінтересування, а далі дрібні твори „Тайна“, „Люблю“ і „Моя книжка“ з подібним кругом мотивів. Вкінці „Замітка“ — поетична лебедина пісня: „Смерть співця більше робить враження на загалі, як життя, хоч би це було життя повне труду, жертв і горя.

Останні згуки — тони пісні...
Останні хвилини останньої любови...
Останні проміні заходячого сонця...
Які ви повні чару!..

Усе, що гине, кидає останній блиск і чар, опромінює недостачі й хиби, щоб жити останнім враженням — душі..!“ (стор. 152).

Читаю цю книжечку Уляни Кравченко — і задума налягає на душу. Виринає виразний профіль людини, її життя, боротьби, пручання. Так уміють ділати на читача лише книжки простенькі, невишуканої форми — але зате повні інтензивного, глибокого духового життя. Своєю людською теплотою й силою книжечка ця перевищає неодну збірку високо мистецьких, але ледяною кригою безособовости скутих поезій. Бо в ній відчуваємо духа людини, яка з гордістю може про себе сказати:

„Сьогодні, коли перечитую ті розгублені, пожовклі листочки, здається іноді, що не я те все переживала, — здається — неначе б я йшла побіч — і гляділа на себе...

Що жару серця, що сліз гарячих. — І встаю з минулого — і не соромлюся, бо бачу зріст — розвій свого „я“. (стор. 133).

Дзвони (1934) № 10-11 мг

Володимир Залозецький. **Олекса Новаківський.** Монографія. Львів 1934. Наклад Укр. Тов. Прихильників Мистецтва.

Впродовж останнього року появилось у нас кілька монографій українських малярів. Започаткувала це відрадне явище Асоціяція Незалежніх Українських Мистців скромною, надто скромною монографією про Олену Кульчицьку. Відтак появились тим самим накладом (АНУМ) три вже по европейськи видані монографії українських мистців, що постійно перебувають у Парижі: Глущенка, Грищенка, Андрієнка.

Тільки наші галицькі репрезентативні малярі, Труш і Олекса Новаківський, не могли дочекатися належної їм уваги у формі окремого видання про їх творчість.

Аж нарешті тепер ми дістали гарно видану монографію про Ол. Новаківського. Писав її найбільш покликаний до того, знаний знаток мистецтва, Др. Володимир Залозецький. Згідно з дотеперішною методою його критичних дослідів, він не відокремлює Новаківського як випадковий прояв, а ставить його в природне йому середовище, з якого він виріс та якого став розквітом.

Глибоке знання мистецтва ріжних культур позволяє авторові добачити спільні риси між нашим артистом та артистами інших країв і інших часів.

Від початку аж до кінця автор підкреслює послідовно, що Новаківський передовсім кольорист. В нього барва „не описує форму, а творить її" — подібно як у Сезанна. Автор показує Новаківського у всіх фазах артистичного розвою як такого — semper sibi constans — що бачитъ і відчуває світ у барвах. Барви залишуться його головним засобом вислову, байдуже, чи в „оптичній синтезі зовнішнього світа" імпресіоністичної періоди артиста, чи в „анатуралістичнім, ірраціональнім кольориті", який був вступом до пізнішого експресіонізву, де „барви живуть власним життям, незалежним від зовнішнього світа" і артист дає „кольористичну парафразу дійсної поверхні річей". Крім того автор підносить інші, характеристичні прикмети Новаківського, як його монументальність та динаміку вислову.

Шкода, що не висловлюється автор про творчість Новаківського у порівнанні до інших, сучасних українських малярів. Кладучи вагу на психольогічний момент у творчості мистців, автор дійшов би до цікавих спостережень у цьому напрямі.

Попри основне знання предмету, автор зберіг в собі ту нічим незаступну вражливість, яка віч-на-віч з твором мистецтва дає тому творові безпосередньо та свобідно впливати на себе, незалежно від подрібної оцінки.

Підхід до сюжету — у тому випадку до творчости Новаківського — виказує культуру зрілого, зрівноваженого ума европейського закрою.

На закінчення тексту автор умістив біографію артиста. На жаль, він не згадує про школу малярську, яку артист заснував у себе дома, та якій посвятився з великою любовою. Навіть неприхильники його признають, що саме Новаківському завдячуємо у великій мірі те зацікавлення мистецтвом, що почавши від його приїзду до Львова, почало обхоплювати ширші кола нашої суспільности. Перед війною був в нас один одинокий український артист-маляр в европейському значінні, Іван Труш, самітна квітка у пустині.

Щойно коли достойний меценат, князь церкви митрополит Ґр. Шептицький заінтересувався Новаківським і запросив його до Львова, почалось загальне зацікавлення мистецтвом. Молоді таланти гуртувались довкола мистця і вчились у нього. Згодом причинилась до інтензивнішого зацікавлення мистецтвом ініціятива кількох придніпрянських малярів - емігрантів, що осіли

у Львові, як Петра Холодного, Павла Ковжуна, Юрія Магалевського т. і.

Головна заслуга, що нарешті порушилось багно галицької байдужности до мистецтва і почала допливати свіжа, джерельна вода, це у першій мірі заслуга Новаківського. Багато наших молодих малярів, що здобули собі вже деяке імя, вийшло зі школи мистця і завдячує йому перші підстави рисунку і малярства — не дивлячись на те, що деякі з них відвернулись від свого колишнього вчителя.

Хто цікавиться нашим мистецтвом, знайде цінний коментар до творчости Новаківського у монографії В. Залозецького, яка є під кожним оглядом на висоті европейських видань того роду. Мова добра. Завдяки легкому стилеві читається легко, хоча зміст її наскрізь поважний, не легкий. Книжка написана по науковому. Є вельми цінний спис малярських праць артиста, які доходять до імпонуючого числа 403. Є (неповний) огляд літератури про Новаківського. Є також коротке зясування головних фактів з творчости артиста у французькій мові.

Монографія містить 35 репродукцій творів артиста, між ними кілька колірових, всі добре виконані.

І. Федорович-Малицька.

Арсен Річинський — **Проблєми української релігійної свідомости.** (По конфіскаті друге видання). Володимир вол. 1933, 8⁰ ст. 280.

Після появи „З історії релігійної думки на Україні“ Грушевського та „Релігія і церква в історії України“ Липинського є отся книжка Арсена Річинського п. з. „Проблєми української релігійної свідомости“ третою з ряду, що торкається релігійного питання у нас. Цим разом забирає голос не історик, ані не державник, але український автокефаліст, гарячий приклонник української автокефальної православної церкви (УАПЦ) Липківського, непримиримий ворог російського курсу і сучасного правного положення та устрою православоої церкви в Польщі під Діонізієм (Валединським), який його навіть викляв.

Появу інтересної книжки на релігійні українські теми Річинського слід повитати з численними застереженнями. Бо автор з одної сторони імпонує нам начитаністю, влучною аналізою відмінного релігійного відчування українців і москалів, бадьорістю гадок, гострою критикою варшавської автокефалії, за що світить книжка білими плямами по конфіскаті — одначе з другої сторони проба його синтези храмає своєю противорічністю, недокладністю, атрофією релігійних ідей, так властивою всім інтелєктуалістам російської школи, що під релігійним оглядом хитаються вічно між православєм і католицтвом та протестантизмом, між Сходом і Заходом, між модернізмом російських богословів з їх неправославними теольогуменами, соборницькими новітними поняттями про церкву та протистантизуючим релігійним індиферентизмом і інтелєктуальним богоіскательством та хлопоманським народництвом. Цей

хаос і еклектизм часто противних собі релігійних гадок дасться оправдати тим, що автор не є фаховим богословом, а лікарем по званню, одначе його думаюча вдача і душа naturaliter christiana шукає виходу з того хаосу, в якім знайшлася частина українського народу зі своєю православною церквою по упадку царату.

Попробую дати кілька доказів на все вище сказане. Автор є автокефалістом, що виправдує та намагається доґматично ба й канонічно доказати важність самосвяцтва чи радше пресвітерського свячення епископів, в конкретнім випадку Липківського, але одночасно є він також прихильником унії з Римом в теперішній галицькій формі, а навіть загальної унії всіх церков, бо тут щойно наступить повна релігійна синтеза елементу містичного (східнього) і юридичного (католицького) та етичного (протестантського). Але ж автор не помічає навіть, що синтеза гетероґенних елементів ні в природі, ні в історії не була ніколи можлива. Або — або! Або треба зречися автокефалії, щоби признати вселенськість римського престола, або зречися унії, щоби бути правдивим автокефалістом. І нехай не здається комусь, що тільки релігійний фанатизм не позволяє на таку синтезу. Не фанатизм, але ясно скристалізований богословський світогляд каже, що так було від початку церковної історії. Автокефалізм є в інтерпретації східних богословів дальшою консеквенцією непризнаних вселенською церквою канонів (28 халь. 36 трул) і теорії пентархії, що противляться первенству римського престола. А ідея універсальної унії всіх церков спирається на хибнім поняттю церковної соборности у православних модерних правників та на доґматично недопускаємих навіть у православній церкві теольоґуменах Болотова й Янішева. Що більше, по висказі „бо всі церкви правдиві" (266) можна підозрівати автора про вільнодумність і індиферентизм (ст. 264). Автор як культурник ставить нам перед очі синтезу архітектури, мистецтва, звичаїв, світогляду зі східних і західних елементів і з анальогії хоче доказати можливість чисто релігійної синтези в майбутності укр. церкви. Але ж доказ з анальогії належить до реторичних, а не до стислих засобів доказування!

Підставою української автокефалії уважає Річинський народоправство, яке виводить зі старопоганської практики наших предків, що, не маючи осібної священичої касти, самі виконували релігійні чинності (ст. 69). Крім того народоправство має бути старохристіянською практикою, канонічною установою (кан. 16 ант.; кан. 6 сард.), а на Україні існувало „від початку християнства" (ст. 20). Однак на іншім місці (ст 256) критикує автор цю вихвалену на початку книжки народоправність, як „московську стадність", „культ юрби", „викривлений зміст демократизму" і т. д. Коли так, то шкода було на початку силкуватись на трудні докази саме з церковних канонів, які є насильно перекручені та шкода тієї емфази, з якою автор кінчить: „Так виглядають в освітленню церковних канонів права щодо вибору владики".

З народоправством вяжеться спроба самосвяцтва, щодо якого є автор також нездецидований, бо раз уважає його „надзвичайним революційним актом“ і відступленням від церковної традиції (ст. 14), другий раз силкується доказати його канонічність (ст. 30—31).

Таких противорічностей є в книжці повно. Для цілости образу вичислю їх тільки побіжно. На ст. 74 визнає автор засаду, проголошену царгородським патріярхом в р. 1848, що хоронителем віри (благочестія) є сам нарід (щось в роді непомильности церкви!) — а дальше на ст. 101 висміває цю засаду у старовірів, мовляв, як має хоронити віру нарід, що не вміє Отченашу. Автор є ворогом російського вільнодумства (ст. 34), націоналізму і матеріялістичного способу думання, що приводить до обниження рівня релігійної думки (ст. 242), але одночасно й сам визнає вільнодумні релігійні засади про непрактичність догм, про свободу належання до всіх церков одночасно (ст. 267), визнає скрайний націоналізм в природній експанзії народу і то на підставі св. Письма (ст. 190), в раціоналістичний спосіб принимає зміну в поглядах Христа та по толстоївськи каже, що „чудами насилується віру“ (ст. 192). Автор осуджує національне російське благочестя, як релігійну нетерпимість, гидиться московським цезаропапізмом (ст. 103 і passim), але сам признає тільки таку українську церкву, яка має національний характер та визнає на образ і подобу російського цезаропапізму український „общественний“ папізм (народоправство).

Така хаотичність думок і противорічність засад дуже разить в книжці, де можна знайти багато цікавого і поучаючого, а католицький читач мусить дуже обережно і критично приймати ті думки, які є незгідні з католицькою вірою і світоглядом. Це не органічна суцільність чи синтеза релігійної свідомости, на яку автор претендує, а правдивий еклєктицизм. *А. Іщак.*

Дарія Віконська: **Джеймс Джойс** — Тайна його мистецького обличчя. Львів 1934. Накладом авторки. Стор. 100. Друковано 300 примірників.

Джеймс Джойс — це проблєма; нерозгадана загадка для мас, незрозуміла оригінальність для снобів — і глибокий, денервуючий знак запиту для духової еліти. Його „Уліссес“ — книжка, якої ніхто не читає радо. Книжка, яку проклинають — але до якої все таки знов і знову вертають. В ній перемішане все. В ній хаос дійсности й фантазії, життя і смерти, могутности й безсилля, краси й погані. В ній є життя таке, яким воно в дійсності є. І це причина, чому Джеймс Джойс став славний, чому зробився модерним клясиком — мимо того, що згірдливо зігнорував форму, як чинник нероздільний досі з поняттям клясичности.

Заки перейдемо до студії Д. Віконської — з інформативних оглядів подамо кілька фактів про самого Джойса і його твори. Ірляндський щодо походження, але англійський своєю мовою

письменник Джеймс Джойс, уродився в Деблині в 1882 р. Студіював медицину — але у висліді... став приватним учителем, а далі власником кіна, гльобтротером, і вкінці відомим письменником з постійним осідком у Парижі. Твори його — це поезії, оповідання і драми. Але всі вони поставлені в тінь дивовижним романом одного дня — грубою книжкою п. з. „Ulysses". Акція цього величезного, безформного і хаотичного твору відбувається в столиці Ірляндії Деблині, від 8-ої год. рано дня 16. червня 1914 до 3-ої год. рано дня 17. червня того самого року. Головна дієва особа — Степан Дедаль. Головний зміст твору — зовнішні, а головно внутрішні, психічні прояви життя Дедаля за тих 19 годин. Крім того є цілий ряд інших осіб, переживань і ситуацій, неупорядкованих, незведених до системи — лише пливких і неоформлених, гротескових у своїй одночасності й необмежености. Цілість — дивовижний, помотаний клубок живого життя.

Якщо є взагалі який спосіб розмотати цей чудовищний клубок — то його знайшла пані Дарія Віконська. Щось так, неначе Кант, який у „Пролєгоменах" популярно старався представляти загалові лябіринт думок та ідей своєї „Критики"; або як безліч популярних представлень Айнштайнової теорії. Лише що ці „Пролєгомена до Джойса" вийшли у Віконської дійсно ясні, та здебільша переконуючі. Уміння легко і зрозуміло говорити про важкі й незрозумілі речі — це цінний дар душі авторки цієї студії. Правда, ця легкість і ясність декуди окуплена поверховним лявіруванням поміж проблємами — але це лише рідко, — і вкінці, що це кому шкодить? Аджеж не для спеціялістів ця студія.

Каже авторка, що її праця писана „спершу для себе", щоби „утривалити враження, які виринули підчас читання Джойсового твору та висказати деякі думки". Студія писана не з історично-критичного, фахового становища, і не щоб подати повний огляд Джойсової повісти — лише на те, щоби видвигнути деякі окремі, особливо для нас актуальні питання. Після „загальних заміток" про заінтересування авторки твором Джойса та про сам твір, іде окремий розділ про особовість головного героя „Уліссеса", Степана Дедаля, далі особливо інтересна глава п.н. „Вірність власній расі і власній країні", у якій авторка, як українка, мабуть далеко краще виявила зрозуміння цілого комплєксу означених у наголовку справ, ніж чужинні критики, що не вміють вжитися в душу ірляндця, члена до недавна недержавної нації. Дальший розділ п. з. „Революційність і мистецькі методи" присвячений головним чином порівнанню Джойса з Архипенком, яке надає книжці теж своєрідний, український тон. Потім ще 2 глави загальнішого характеру, а вкінці „Висновки", у яких авторка ось як, коротко й ясно, характеризує Джойсового „Улісса": цей твір — це „одна довга скарга на нікчемність світа. В цій скарзі передана трагедія людини, яка пристрасно бажає вірити, а вірити не може, бо сумніви підкопали в ній віру. Трагедія людини, яка від-

чуває жагучу потребу любити, а любити не може бо стратила віру в любов. Трагедія людини, в якій наслідком утрати віри і любови інтелєкт насилує серце, давить його стихійну потребу любити і через те сам собі перетинає нитку життя".

А на загал „остаточний, найглибший чар цього незвичайного твору не можна спіймати словами: це ж тайна нерозгаданого життя, частиною якого є артист і його твір. Так само, зрештою, як частиною того життя є колос пшениці або цвіт яблуні".

Отже зареклямована у наголовку „тайна мистецького обличчя" залишається, по суті, і на 97-ій сторінці студії — нерозгаданою тайною. Аж Ніцше мусить помагати: „Wanderer, wer bist Du? Ich sehe Dich Deines Weges gehen, ohne Hohn, ohne Liebe, mit unerratbaren Augen; feucht und traurig wie ein Senkblei, das ungesättigt aus jeder Tiefe wieder ans Licht gekommen — was suchte es da unten"? (Мотто до цілої книжки Д. Віконської).

А чому нерозгадана тайна? На нашу думку тому, що де нема ясної, позитивної ідеї, де нема строгої конструкції й клясичної пропорції[1]), де нема замріяної ляконічности, яка є суттю цілої поезії — там мовкнуть усякі свідомі мотиви, причини й заінтересування — там отвирається поле для підсвідомого життя, гонів та інстинктів. Це підсвідоме життя модерної людини знайшло своє вірне дзеркало в ґеніяльному монструмі, яким є головний твір Джойса. І саме ота обставина вияснює нам це уподобання, з яким розчитується модерна людина в „Уліссесі". Уподобання дуже небезпечне — вже хоч би тому, що підсвідомі інстинкти і гони виступають у деяких партіях цієї повісти у своїй огидливій наготі. І найбільшою вартістю студії Д. Віконської вважаємо обставину, що авторка звернула увагу читачів на цю небезпеку, та правильно заклясифікувала Джойсового „Улісса" між твори, які для ширшого загалу не надаються, бо могли б йому дуже сильно пошкодити. Наш загал, мовляв, до того ще не доріс.

Але чи лише наш? І чи не доріс? Чи може це пан Джеймс Джойс не доріс до дійсної моральної величі? Ось низка питань, на які католицький критик мусить рішуче і недвозначно заявити, що талановитість, а навіть ґеніяльність — в ніякому разі не виправдує моральної гнилі. І саме тому — Джойс свою ґеніяльну повість здеґрадував сам до рівня виключно технічного й паперово-літературного підручника для специялістів[2]). В кожному іншому випадку — цей твір безумовно шкідливий.

---

[1]) Мимоходом: дивно виглядає кілька разів підкреслюваний авторкою подив для клясично обдуманої конструктивности твору Джойса — бо ж вона сама на іншому місці підкреслює непропорціональність частин у творі та обвинувачує Джойса, що він „втратив почуття пропорції", а також правильно підкреслює жанрову неозначеність і хаотичність такого твору, як „Уліссес".

[2]) Думаємо, що й для специялістів не зовсім безпечним є читання того твору Джойса, а для еліти, подібно як і для мас, зовсім погубна. *Ред.*

А пані Дарія Віконська підкреслюючи бодай частинно цю правду в своїй цікаво написаній, високо культурній студії — зробила добру прислугу свому рідному громадянству. А зробила б була куди ліпшу, коли б у книжці ще виразніше було виступило становище авторки до великих моральних небезпек Джойсового чудацького твору. *мг.*

Др. Михайло Антонович: **Йозеф Ґеррес** — вістун німецької єдности (з передмовою Дм. Донцова). Львів, 1934 р., Книгозбірня „Вістника", ч. 3, стор. 64, 16^0 з портретом Ґерреса.

На 4. сторінці обготки тієї книжечки пишаються такі слова: „Книгозбірня („Вістника") призначена не для аматорів популярної літератури, лише для інтеліґенції, яка не лиш так називається, а й хоче нею бути".

На жаль два ориґінальні випуски тієї бібліотеки — книжечки про Мусолінія і Ґерреса — доказують, що „Книгозбірня „Вістника" не піднялася понад рівень популярної літератури. Як книжечка про Мусолінія так і книжечка про Ґерреса — це щось в роді „загальнодоступних" видань передвоєнної „Просвіти" або „Фонду Учітеся Брати Мої". Обі ті оригінальні книжечки — це не політично-історичні студії, але дуже простенькі оповідання для — „дітей у політиці" — українських „широких мас".

Обі книжечки Книгозб. „Вістника" — це своєрідний і типовий знак нашого часу, коли люди замість думати та іти шляхом тяжких зусиль від розвязки одної проблєми до розвязки другої, тужать за чимось, що їх звільнило би від такої напруги думки і волі, тужать за маршами, командою, одностроєм, скошаруванням та механічним послухом якомусь „фірерові", що повинен сам наче якийсь всемогучий чарівник поправити загальне важке положення якоїсь нації або держави. Цю, таку сьогодні загальну в Европі течію можна сміливо назвати „мілітаризацією мозгів". І як військо, це річ дуже потрібна, так така інтелєктуальна „мілітаризація" цілого громадянства — це знак інтелєктуального знесилення, отупіння і застою. Як на сміх і гірку іронію п. Др. Дм. Донцов призначає книжечки, переняті таким духом на... вироблювання характерів. Одночасно з тими книжечками видає переклад „Володаря" Макіявеля, що вчить не отвертої боротьби з труднощами, але хитрунського опортунізму. На таких „духових дріжджах" не виростають характери. Вони творяться в отвертій та впертій боротьбі з труднощами, у боротьбі, коли розум завсіди панує над почуваннями (що дають товчок, силу й витревалість в чинах) і кермує ними як добрий візник своїми кіньми, у боротьбі, коли кожна одиниця намагається всіми своїми силами усвідомити собі свою мету та старається до неї іти.

Хіба такими прикметами відзначаються „духові діти" п. Д-ра Дм. Донцова? Вже поверх 12 літ минає, від коли Д-р Донцов зводить український націоналізм своїм степовим азійським духом на бездоріжжя й манівці. Від того часу з кожним роком щораз більше стаємо „масою", а щораз менше громадянством,

щораз менше маємо характерности в розумінні рішучого висловлювання й обстоювання своїх поглядів та щораз більше опортуністичного зміновіховства, що дуже часто надягає яркі націоналістичні киптарики, щораз менше серед української інтелігенції творчих індивідуальностей при одночасному заливі національного побережжя повіню ріжних типів, що вірні заповітам Др. Дм. Донцова, ждуть якогось „фірера" і будуть думати, але тільки на його команду.

Дотеперішня діяльність п. Д-ра Дм. Донцова не піднесла духового рівня української інтелігенції та не причинилася до виховання нових характерних індивідуальностей. Як сам Дм. Донцов крутиться зі своїми „проповідями", побудованими на думках і цитатах з чужих творів, — так всі його „ученики" крутяться зі сплячим мозгом, але з численними його фразами на устах. Крик великий, але користи ніякої. Щось наче картина: „На перському ринку"!!!

Випуски „Книгозбірні „Вістника" — це тільки збільшування цього крику.

В книжці про Герреса багато фактів і ще раз фактів, але мало узагальнень і синтетичних висновків.

Книжечку про Герреса можна також назвати запропащеною нагодою порівнати у широкій перспективі відношення Франції і Німеччини на переломі XVIII і XIX стол. та відношення Росії і України у 1917 р. Чому там перемога Німеччини, а тут упадок України? Чому німецькі Герреси зуміли швидко розчаруватися у французькій революції та чому таких Герресів на Україні 1917 р. майже не було? Яке було зовнішне та внутрішнє положення Німеччини тоді й України тепер? Що тут подібне і що ріжне? Які з цього висновки? Та на жаль ця книжечка на такі питання не дає відповіди, бо взагалі вона не шукає причин та звязків, не порівнує, не робить якихось висновків, тільки безкритично ідеалізує Герреса.

Життєписи великих людей повинні зображувати їх ясні і темні сторони, успіхи і похибки, їх боротьбу з власною слабістю. І замість гоцувати українського читача оповіданнями-казками про „хрустально-непохитно-непоборних" Муссолініх і Герресів ліпше подбати за ревізіоністичний перегляд надбання української політичної думки за останніх 100 літ. Але не безкритично, тільки критично, так, щоби знати, що вже з цього безвартісне, а що вартісне, що мало загальну вартість, а що тільки часову.

Вкінці ще одно: п. Др. Дм. Донцов пише про Герреса у своїй передмові: „Геррес жадав конституції не як самоцілі, не для „хліба", лиш на те, і такої, щоби вона обгрунтувала „внутрішню міць, рішучість і відпорність супроти заграниці", головно Франції: примат заграничної політики, з якого сміються де-які наші історики".

Це одиноке відрадне явище у публіцистичній діяльності Дм. Донцова за останній час: він починає чогось „вчитися". Річ в тому, що колись Дм. Донцов у своїй книжці п. з. „Підстави

нашої політики" розумів „примат заграничної політики" як польську орієнтацію і поміч в творенні української держави над Дніпром. Пок. В. Липинський це гостро скритикував і пояснив, що без внутрішної організації українського громадянства і без його внутрішної вмілости використати зовнішні нагоди — ніяка орієнтація на посторонні сили нічого Україні не дасть. Дм. Донцов взяв від В. Липинського його думки, тільки назвав їх по свойому і каже, що це Липинський з цього сміється! Це дійсно „восточний менталітет" з лябіринтами, непроходимими для европейців! Це щось з цього факіра, що сідає на цвяхи, понабивані на стелі... *X.*

Post scriptum: Автор повищої рецензії кинув критичний погляд більше на всі видання книгозбірні „Вістника". Його уваги доповнимо ще ближчою оцінкою самого зображення постаті Ґерреса в обговорюваній книжечці:

Хоч п. Донцов заявляє, що його книгозбірня не призначена для аматорів популярної літератури, проте видає книжки, що рівно добре могли би появитися в якійнебудь просвітянській серії популярних книжечок для народа. Книжечка про Герреса теж популярна, та не вина в тім її автора, бо він міг зовсім легко дати життєпис Герреса на куди вищім рівні, а видавця, який якраз таку книжку в нього замовив і який повинен рішати про рівень видавництва, а не тільки деклямувати, що його видання призначені „лише для інтелігенції, яка не лиш так називається, а й хоче нею бути". Але ніяка дійсна інтелігенція на популярних брошурках не виховується.

По прочитанню книжки М. Антоновича мається цілком оправдане враження, що автор старався деякі риси Герреса висунути більше на перший плян, а інші знов залишити в тіни. І так „націоналістичний" момент в життю Ґерреса вийшов надто яскравим в зображенню автора на кошт його релігійного світовідчування. А ще можна сперечатися про це, котрий з цих двох моментів у Ґерреса є сильніший. Взагалі автор пишучи біографію Герреса, не зміг освободитися від окулярів донцівського націоналізму і тому образ Герреса вийшов трохи викривлений в наслідок тенденції зробити з нього модерного націоналіста. Крім цього М. Антонович хотів попри зображення життя Герреса ще й „виховувати" читача, і звідси походять всі невдалі натяки на сучасність, à la Ґеррес і націонал-соціялізм, Ґеррес і зреволюціонізовання мас; а це книжці рішуче не помогло. (Про якийсь ґенетичний звязок нац. соціялізму з Ґерресом ліпше й не говорити, бо до цього нема жадних підстав. То ще замало, що ще заявляють націонал-соціялісти).

Не подано самих основних причин, які довели його до різкого відкинення французької революції — після молодечого захоплення нею: I. в французькій революції бачив він силу, що руйнує державу, церкву і громадянство, право і справедливість та зроджує модерний абсолютизм; II. революція докінчила процес розкладу одноцільного і монолітного під оглядом політичним і релігійним громадянства середньовіччя. До романтизму й оду-

шевлення середньовіччям дійшов він не так з естетичних і літературних спонук, про що натякає автор, але більше тому, що романтизм високо цінив середньовіччя й приписував велике значіння історичним наукам, якими Ґеррес починав ревно займатися. Він не лише з великою любовою відносився до німецьких літературних творів середньовіччя — як про це згадує автор — але по охолодженню захоплення французькою революцією стає середньовічна держава його політичним ідеалом. І нове завдання, що його тепер видвигає, це органічне творення (organisches Hervorbilden) нової держави, навязуючи до органічної і гармонійної держави, передреформаційної, середньовічної. Така держава є для нього правдивою народньою державою. Того роду думки стрічається у всіх дальших періодах його життя. Народи і держави є на його думку природніми організмами, які однак є членами вищих організмів — ідеї Европи й організму найвищого: людськости. Як усі ріжнородні твори природи можна розложити на небагато елементів, так і в основі всіх суспільних творів лежить теж якась скількість незнищимих політичних елементів: а саме стани з їх власними й осібними інтересами. Три стани: Lehr-,Wehr- und Nährstand залишуться на його думку завжди живими незалежно від того, яку форму прибере громадянське життя впродовж історичного розвитку. Від доброго станового устрою залежить уздоровлення суспільних відносин. Всіх цих історіософічних підстав світогляду Ґерреса автор навіть не доторкнув, хоч у книжці, призначеній для „інтелігенції, яка не лиш так називається, а й хоче нею бути“, можна і треба було на це звернути увагу. В книжці є мова про практично-політичні погляди Ґерреса, але вони не представляють такого інтересу, бо де він займався устроєвими питаннями біжучого дня, там він не доходив до ясних вислідів і в політичній ділянці залишався завжди шукачем. — Переводити порівнання між Ґерресом і Яном можна було тільки з застереженням: si magna parvis componere licet, а не ставити їх на рівній площині.

Релігійну сторінку в життю Ґерреса взяв під увагу М. Антонович таки дуже мало. Навіть у часі палкого захоплення французькою революцією був Геррес в основі релігійною людиною. Вже тоді знав він, що політичне і моральне відродження звязані з собою якнайтісніше. Автор підкреслює кілька разів його моралізм, але зовсім не згадує, що він спирався якраз на релігійности Ґерреса. На його думку релігія і церква для Герреса були засобом то в здійснюванню його ідеалів гуманности, то в боротьбі з абсолютизмом — погляд зовсім неправильний, бо для Герреса релігія є основою-фундаментом всього суспільного життя: кожна життєздатна держава мусить бути — на думку Ґерреса — побудована на основах релігії, яка воплочена в церкві єдина є в спромозі вратувати громадянство і привернути народам Европи духову і політичну свободу; понад усіми противностями, суспільними і національними стоїть живий дух христіянства як підстава всього.

Передмова Донцова поза кількома фразами про французоїдство і шовінізм не приносить нічого. Взагалі не знати, пощо вона написана. Пан Донцов ще чомусь думає, що в кожній книжці мусить бути передмова видавця, навіть коли в цій передмові він не має що сказати.

Др. Володимир Левицький: **Головні питання сучасної астрономії.** Відчит на сходинах „Укр. Астрон. Гуртка". Львів, 1934. 24 ст. + 2 нпг. 16⁰, 7 ілюстр.

Завдяки великим здобуткам оптики, хемії, фотографії, релятивістичної й атомової фізики та завдяки надзвичайним їх пристосуванням в астрофізиці, астрономічні досліди в останніх десятках літ поступили дуже значно вперід. Увесь той ґігантичний розвій астрономії і його важніші здобутки коротко накреслив автор у своїй книжечці. Такий обємистий матеріял зобразити в короткім нарисі так ясно і вповні зрозуміло навіть для неспеціялістів може тільки людина, що з одної сторони свій предмет опанувала цілковито, а з другої сторони привикла все всі проблєми усвідомляти собі згідно з вказівками Декарта якнайбільше ясно, докладно й адекватно, коротко кажучи, таку книжечку міг написати тільки справжній учений. Зі свойого звязлого і ясного способу писання Др. В. Левицький вже відомий як автор цілої низки глибоко вчених праць, а зокрема як автор українського підручника фізики, про який численні професори університету висловлювалися з якнайбільшим признанням *).

Самі найновіші астрономічні відкриття незвичайно цікаві, бо відхиляють рубець завіси тайн безмежних просторів та дають дуже багато матеріялу для устійнення свого погляду на світ, для фільософії. Згадати хоч би колись так голосну і модну теорію про життя людей на Марсі, з якою сучасна астрономія вже покінчила, стверджуючи, що т. зв. канали тієї планети є лиш оптичним, а не дійсним проявом. Взагалі на думку сучасної астрономії ми мусимо по довгих віках експанзій наших мрій вернути до біольоґічного ґеоцентризму і лиш на землі шукати початку життя, бо під цю пору поза нашою землею, життя, навіть умов до життя, нігде не стверджено.

Дуже цікавим є глянути на нашу землю з перспективи цілого всесвіту та з перспективи безмежжя віків. В тій цілі наводить автор ось такий образ, намальований найвизначнішим сучасним англійським астрономом Jeans-ом:

„З'уявім собі славний обеліск Клеопатри в Лондоні та покладім на його вершку пятигрошівку, а на ній звичайну поштову марку. Висота обеліска буде представляти нам життя Землі від

*) Коли студенти українці при іспитах на польських чи ческім університеті на запит, з чого вчилися, подавали підручник Др. В. Левицького, звичайно у відповідь почули: „Ви маєте направду добрий підручник фізики". Також студенти поляки, що знають по українськи, часто приготовляються з українського підручника.

хвилі її уродин, грубість монети й марки час, від коли живе на землі людина, при чому грубість монети се час, коли людина жила у первісному, грубість марки час, від коли вона живе в цивілізованому стані. А тепер кладім на тій марці одну марку по другій в гору доси, аж уся та копиця стане заввишки Монтбляну; тоді перша марка дає історію минувшини людини по нинішний день, а ціла колюмна Монтбляну майбутність людини. Ясно, що ми щойно на світанку дня та що людство жде ще довгий, довгий час життя-буття на землі" (стр. 22.).

Одначе найцікавішими і найціннішими для нас у тій книжечці є метафізичні висновки, до яких доходить сучасна астрономія. Автор називає цю науку синтезою всього людського знання. Вона справді є синтезою настільки, наскільки дає цінний матеріял для фільософічного світогляду. Свою книжечку кінчить автор так:

„І ось дійшли ми до кінця наших міркувань, а однак в дійсності не посунулися ми ані кроку вперед і все остаємо лиш на порозі безконечности. — А всетаки наш світ, як ми бачили, це не хаос (moles), але, як се влучно передбачили геніяльні Греки, добре впорядкована цілість-космос. Нинішня наука, скромна як пристало до її величі, каже нам сьогодні, що сим космосом кермують відвічні, гармонійні закони, яких праобразом є математика, ця найвища, найдостойнійша з усіх наук. Але ця наука каже нам і се, що загадки світу ніколи не розвяжемо без решти, бо все поза тими законами, поза нашими досягненнями є щось, чого поняти не можемо, щось, що старинний Анаксімандер називав „τὸ ἄπειρον", якийсь інтелєкт і воля*). І коли найбільший римський поет Верґіль в VI. кн. Енеїди каже „mens agitat molem", т. є., що розум (дух) кермує хаосом, то ми нині мусимо справити сей висказ на „mens agitat τὸν κόσμον"; однак і це не буде вповні вірне, бо сучасна астрономія каже поширити сей висказ і сказати „suprema mens agitat τὸν κόσμον". А сей розум є не лиш „suprema", але і „optima mens", як се прегарно виказує найбільший сучасний американський фізик, лявреат Нобля, Millikan" (стр. 24.).

Ще так недавно чули ми запевнення Дрепера і його однодумців, що науку ніяк не можна погодити з вірою. Сьогодні ж астрономія, що в своїх дослідах використовує і застосовує здобутки всіх фізично-природничих наук, доходить до цілком протилежних висновків! Tempora mutantur...

Читання тієї астрономічної книжечки ділає не лише на наш розум, але й на почування й волю. Пізнаючи безмежжя просторів і світів і оглядаючи себе в їх перспективі, відчуваємо свою марність та маленкість і враз з сучасною астрономією клонимо в покорі голову перед тією Найвищою і Найдосконалішою Думкою.

М-р П. Ісаїв.

---

*) Нині вже не дасться подумати т. зв. „дух Ляпляса", що міг би по думці Ляпляса обняти увесь світ одною системою математичних рівнань, з яких можна би обчислити — вставляючи всі вартості на час — стан вселенної кожної хвилі, чи в минувшому чи в майбутньому (замітка автора книжки).

о. О. Пристай. **З Трускавця у світ хмародерів.** Спомини з минулого і сучасного. Том І. Львів—Ню-Йорк, 1933 р., стор. XXIV+247 з портретом автора.

Спомини о. О. Пристая розгортають перед читачем образ галицького життя з-перед 50 літ, коли то митрополитом у Львові був ВПреосв. С. Сембратович, епископом в Перемишлі Преосв. Іван Ступницький, коли оо. Василіян реформували оо. Єзуїти, коли нинішний галицький митрополит Ексц. А. Шептицький був ще василіянським монахом у Добромилі, коли Іван Франко ще вчився у дрогобицькій ґімназії, коли такі визначні представники сучасного старшого покоління як пок. В. Охримович і проф. О. Колесса були ґімназійними товаришами автора.

50 літ! Великий простір часу. Багато за той час перемінилося в Галичині: в дечому на гірше та в більшості на краще. Етимольоґічно-фонетичні спори, такі важні за часів побуту автора в ґімназії — це для нас вже давна історія. Греко-католицькі консисторії прибіжища еліти москвофільства і „старої“ книжної мови вже інакше виглядають від довгих літ. Інакше виглядає українське галицьке село, у якому за часів діточих літ автора не вживали годинників, але і не проклинали, не крали, не підпалювали і не вбивали. Перемінилося і духовенство. Щораз менше і менше таких священиків, як о. Яків Сінгалевич з Руди, щораз менше таких священичих хат, як його хата, що стільки дала життєвої науки нашому авторові — синові селян з Трускавця.

Може сьогодні вже і галицькі ґімназії так не виглядають, як за часів автора. Може вже таких Урбанських та Гошовських на становищах професорів щораз менше... може... Та хто його знає?

У часі читання тих споминів я раз-у-раз дивився на портрет автора: високе розумне чоло, великі живі і бистрі, дещо прижмурені очі, багато дуже багато хлопського завзяття у цілому лиці, побіч цього дещо іронії, дещо зневіри і дещо оптимізму. Дивна мішанина! Але правдива! З легкою іронією глядить наш автор на життєві перепони, бо неодну перешкоду перегриз своїм хлопським завзяттям, як у народній школі в Дрогобичі, так і у гімназії у Дрогобичі і Стрию та на богословії у Львові. Та мимо того, мимо своїх великих успіхів з лиця автора і з його споминів не сходить зневіра і песимізм, глибоко питоме хлопській вдачі переконання, що „добра на світі не має“, що за одними труднощами ідуть другі і так аж до кінця, аж до смерти. Але одночасно з тим о. О. Пристай і оптиміст: вірить, що при такому життєвому занятті, як він виявив у боротьбі зі життям, все можна побороти. А як не все — то багато.

У першому томі своїх споминів автор описує свої діточі і молодечі роки аж до вступлення в мури Дух. Сем. у Львові. Багато тут повторень: з ріжних боків автор описує ті свої давні часи. Тяжко йому від них відірватися: хотів би думками і споминами якнайдовше побувати у своїй молодості. Побіч цього

автора палить туга, ностальгія за рідним краєм. Тому о. О. Пристай не може з епічним спокоєм описувати свойого життя: він мусить виявити і свою радість і горе, гнів і обидження, погідно всміхатися та інколи з гореччю скреготнути зубами. Епічний човник його оповідання летить від берегу до берегу та скаче по хвилях лірики — то легонько, з приємністю совгається по гладкій поверхні рідких, милих переживань. Одним словом більше літератури, як споминів. Більше „Dichtung", як „Wahrheit". Що ж, автор не вів в тих часах, які описує, ніякого щоденника, тому то інакше не може бути.

Спомини о. О. Пристая варт читати, їх треба конче читати. Особливо молоді повинні їх читати. Вони побачуть, що той нині вже 70-літний старий священик теж був колись молодий, та як час скоро пройшов: сьогодні він щораз виразніше чує, як за його дверей добивається смерть, щораз виразніше бачить, як до заходу клониться сонце його життя. Те почуття трагізму людського життя, те переконання, що нічого немає тривкого на світі, що все скінчиться, все мине — це може найцінніше, що дають ті спомини. Треба звертати увагу, щоб життя не протікало безцільно, щоби воно мало свій зміст, щоби його не змарнувати і щоби колись ми його не прощали з жалем, що була в нас спроможність, та ми були негідні її...

Немило вражають у тих споминах три речі: деякі описи — як нпр. на стор. 10 — дуже вульгарні, що не відповідають поважному тонові тієї сповіди. Автор цілком непотрібно позичив собі в кількох місцях від одного діяча, якого згадує на вступі, звичку демагогічного голюкання: мовляв — як то у нас зле, які то ті наші люди і т. д. Це особливо кидається у вічі, коли о. Пристай згадує про політичні справи нашого недавного минулого. Така „правда" нічого вже не змінить. Ліпше глянути на справу поважно та віднайти дійсні причини зла. Цитати з ріжних фільософів, особливо англійськах і американських, можна би цілком добре попропускати, бо вони якось дивно не підходять до тих споминів і органічно не вяжуться з ними. Врешті одна заввага під адресою редактора тих споминів Дра Л. Мидловського: кожний має свій власний спосіб вислову, свій стиль. Це треба вшанувати. Не можна так „виправляти" мови, щоби твір робив враження, що його писав хтось, хто не пішов дальше поза межі пересічного газетного жаргону. Тому не слід „гиблювати" споминів на один спосіб так, щоби деякі вислови цілком повикидати і цілий час тільки повторяти одно слово: нпр. таке „водночас" або „чи так".

Очікуємо дальших частин цікавих споминів. *Х.*

З преси і журналів.

Німець про ідеольоґію В. Липинського.

В „Ständisches Leben“, „Blätter für organische Gesellschafts-und Wirschaftslehre“, 8 Heft, 1934 появилася стаття Дра Е. Ґерліха: „Lipinsky, ein ukrainischer Theoretiker des Ständestaates“. У цій першій статті, написаній німцем про Липинського подає автор добру і глибоку характеристику ідеольоґії українського консерватизму. У вступі пише: „Wir wollen hier auf eine geistige Bewegung hinweisen, die in vielen ihren Grundsätzen und Grundlinien auf Ideen zurückgeht, wie wir sie in den autoritären und faschistischen Bewegungen Europas vorfinden, ohne jedoch die ihr eigene völkische Note zu verleugnen. Für die Beurteilung der neuen Gedankenwelt, aus der sich Europa heute politisch und kulturell zu gestalten beginnt, ist jedenfalls die Kenntniss dieser osteuropäischen ukrainischen Bewegung nicht ganz belanglos“ — По українськи це значить: „Ми хочемо тут вказати на духову течію, що в численних своїх принципах і напрямних вяжеться з ідеями, які ми віднаходимо в авторитарних і фашистівських рухах Европи, при чім одначе не заперечує власного народнього характеру. Для оцінки нового світу думок, з якого починає сьогодні формуватися Европа під політичним і культурним оглядом, пізнання цього східньо-европейського українського руху є в кожному разі зовсім немаловажне“. — Так оцінюють ідеольоґію В. Липинського чужинці в західній Европі. Натомість в українськім журналі, що уважає себе одиноким виразником західньо-европейських ідей, уважають Липинського чи то за Санча-Панзу (Вістник 587 с. р.), чи то за гельота (Вістник с. р. в ст. Універсалізм, гл. нижче). Так і відразу пізнати, що тому журналові ще дуже далеко до Західної Европи, що він не збагнув ще правдивого її сучасного духа і бере з нього тільки другорядні, гетероґенні елементи.

Помішання язиків у „Вістнику“.

У „Вістнику“ (1934. чч. 7—8, 9, 10) появилася довга стаття під шумним наголовком „Універсалізм у політиці й фільософії як раціоналізація рабства“ Такий наголовок видався вже самому авторові чи редакторові таки занадто претенсійним, — бо зміст цієї статті відворотнопропорційний до її обему — і тому цей наголовок в слідуючих статтях зредукували до самого „Універсалізм“. Вчений автор довгої статті, психоаналітик, фільософ і політик в одній особі відкриває нам неодну нову Америку. Досі ми знали, що психоаналіза — рід психольоґії, якої найбільш характеристичною рисою є тенденція зводити всі прояви людського життя, навіть такі, як Übermenschentum Ніцше, або катеґоричний імператив Канта до полових гонів — є плодом віденського жида Фройда. Від тепер знаємо, що психоаналітиком був уже Сократ, коли проповідував „пізнай себе“, а знов Плятон комуністичним аґітатором. У Зах. Европі вже ніхто з людей, що себе шанують і мають хоч зелене поняття про античну фільософію, не буде плести теревені про комунізм Плятона, за виїмком хіба безнадійних пережувачів Маркса і Леніна, — це можливе ще тільки на сторінках „единого“ в нас журналу, що „обстоює духову єдність з культурою Заходу“.

А й універсалізм розторощив одним махом наш психоаналітик і сексуольоґ. Універсалізм це всеодно, що інтернаціоналізм і космополітизм. Чи чули? Пан Ґоца відкрив другу Америку. Але кепська його психоаналіза, коли до таких відкрить його доводить. Універсалізм заперечує всяку національність — думає він. Але як ми низько клонимо голову перед авторітетом пана Ґоци, який і античну фільософію так красно знає, і психоаналізу в пальцях має, і в справах політичних голос забирає, то мимо цього всього дозволимо собі заопонувати вістниківським авторитетам від Плятона й універсалізму і твердимо, що універсалізм — це тенденція піднести творчість даної нації на такий високий ступінь, щоби вона, не затрачуючи своїх національних рис, здобула загальнолюдське значіння. Як н. пр „Фавст“, Кант, або Геґель є витвором німецького народу, а „Божественна Комедія“

або Петрарка продуктом італійського духа, а Шекспір анґлійського, і в повній досконалості зберігають національний елемент власного народу, так одночасно вони стають загальною вартістю всіх культурних народів, завойовуючи своїм народам місце в пантеоні найвищих осягів людського духа. Або знов витвір чисто італійський — фашизм, набирає теж універсального значіння: знаходить у всіх майже краях своїх приклонників, які думають, що він дає розвязку пекучих питань політичного чи соціяльного характеру. Так отже універсалізм не заперечує національности, а навпаки, старається національну творчість піднести на найвищий щабель і тому ставити його на рівні з інтернаціоналізмом можуть хіба ці люди, що в таких справах не мають найменшого поняття. „Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся". Нехай пан Іоца займається радше сексуольоґією й пише про лібідо і тим подібні речі, а до універсалізму не спокушається; заощадить собі і журналові, в якім співпрацює, зайвих компромітацій.

Таку тенденцію універсалізму серед українського народу заснував Вячеслав Липинський не лише тим, що дав новий суспільний образ станової держави, відповідаючої новим вимогам політичного і соціяльного життя, але ще більше тим, що вніс в українське життя давно в нас завмерлий аристократичний дух, завжди спрямований на найвище і найліпше. Коли сьогодні в Европі лиш два народи — італійський та український — мають нові, їхнім історичним і соціяльним умовинам глибоко відповідаючі державні теорії, теорії такої держави, яка стає державою майбутнього — то це, що торкається українського народу, заслуга Липинського. Але находяться в нас типи, які не знають ніякого ліпшого заняття, як нищити це, що в нас є великого, пошани гідного. Безславна компанія оклевечувачів Липинського, яка сягає від ванзейців через Скорописів, Хліборобський Шлях, Студентський Шлях, аж по Вістник, його шефа і його підголосків, дістала одного члена більше. Радуйтесь, моспанки, прийшло посилення! Липинський — варят, божевільний, руїнник, зрадник, угодовець, матеріяліст, провансал, Санчо Панза.. Так кричать до охриплення моспанки. Їм вторує сопраном учений психоаналітик: Липинський — гельот, Липинський — душевно хора людина. Але хай собі моспанки виють на пустарях українських. Їх скреготіння зубів нічого їм не поможе. Світлої памяти великого вчителя вони не ошкалюють, ані науки його не зруйнують. Сьогодні стоїть за Липинським і його наукою когорта людей українських, яка завтра розгорнеться в леґіон. А тоді побачимо, хто виграє, чи охриплий рев моспанків, чи ідея Липинського. Але в кого гельотська душа, якій чужа й недоступна кожна вища духовість, цей очевидно не може нічого іншого бачити в Липинського крім гельотства й душевної хороби. Що ж, „жабі й море по коліна". Чужинець, не з гельотською душею, але чоловік европейської культури, пише про Липинського (A. M. Bocheński, Bjul. pol.-ukr. 1934. Nr 1.) так: „Правдива сила Липинського лежить у чімсь невловимім, в якімсь загальнім тоні його творів, що робить з нього не звичайного політичного письменника, але щось в роді народнього пророка, нового Ісаїю, здібного розярити всі можливі пожари в душах свого народу... В нім є щось, чого не можна здефініювати, що рішає про великого чоловіка". (Підчеркнення наші). Також „Ständisches Leben", журнал Отмара Шпанна, вченого світової слави, відноситься з великою увагою до державної теорії Липинського і цілком позитивно її оцінює (цитат з того журналу гл. вище). Так шанують чужинці великого чоловіка, хоч і чужого! А в українськім ґетто не чуєте нічого іншого, лиш: варят, зрадник і гельот.

Шеф Вістника містить скрупулятно всякі похвали на свою адресу, що часом появляються на сторінках польської преси. Гадаємо, що не візьме нам за зле, коли йому в цім поможемо. Bjuletyn pol.-ukr. (ч. 36. 1934). пише: „Найбільший теоретек сучасного українського реального націоналізму (Др. Д. Донцов) в обширній праці (Підстави нашої політики, Відень 1921) обосновував (uzasadniał), що в українськім інтересі лежить сильна Польща і сильна Румунія". Той сам Донцов, який писав в 1921, що Україна мусить опертися на сильну Польщу, сильну Румунію, і який щодо інших справ дуже багато думок присвоїв собі від Липинського (прочитайте уважно „Листи до братів хліборобів" і писання Донцова, а побачите, скільки Дон-

пов завдячує Липинському), не перестає лляти помий на Липинського за його трудову монархію й союз трьох Русей. Наскільки концепція союзу трьох Русей актуальна ще тепер, після того, як большовизм безслідно знищив увесь словянський і европейський елемент в Московії, надаючи їй виключно монгольський характер, — це інша справа. Але не сміє ніхто забути, що до такої концепції Липинський дійшов, шукаючи відповіди на одну з хронічних недуг українського державного життя, втручання Московії в наші внутрішні справи й розсаджування України з нутра, й бажаючи забезпечити українській державі провідну й рішаючу ролю на Сході Европи. А чи змогла б Україна концепції Донцова (зн. опершись на сильну Польщу і таку ж Румунію) грати рішаючу ролю вже не на цілім Сході Европи, але принайменше у власних кордонах? Таке питання маємо право поставити, бо п. Донцов уважає тільки себе правдивим українським державником, а Липинського зараховує до наших провансалів і Санчо-Панзів, а щей тому, що він цієї концепції досі не зревідував ані її не відрікся. Донцов не лише сам поборює Липинського, не перебираючи в засобах, але ще й своїм підголоскам на це дозволяє мимо того, що Липинському завдячує все це, що в нього позитивне. Про вплив Липинського на Донцова свідчить А. М. Бохенський, в данім питанню цілком незаінтересований і тому обєктивний (диви: цитована вище стаття).

Ненависть і патріотизм.

Льондонські „Times" повідомляли свого часу, що Комінтерн видав нові інструкції для Індій і Індокитаю. Згідно з ними мають большовицькі аґенти не зараз виявлятися приклонниками комуністичної партії, лише мусять змагати разом з існуючими буржуазними і соціялістичними елементами до тимчасової революції тубильців проти французького режіму. „Щойно коли маси будуть достаточно виховані в ненависти до французів, можна буде завести большовицький режім на російський взірець". — Ось куди веде ширення ненависти. Комінтерн ліпше знає, чим кінчиться роздування ненависти серед якогось народу, як деякі наші ідеольоґи й їх визнавці, з котрих перші в необмеженій безвідповідальності, а другі в нетямучості думають, що шлях від ненависти веде кудись інде як до большовизму на російський взір. Невже одні і другі так низько цінять наш народ, що не знаходять в нім ніяких шляхетніших від ненависти почувань, які могли б бути основою майбутности України? Цей добродій, який в однім провінціональнім студентськім гуртку читав реферат про „ненависть, як один з чинників боротьби" повинен би звернути увагу на ці нові інструкції Комінтерну. Нашим апольоґетам і ширителям ідеольоґії ненависти не зашкодило б застановитися над такими словами Мусолінія: „Не можна доконати жадного великого чину, коли чоловік не находиться в стані люблячої пристрасти і релігійного одушевлення. Але це само не вистарчає. Побіч почування стоїть умова сила розуму".

Коли ми при обговорюванні національної ненависти, то скажемо, як на неї задивляється експерементальна психольоґія, що свої досліди спирає на експеритентах, тестах, обсервації великого числа людей, анкетах і т. п. В польськім університетськім підручнику педаґоґічної психольоґії, в якім відомий вчений професор університету збирає висліди тієї науки, читаємо таке: „Прикметою правдивих патріотичних і громадянських почувань є шляхетність в думанню і діланню. Тому й не можуть вони проявлятися як погорда чи ненависть до інших народів, ані теж як безкритичне захоплення всім своїм. Такою збоченою формою патріотизму, званою шовінізмом (те слово походить від прізвища героя в комедії письменника Скрібе, що в ній виступає безкритичний хвалько Наполеона — Шовін), відзначаються тісні й обмежені уми і є вона ознакою слабости, а не сили й правдивого народнього почуття (підкр. наше). Щире, глибоке і розумне почування любови батьківщини не є суперечне з пошаною

і признанням для інших народів, для інших культур". (Dr. H. Rowld Psychol. Pedag. wyd. II. 1930 ст. 264).

Туга за панською, аристократичною Руссю і непанські вихиляси.

В третій книжці журналу „Ми" в статті Святослава Доленґи п. н. „Фраґменти зі щоденника", яка містить неодну інтересну й гідну уваги думку, що над нею варта глибше призадуматись, читаємо: „Справді, треба підтримувати вогонь геройчного, дивний, несьогодняшний вогонь, що палить і виятрює „щастячко" — добробут всезадоволеного міщанства". Згода, пане Доленґо, повна згода, що треба! Але коли дві сторінки дальше пишеться: „треба багато поколінь виховати в правдивій геройчності, вспоїти їх, ці покоління кровю теплою і солоною, історичним (?) запахом трупів ворожих" — то вибачте. Що такий „геройзм має спільного з геройзмом руських варягів, з духом „Слова о полку", з панською Руссю? Це хіба „геройчність" Ґонти, але не лицарів. Або знов: „Як важно (і як прекрасно) гнобити інших в імя своєї бундючної батьківщини". Повірте пане Доленґо, що владна, але дійсно, не на словах владна і панська Русь не буде деклямувати таких рознузданих вигуків. І навіщо кількома цілком зайвими вибриками псувати цілість „Фраґментів"?

Фабриканти муніції і війна.

В Ділі (з 28/IX і 11/X с. р.) читаємо: „Слідча комісія американського сенату виводить на денне світло справді страхітливі речі. Показується що Европа, Мексик, всі краї південної Америки, Китай, Північна Африка, все це був терен махінацій великих воєнних промисловців, які мали лише одну ціль: викликувати збройні сутички, війни і революції денебудь і між кимнебудь, аби тільки находились відборці на воєнне знаряддя, аби тільки йшов попит на всі роди зброї... Та найцікавішою частиною студій сенатської комісії було те, що розбройна конференція, започаткована Америкою в Женеві, мусіла потерпіти невдачу головно через інтриґу фабрикантів муніції з Франції, Анґлії і своєї таки Америки. Про це відчитали багато ріжних документів на засіданні комісії, а в багатьох з них отверто кажеться, щоби ті документи знищити після перечитання. Саме приходять вісти про цілковите звинення аґенд розбройної конференції в Женеві. Кожний, хто лише поверховно слідив працю камісії Ная, прийшов до висновку, що конференція розбилася лише через затії фабрикантів муніції". — Ось де пружини міждержавних конфліктів і воєн. А ідеольоґи зоольоґізму і щастя ножа й крови напевно напишуть вам за сером Джоном Горстом про причини воєн, „що вже протягом більш як одного покоління не було опуску крови і людська природа не могла сього довше витримати. Війна була конечна"... (Д. Донцов: Націоналізм, стр. 172).

„Новий напрям"!

Досі ми знали, що поетів приділюється до ґруп по тім, з якого середовища вони вийшли, якою культурою пересякла їх духова структура, які висловлюють ідеї та якими характеристичними рисами вони відзначаються. Але Л. Граничка повчає нас (Вістник, ст. 771/2 с. р.), що критерієм в такім поділі повинно бути місце друку їх поезій, а навіть і сусідство інших творів на тій самій сторінці! Критерій справді ориґінальний! Також досі мистецький світ все був переконаний, що в оцінці краси мусить проявлятися субєктивність, бо de gustibus non est disputandum, але Л. Гранична відкриває можливість цілковитої обєктивности в цій ділянці. Побажати б хіба успіхів в новім способі клясифікації і в новім напрямі літературної критики !!

Трохи льоґіки...

Вістник (стр. 825. с. р.) цитує зі статті „Націоналізм і католицизм" (Мета, ч. 3 і сл.) слова: „Український модерний націоналізм знайшов свій

ідеольоґічний вияв у „З а г р а в і“ (рр. 1922—23) — „в тому часі фашизм ставив перші кроки, а про гітлеризм ніхто ще не чув“ — і запитує: „Коли так, то чомуж і З а г р а в і і ЛНВ-у і В і с т н и к о в і закидають наслідування чужих взірців“? — Відповідь на запит зовсім ясна: Модерний націоналізм в своїх головних засадах є давнішим явищем західно-европ. культури, але не був довший час о ф о р м л е н и й, як не був оформлений і український націоналізм. Форму надали йому згодом фашисти, гітлерівці й ін. Нашому націоналізнові ідеольоґічне оформлення пробував надати Д-р Донцов з г о д о м, взоруючись вже на ч у ж и х з р а з к а х. — Дальше Донцов хоче під старість вчитись льоґіки. Дещо пізно, але добрий намір. Треба помогти. Заключення, про яке там же питає, представляється так: Годі жити людині ірраціональними чинниками, що їх поручає Донцов. Ірраціональні чинники, що їх поручає Д., є чисто зоольоґічними нахилами. Отже: Годі жити людині чисто зоольоґічними нахилами. — Правильна 4-та фіґура сильоґізмів, тільки що скорочена (пропущена 2-га преміса, бо її легко можна догадатись). На таке скорочення льоґіка дозволяє і називає його ентимематом (гл. W. S. Jevons: Logika, польсь. перекл. з анґ. 1922, ст. 124/25).

Виїмки з рецензій на книжку У. Самчука: „Волинь“.

„Волинь“ видвигнула автора в перші ряди української літератури... Під теперішню пору У. Самчук це дійсний, хто знає, чи не одинокий корифей українського письменства... У. Самчука можна поставити поруч Кнута Гамсуна і Реймонта... „Волинь“ напевно стане обовязковою лектурою в наших середних школах“. („*Перемога*“, ч. 21, І. IX. 1934).

„Направду, книжка Самчука, попри всю її високу мистецьку вартість, також знаменитий виховний засіб... Серце читача справді хвилює в ритм хвиль повісти, хвилює наче у справдешнім життю... Нагадуються найкращі клясичні епічні твори і то не лише з давних часів, але і з новочасної літератури.. взаїмна родинна любов нагадують „Тайну Фронтенаків“, роман Моріяка“ („*Дзвони*“, ч. 8—9, 1934).

„Під непоказною зверхністю своїх героїв автор шукає і знаходить щось краще, людське і робить їх нам глибоко симпатичними і близькими... У цілім своїм творі проявляє Самчук почуття міри, що спричиняється до гармонійности цілого твору, що захоплює і одушевляє нас“. *(„Хліборобський Шлях“*, ч. 38, 14. X. 1934).

„Wśród licznych nowości beletrystycznych na jedno z pierwszych miejsc wybija się powieść młodego Ulasa Samczuka: „Wołyń“. Krytyka przyjęła tę książkę bardzo życzliwie, jako jedną z najlepszych w ostatnich latach... Czytając „Wołyń“, zapominamy o stylach — pulsujace życie, wijące się w kartach powieści absorbuje nas całkowicie“. („*Sygnały*“, 1. X. 1934).

„Остання повість (Самчука) є могутнім гимном красі й радощам життя... Але крізь той серпанок постійно пробиваються проміні ласкаво теплого сонця, що роблять цілу книжку дивно теплою й описане в ній життя справді гарним і радісним... І може не помилимося, коли скажемо, що це справді уперше в нашій літературі появляється такий тип селянина... активний, творчий, що знає свою мету і свідомо, витривало до неї змагає... прикмети, які ми знайшли в книжці Самчука, доказують, що маємо до діла з письменником непересічної міри... небуденна сила вислову й внутрішньої динаміки полонює читача від першої до останньої сторінки його прецікавої книжки“. *(„Назустріч“*, ч. 21. 1. XI. 1934).

„Має Самчук розмах, природний гін, що поливає слова кровю. Повість С-а— одна з найкращих наших книжок за останні роки, одна з рідких тим, що можна до неї вертатися, почуваючи, що ми не втягли з неї всього за одним віддихом“. *(„Діло“*“, ч. 246 з 15. IX. 1934).

„Самчукова „Волинь“ — могутний гимн розумній праці західного активу. — Порівнання Самчука, описи, образи вміло лучать стару статичність наших клясиків з вимаганням наших часів: динамізмом форми, психофізичним паралелізмом і под. — Так і чути перо письменника, котрий вповні заслугує на таку назву. — „В о л и н ь“ С а м ч у к а в п е р ш е **в в о д и т ь у н а ш е п и с ь м е н с т в о т и п а к т и в н о г о х л і б о р о-**

ба — землевласника (підкрес. в ориґ.) — Наставлення (в „Волині“) подібне духом Шілеровій „Пісні про дзвін“ — Та мораль українського селянина сувора й неподатлива на всякі спокуси, має в собі щось крицево-спокійного мов те осінне сталеве небо. Крицева, бо спирається на вірі в Бога. Бо Самчук великий талант: першорядний. — Самчук... це наш письменник, в найлучшім значінні наш. *Читаючи книгу того здорового й високо Богом обдарованого письменника, відчувається благородну гордість з приналежности до того самого народу, що й він... — Книжка Самчука — правдиве життя, дійсне мистецтво й цінний покажчик життєвого шляху*“ (підкресл. наше; „*Нова Зоря*“, ч. 82. і 84. з 28. X. і 4. XI. с. р.)

Ціна книжки 2·80 зл., з пересилкою 3·30 зл. — Гроші слати чековими блянк. ПКО. 505.041. — Замовляти на адресу: „Дзвони“. Львів, Японська ч. 7. II. пов.

Нові книжки.

Т. Шевченко: Повне видання творів. Том II. Поезії 1837—1842 рр. За ред. П. Зайцева. Укр. Наук. Інст. Варшава-Львів, 1934. ст. 352. Обгортка П. Холодного. З автопорт. Т. Шевченка та з 12 ілюстр.

Т. Шевченко: Кобзар. Повне вид. в 3 т. у ред., з переди. та прим. І. Ставничого. Т. І. Станиславів 1934. Накл. „Універсальної Бібліотеки“. ст. 312. 16⁰.

Т. Ґ. Шевченко: Кобзарь. Избранные стихотворения в переводе Ф. Сологуба. Огиз-Гихл ленинградс. отд. Ред. М. Новицкого и Н. К. Пиксанова. 1934. 392 ст. 8⁰. (Коментарі М. Новицького, вступна стаття А. Сторчакова.)

Т. Курпіта: На доспівах весняних. Книжка лірики. Рогатин 1934. В-во „Сині Дзвіночки“. 16⁰.

М. Таранько: Малий декляматор. На всякі національні й шкільні свята та обходи. Л. Накл. В-ва „Свід Дитини“. 1934. 64, 16⁰.

У. Кравченко: Замість автобіоґрафії (Твори ч. III). Накл. „Загальної Книгозбірні“. Коломия 1934, 152, 16⁰.

У. Самчук: Волинь. Роман — хроніка у 3-х част., ч. 1. Бібл. „Дзвонів“, ч. 2. Л. 1934 8⁰ 216 ст. Вінета П. Ковжуна. Ціна 2·80 зл., з пересилкою 3·20 зл. Замовляти: „Дзвони“, Львів, Японська 7/II.

Ю. Косач: Сонце в Чигирині (повість про декабристів на Україні). З пословям і приміт. М. Голубця. Л. 1934. „Укр. бібл“. ч 9. 128, 16⁰.

М. В. Брилинський: Сірі одностроі. Повість. Обгортка Ніни Голіян. Л. 1934. В-во „Неділя“ 320, 16⁰.

І. Зубенко: „Галина“. Повість із часів визвольної боротьби. Коломия, 1934. Накл. Вид. „Ока“ 137 ст.

І. Зубенко: „Фатум“ Повість із 1917—1920 рр. Коломия, 1934. Накл. Вид. „Ока“, ст. 136.

Ю. Горліс-Горський: Холодний Яр. І. ч. Л. 1934. Накл. сотн. І. Зуба. 173, м. 8⁰.

О. Ржепецька: На берегах Гориня. Л. 1935. Накл. Укр. Т-ва Допомоги Еміґр. з України. 48 ст. 16⁰.

К. Шпітелер: Вороги дівчат, з нім. пер. В. Софронів. Накл. В-ва „Хлібор. Шлях“ Л. 1935. 136, 16⁰.

Ю. Верн: Плесом Амазонки, мандрівнича повість для молоді в 2 т. Пер. з франц. М. Капій. Накл. М. Таранька, Л. 1934. 168 + 118, 16⁰. Ілюстр. 32, роб. П. Бенетта.

А. Лотоцький і Ю. Шярумеляк: Цікаві оповід. Вид. „Світ Дит.“ 62, 16⁰.

М. Підгірянка: Гануся, сцен. образець на 2 дії. Л. 16 34. Вид. „Рідної Школи“. Ціна 60 сот. Стор. 32. ф-о.

Е. Ю. Пеленський: Бібліоґрафія української бібліоґрафії Вид. Богословії ч. 18. Л. 1934, 198 колюмн, 8⁰.

М. Шлемкевич: Філософія. Збір-

ник істор. філос. секції Наук. Тов. ім. Шевченка, Л. 1934, ст. 140.

Д. Чижевський: Фільософія Г. С. Сковороди. Вид. Укр. Наук. Інст. Варшава 1934. 224, 8⁰.

Степан Смаль-Стоцький: Концепція Шевченкової поеми „Сон" і її мистецьке переведення. Бібліотека „Української Школи" ч. 4. „Варяг". Варшава 1934. Ціна 80 гр. Головний склад: Книгарня „Рідної Школи" Львів, Сикстуська ч. 20.

О. Годунько: Лиш борися — не мирися (Реферат про о. М. Шашкевича). Л. 1934. Накл. Вид. Кооп. „Мета", 15, 8⁰.

Д-р К. Кисілевський: Правописні правила. Л., 1934. Накл автора. 16, 8⁰.

Проф. Др. І. Огієнко: Як писати для широких мас. 1934, 24 ст. м. 16⁰.

„Перед світовою бурею". Що ділялося в 19-ому стол. Нап. др. С. Я. Накл. „Самоосвіти".

Др. М. Антонович: Йозеф Ґеррес. (З передм. Д. Донцова). Книгозб. „Вістника" ч. 3. Л. 16⁰.

„Велика Історія України" зш. ч. 8-10. Вид. п. І. Тиктора. Львів 1934. 8⁰.

Проф. А. Яковлів: Українсько-московські договори в XVII—XVIII в. Появилася в циклю: Праці Укр. Наук. Інст. в Варшаві. 1934. 178, 8⁰.

І. Горишівський: Спільними силами, істор. картина з життя львів. братства XVII. в. Л. 1934. Накл. Т-ва „Просвіта", кн. 9—10. 100, 8⁰.

В. Січинський: Ол. Антоній Тарасевич 1672—1720. Укр. ґраверство. Прага 1934.

М. Мухин: Драгоманов без маски. Л. 1934. Відб. з „Вістника". 56, 8⁰.

О. Лотоцький: Сторінки минулого. Ч. III. Вид. Укр. Наук. Інст. Варшава 1934. 396, 8⁰.

Д-р В. Терен: Відродження Української Нації в XIX-ім ст. В-во „Самоосвіта", Л. 1934. 40, 8⁰.

Dr. M. Hornykewitsch: Griechisch-katol. Zentralpfarre zu St. Barbara in Wien, anlässlich des 150 jähr. Jubiläums ihres Bestehens. Skizze aus der Pfarrechronik. Wien 1934 32, 16⁰.

О. В. Яценків: Сторінка з історії Клепарова. Начерк парохіяльної хроніки. Вид Ком. будови церкви св. Ап. Андрея Первозванного в Клепарові з приводу її архиєрейського посвячення в дні 16. вересня 1934. Л. 40, 16⁰.

І. Раковський: За тверезість. Короткий істор. огляд укр. протиальк. і протинік. руху в 25-ліття існування „Відродження". Л. 1934, 48, 16⁰.

М. Угрин-Безгрішний: Українська ґімназія „Рідної Школи" в Рогатині. Істор. нарис із приводу 25-ліття ґімназії. Рогатин 1934. 48, м. 8⁰.

Відправа Ювилею Відкуплення. Молитви для осягнення ювилейного відпусту (в старословянській і народній мові). До друку приладив о. Ізидор Луб ЧСВВ. Жовква 1934. 20, 16⁰.

о. Ізидор Луб: Молебен до св. Священномученика Йосафата. Друге доповнене вид. Жовква 1934. В-во ОО. Василіян. 20, 16⁰.

„Божа Наука". Катехизм христіянсько-католицької віри на основі біблії для вселюдних шкіл, одобрений греко-катол. епископатом. Л. 1934. Накл. греко-катол. архиепарх. фонду у Львові. 180, 8⁰. У катехизмі багато ілюстрацій. Є там при кінці й наука церковно-словянського письма.

о. Ізидор Луб: Про відпусти. Жовква 1934. 24, 16⁰.

„Не бороніть дітям приходити до Мене". Зладив о. Михайло Дороцький. Католицькі читання ч. 6. Стор. 16, 16⁰.

Поєднання. Католицькі читання ч. 5. Стор. 16, 16⁰.

Ю. Фолюшняк: Де правда? На тлі україн. реліґ. відносин. Станиславів, 1934. Накл. автора 90, 16⁰.

В. Целевич: Нарід, Нація, Держава. Політ. Бібл. Укр. Нац. Дем. Обєднання. Л. 1934, 16⁰.

Д-р Е. Бенеш: Промова про Підкарпаторуський проблем і його відношення до Чехословацької Республіки, стор. 60, 8⁰.

Prof. Lyszenko: Ukraina u Pandžama Zvijeri. Zagreb 1934. Стор. 32, 16⁰.

Український працівник і громадянство. Л. 1934. Накл. „Супруга". 40, 16⁰.

Д-р К. Коберський: Світ капіталу і світ праці. Наука суспільної еко-

номії. IV. ч. Л. 1934. Вид. Самоосвіта. 40, 16⁰.

М. Ковалюк: Комунізм чи капіталізм. Бібл. „Пролом". Вид. „Рекорд". Коломия, 1934.

Проф. інж. І. Шовгенів: Водне господарство в басейні р. Дніпра на Україні. Вийшло в циклю: Праці Укр. Наук. Інст. Варшава, 1934. 69. 8⁰. До тексту долучені карти.

Ст. Сірополко: Життя й педагогічна діяльність бар. М. Корфа. (З нагоди століття з дня його народження). Відб. з „Тризуба", що появляється в Парижі.

Петро Мельник: Індивідуальний Листок (для психо-аналітичних помічень) Частина I: Схема і частина II: Вказівки для вчителя. Л. 1934. Накл. „Рідної Школи" обі частини по 0'50 зл.

Каталог видань „Рідної Школи" (власних, набутих та комісових. Знижені ціни).

Програма викладів Українського Вільного Університету в Празі в зимовім півроці 1934—35. Прага 1934

Яр. Смеречанський: Народні пісні на мішаний хор.

Яр. Смеречанський: „Червона Калина", мішаний хор.

Д-р Андрій Ластовецький: Теорія релятивности й експеримент. Відб. з 2—3 ч. „Технічних Вістей". Л 1934.

Українсько-польські та латинські назви рослин. Українські назви подав проф Теодор Фотинюк. Львів, 1934. Накл. Миколи Матвійчука Ст. 20. 8⁰.

Інж. М. Гавриленко: Орієнтаційна таблиця для плянтаторів лікарських і промисл. рослин Л. 1934.

Інж. Микола Творидло: За поправу наших лук і пасовиськ. Бібл. „Сільського Господаря" ч. 114. Л. 1934. Накл. Краєвого Госп. Т-ва „Сільський Господар".

Д. Козицький: Як таборувати. Вид. „Український Пласт" Прага. 120 ст. 16⁰.

Календарі: 1) Червоної Калини, 2) Дніпро, 3) Просвіти, 4) Криниця, вид. Діла, 5) Золотий Колос, в. І. Тиктора, 6) Кал. для всіх, в. І. Тиктора, 7) Сільського Господаря. 8) Приятель Народу, в. кооп. „Громада" — всі на 1935 р., вид. у Львові,

---

Провідник до українських фірм та інституцій в краю і закордоном ч. I. на 1935 рік. Виходить щороку 1-го червня під ред. І. Шавеля. Накл. В-ва „Укр. Рекляма" Л. 1934, 192, 8⁰.

Sprawozdanie ze stanu i działalności Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1933. (XXVII r. istnienia). Wilno 1934. 42 str. 8⁰.

Slavia occidentalis, t. 12. Księga pamiątkowa ku czci Prof. D. Kazimierza Nitscha. Wyd Inst. Zach-słow. przy Uniw. Poznańskim. Poznań, 436 str. 8⁰.

Ateneum Wileńskie, czasop. naukowe, poświęcone badaniom przeszłości ziem Wiel. Ks. Litewskiego. Rocz IX (za rok 1933—34). Wyd. Tow. Przyjaciół Nauk. Wilno 1934, 462 str. 8⁰.

E. Koschmieder: Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy. Rozpr. i Mater. Wydz. I. Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie T. V, zesz. 2. Wilno 1934, 240 str. 8⁰.

Нові журнали:

„Юні Друзі", ілюстрований журнал для дітвори. Рік I. ч. 1. Львів, жовтень 1933. Видає В-во „Українська Рекляма".

„Хліборобська молодь". Часопис Головної Секції Хліборобс. Вишколу Молоді Краєвого Господ. Тов. „Сільський Господар" у Львові. Місячник. Львів, листопад 1934. Рік вид. I.

Від Адміністрації.

У спис наших довжників попав ненароком наш точний передплатник п. Дир. Кривуцький Павло, Львів, що цією дорогою спростовуємо і його за це перепрашаємо.

З цим числом здержуємо висилку нашого журналу всім впертим післяплатникам з краю і з закордону.

Вп. П. Левицький Евген, Варшава: На р-к „Мети" вплатили Ви 7·— зл., а 4·50 + 12·— на наш рахунок. Зл.: 0·50 вписано на „Волинь".

Вп. П. Шикула Степан, Ярослав: Просимо другу книжку відпродати своїм знакомим; за труд дякуємо.

Вп. П. Анна Кметюківна, Міхни: до кінця року належиться ще 1·50 зл. Просимо о адреси, евент. передплатників. Сердечно здоровимо!

Впр. о. Юл. Горницький, катих.; Любачів: Просимо повідомити нас, котрі саме числа бракують — пришлемо. Нам ще належиться за 1933 р. 13·— зл.

Просимо дуже наших Післяплатників вирівнати передплату за біжучий рік!

Хто з П. Т. Передплатників дістав „Волинь", а має за неї заплатити і належитости ще досі не прислав, нехай зараз виповнить чек П К О 505·041 і гроші пришле!

Із Закордону стримано висилку нашого журналу слідуючим післяплатникам: Сп. Д. П. А: Др. Сиик (9), Чікаґо, 2) Р. Роман, Monrovia Calif (8), 3) Добротвор Д., Saint Claer, Pa (9), 4) Колтутський Ст., Easton, Pa (9), 5) Довгович В., Mc Advo, Pa (9), 6) Теодорович, Ste Keesport, Pa (9) 7) Забава Іван, Cleweland, Ohio (9), 8) М. Солтис, Chicago (9), 9) Др. Тарновський Еміліян, Chicago (7), 10) А. Рудакевич, Philadelphia (9). — Числа в дужках означають доляри.

Канада: 1) Когут Йосиф, Post Stuartburn, Man, (8), 2) Босий В., Montreal (11), 3) Войціховський, Tarnopol Sask (8); о. Сарматюк А., Oshrava, Ont, (8),

Франція: Равік М., Rochelle 8

Чехословаччина: 1) Монастир ОО. Василіян, Мале Березне 9, 2) Гупаловська М., Ужгород 6, 3) Надрічний Іван, Ясіня 6, 4) Лисак Ст.. Прага 5, 5) Кусько Андрій, Дешковичі, 14, 6) Чоповцій, Красово 6, 7) Андійканіг Мих, Нерешниці 5. — Числа побіч означають доляри.

Чорна ліста довжників

Тяг дальший:

Грицюшко Іван, Ярослав,35· —; о. Лишак Матвій, Якимів 35·—; о. Гуньовський Ан., Ланінці, 35·--; о. Бандера Андрій, Бережниця, 17·30; о. Король Омелян, Новиця Гірна, 33·70; нотар Дідицький Ол., Калуш 35·—; о. Сивенький Мих., Дернів, 35·—; о. Степанина Василь, Горпін, 35·—; о. Юзич Степан, Кнігиничі 35·—; о. Хабурський Дм., Явче 35·—; о. Васильковський Ілля, Острів, 30·—;о. Чемеринський Лев, Пітриче, 35·—; о. Белкот Вільгельм, Утішків, 27.30; о. Матвіяс Іван, Яструбиця 22;30; Др.Ганкевич Іван, Коломия, 35·—;о. Петрушевич Конст., Конюхів,35·—;.о. Левицький Василь, Жукоти,35.— о. Дрогомирецький Мик., Яворів, 35·—; Др. Яворовський Теоф., Ковель 35·—; о. Петрицький Теод., Таврів, 35·—; о. Степанина Василь, Горпін, 35·— о. Юзич Степан, Кнігиничі 35·—

Букатович Василь, Гвіздець; о. Козак Волод., Вікторів; о. Вахів Петро; Др. Матейків Теод., Городенка; Захарієвич М, Корнів; о Лотоцький Орест, Болотна; о. Кекіш Ярослав, Дусанів; о. Богатюк Теодор, Городище; др. Манацький Ол., Козова; о. Мазяк Юліян, Куровичі; Вахняк Мих., Лєшно; Капій Мирослав, Лежайск; о. Літинський Ярослав, Божиків; о. Др. Єрми Карло, Любінці; Повіт. Просвіта, Луцк; інж. Пилипчук Ф, Луцк; о. Малицький Он., Буців; о. Бернацький Вас., Германів; о Качоровський Мих., Миколаїв; о. Світенький Мих., Ладичин, Кульчицький Арсем. Дорогостаї вел; о. Балько Волод., Могильниця — всі довжні по 38·30 зл. о. Карачок Ал. 5·— зл.

(Продовження буде).

Errata.

В рецензії під заг. „Historia magistra vitae“ в ч. 8—9. пропущені на початку перших трьох уступів знаки наведення.

Ціна книжки д-ра В. Кучабського „Die Westukraine im Kampfe mit Polen u. dem Bolschewismus in den Jahren 1918—1923“, Berlin 1934. 8° стор. 439 + 6 карт виносить **16** нім. марок, **а не 19** (як подано в попередньому числі стр. 411).